

บทที่ 5

ผลการศึกษา

ในการทำงานกับกลุ่มเป้าหมายที่บกพร่องทางการได้ยิน อุปสรรคสำคัญเริ่มแรกที่ทุกคนจะต้องประสบคือเรื่องการสื่อสาร เปรียบเสมือนกับคนที่ต่างชาติต่างภาษามาพบกัน แต่ละคนก็มีภาษาเป็นของตนเอง การสื่อสารระหว่างกันจึงเป็นไปได้ยากลำบากกว่าที่ผู้วิจัยจะดำเนินโครงการได้ ก็ผ่านความยากลำบากมากมาย เพื่อให้เกิดความเข้าใจในกระบวนการของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ จึงขอแบ่งการนำเสนอเป็นส่วน ๆ ดังนี้

ส่วนที่ 1 การศึกษาความเป็นไปได้ในการดำเนินงานในกลุ่มเป้าหมายที่บกพร่องทางการได้ยิน

ส่วนที่ 2 กระบวนการสร้างความตระหนัก

ส่วนที่ 3 การศึกษาลักษณะการมีส่วนร่วมของนักเรียน

ส่วนที่ 4 กระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจ

การศึกษาความเป็นไปได้ในการดำเนินงานในกลุ่มเป้าหมายที่บกพร่องทางการได้ยิน

ดังได้กล่าวไว้ในเบื้องต้นว่า ภาษาคืออุปสรรคสำคัญในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ เพราะผู้วิจัยไม่เคยเรียนรู้ภาษามือมาก่อนเลย การสื่อสารกับนักเรียนจึงค่อนข้างยากลำบาก แต่ด้วยจังหวะเวลา และโอกาสที่มาถึง ผู้วิจัยจึงตัดสินใจเริ่มปฏิบัติงานทันที โดยคาดหวังว่าในระหว่างปฏิบัติงานก็จะได้เรียนรู้ภาษามือไปด้วยในตัว และน่าจะเห็นช่องทางที่ดีในการทำงานแบบมีส่วนร่วมในอนาคต

กิจกรรมแรกสุดที่ผู้วิจัยได้เริ่มทำคือ การสำรวจสถานะทัศนคติของนักเรียน มีเหตุผล 3 ประการ ที่ผู้วิจัยเริ่มต้นด้วยกิจกรรมดังกล่าว คือ

1. การสำรวจสถานะทัศนคติของนักเรียนน่าจะอาศัยการสื่อสารระหว่างกันน้อยที่สุด เพราะนักเรียนจะต้องอ้าปากให้ตรงฟัน ศัพท์ที่ใช้ในการสื่อสารก็จะมีจำนวนน้อยคำ อีกทั้งสามารถใช้ภาษาใบหรือภาษาธรรมชาติ ในการสื่อสารกันได้บ้าง เช่น การบอกให้นักเรียน นั่ง นอน ลุกขึ้น อ้าปาก

หุบปาก ดีมาก เป็นต้น การเริ่มต้นเรียนรู้กลุ่มเป้าหมายด้วยวิธีการที่สะดวกสำหรับตนเอง จะทำให้เกิดการผ่อนคลาย ไม่เกร็งมาก และน่าจะช่วยให้การปรับตัวเป็นไปอย่างมั่นใจ

2. สืบเนื่องจากความต้องการเดิมของครูยุพิน ซึ่งเป็นครูอนามัยต้องการที่จะปรับเปลี่ยนทิศทางในการทำงานด้านสุขภาพอนามัยของนักเรียน จากการเน้นด้านการรักษาพยาบาลไปเป็นการเน้นด้านการป้องกันโรค ซึ่งผู้อำนวยการของโรงเรียนในยุคสมัยนั้น (อ.อมร อินทนนท์) ก็ได้แสดงท่าทีสนับสนุนเต็มที่ แต่เนื่องจากงานด้านการป้องกันจะแสดงผลงานเป็นตัวเลขได้ไม่เด่นชัดเท่ากับงานด้านรักษาพยาบาล ดังนั้นจึงต้องมีข้อมูลพื้นฐาน ณ จุดที่เริ่มปฏิบัติงานเพื่อติดตามความสำเร็จของงานในอนาคต การสำรวจสถานะทันตสุขภาพจึงเกิดขึ้นมาในทันที

3. เหตุผลประกอบอื่น ๆ ได้แก่ ครูยุพินเห็นด้วยที่จะทำกิจกรรมนี้เป็นกิจกรรมแรก ภายหลังจากที่ผู้วิจัยได้มีโอกาสสนทนากลางความต้องการของครูยุพิน การเริ่มต้นทำกิจกรรมที่สนองตอบต่อความต้องการของคนในชุมชนเอง เป็นพื้นฐานสำคัญเพื่อการมีสัมพันธภาพที่ดีในอนาคต

ในวันที่มีการสำรวจสถานะทันตสุขภาพ ทางโรงเรียนได้จัดให้นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายจำนวนหนึ่ง มาเป็นล่ามให้กับคณะของผู้วิจัย โดยมีครูยุพิน เป็นผู้ประสานงานโดยรวม เหตุการณ์ส่วนใหญ่เป็นตามคาดหมาย นั่นคือ สามารถสื่อสารกับนักเรียนได้โดยใช้ภาษาธรรมชาติเป็นหลัก ในระหว่างนั้นก็เริ่มเรียนรู้ภาษามือง่าย ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมที่ทำอยู่ เช่น การถามชื่อ อายุ ฟันผุ เหงือกบวม ชื่อภาษามือ ฯลฯ โดยอาศัยความช่วยเหลือจากครูยุพินรวมทั้งนักเรียน ม.ปลาย ที่มาเป็นล่ามให้ อย่างไรก็ตามมีสิ่งที่เกิดขึ้นผิดไปจากความคาดหมายของคณะผู้วิจัยเรื่องหนึ่งคือ ก่อนหน้าที่จะทำกิจกรรมนี้ แม้ว่าคณะผู้วิจัยจะไม่รู้ภาษามือ แต่ก็คาดหวังว่าจะใช้วิธีการเขียนข้อความใส่กระดาษเพื่อได้ตอบกับนักเรียนได้ แต่ในความเป็นจริงก็คือ ทักษะทางด้านภาษาของนักเรียนค่อนข้างต่ำ ทั้งในเรื่องของการสะกดคำ การเรียงประโยค การใช้คำศัพท์ต่าง ๆ ที่สื่อความหมายไม่ตรงตามที่ต้องการ ทำให้การสื่อสารกันด้วยวิธีการเขียน จะไม่ค่อยราบรื่นนัก บางครั้งนักเรียนก็พยายามเล็งที่จะเขียน โดยมักแสดงท่าทีเงินอายอยู่บ่อย ๆ เมื่อคณะผู้วิจัยขอให้เขียนข้อความสื่อสารได้ตอบกัน ดังนั้นความเชื่อที่มีมาก่อนหน้านี้ว่า จะสามารถสื่อสารกับนักเรียนที่บกพร่องทางการได้ยินได้ง่าย ๆ โดยการเขียนนั้น จึงต้องถูกปรับเปลี่ยนกันใหม่

ถึงแม้ว่าการสื่อสารจะเป็นอุปสรรคสำคัญในการทำงาน แต่สิ่งหนึ่งที่สังเกตเห็นได้ก็คือ ความรับผิดชอบของนักเรียนรุ่นพี่ที่มีต่อรุ่นน้อง กล่าวคือ นักเรียนในโรงเรียนนี้จะคุ้นเคยกับภาพของการรับบริการรักษาทั้งของหน่วยทันตกรรมพระราชทาน ที่ไปออกหน่วยเคลื่อนที่ในโรงเรียน รวมทั้งการไปรับบริการยังสถานบริการของรัฐ ซึ่งมักจะต้องได้รับการบริการอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นการ

ถอนฟัน อุดฟัน หรือขูดหินปูน ส่วนใหญ่แล้ว นักเรียนก็จะกลัวการถอนฟันไม่ว่าจะเป็นเด็กเล็กหรือเด็กโต นักเรียนที่ถูกคัดเลือกให้มาทำหน้าที่ ประสานงานและเป็นล่าม จะคอยอธิบายให้น้อง ๆ เข้าใจว่าคณะผู้วิจัยเพียงแค่มาดรอฟันเท่านั้น เด็กบางคนก็กลัวที่จะเกิดความมั่นใจมากขึ้น พอถึงคิวที่เด็กเหล่านี้จะต้องถูกตรวจฟัน รุ่นพี่ก็จะตามมากอยอธิบายซ้ำ ทำให้คณะผู้วิจัยสามารถทำงานได้ง่ายขึ้น ทั้งนี้การตัดสินใจทั้งหมดที่กล่าวมา คณะผู้วิจัยไม่ได้ร้องขอเลย อาจเป็นไปได้ว่า นักเรียนใช้การสังเกตและประเมินสถานการณ์ว่า ตัวเองควรจะทำอะไร นอกจากนี้ยังช่วยงานด้วยความกระตือรือร้น ไม่ให้มาช่วยแบบเลียงไม่ได้

ข้อสังเกตอีกประการหนึ่ง หลังจากที่ได้ทำการสำรวจสถานะทัศนสุขภาพของนักเรียนไปคือการเข้าหากลุ่มเป้าหมายนี้ หากไม่นับเรื่องความกลัวที่จะถูกถอนฟันแล้ว นักเรียนจะมีความพยายามในการเข้าใจคณะผู้วิจัยเป็นอย่างมาก จะคอยซักถามได้ตอบด้วยการใช้อากัปกริยาต่าง ๆ ช่วยเพื่อให้สามารถติดต่อสื่อสารระหว่างกันได้ นักเรียนจะไม่เป็นฝ่ายหนี ในทางตรงข้ามกลับเป็นฝ่ายที่พยายามเข้าหาคณะผู้วิจัย ทั้ง ๆ ที่ทราบว่าคณะผู้วิจัยไม่มีใครที่รู้ภาษามือเลย จุดนี้เป็นจุดสำคัญที่เป็นเสมือนการเปิดช่องทางในการมีสัมพันธที่ดีระหว่างกัน ช่วยทำให้คณะผู้วิจัยเกิดความกล้าและมั่นใจมากขึ้น เสมือนว่า “เจ้าของภาษา” ไม่ได้เห็นเราเป็นตัวตลก แต่กลับพยายามทำให้เราเห็นว่าการสื่อสารกับนักเรียนนั้น ไม่ใช่เรื่องที่ยากจนเกินไป เพราะนักเรียนพร้อมที่จะเปิดรับบุคคลภายนอกโดยทั่วไปอยู่แล้ว อย่างไรก็ตาม “ภาษาเขียน” ยังเป็นสิ่งที่พร้อมจะให้ผลในเชิงบวกและเชิงลบได้ตลอดเวลา นักเรียนรุ่นพี่บางคนจะเสียความมั่นใจทันทีที่ต้องสื่อสารกันด้วยภาษาเขียน จะสังเกตเห็นว่าพฤติกรรม การหลีกเลี่ยงจะค่อย ๆ แสดงออกมา แต่บางคนก็ไม่แสดงอาการดังกล่าว ดูเป็นปกติ บางครั้งก็จะพยายามใช้ภาษาธรรมชาติเข้าไปช่วยอธิบาย ดังนั้น ข้อสรุปบทเรียนในเบื้องต้นที่ได้มาคือ การเข้าสู่ชุมชนใดก็ตามแต่ ผู้วิจัยจากภายนอกมีหน้าที่ที่จะต้องปรับตัวเองให้เข้ากับชุมชน มิใช่การพยายามปรับชุมชนให้เข้ากับตนเอง โรงเรียนโสตฯ ก็เช่นเดียวกัน คณะผู้วิจัยต้องพยายามปรับตัวเข้าหาภาษามือ มากกว่าที่จะดึงให้นักเรียนมาสื่อสารด้วยภาษาเขียน

สำหรับข้อมูลสถานะทัศนสุขภาพของนักเรียน จะขอไม่กล่าวถึงค่าตัวเลขที่ได้ออกมาในที่นี้ เนื่องจากข้อมูลชุดดังกล่าวมีรายละเอียดค่อนข้างมาก แต่การนำไปใช้งานในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาครั้งนี้มีไม่มากนัก แม้ว่าความตั้งใจในการสำรวจสถานะทัศนสุขภาพ ในตอนแรกก็เพื่อที่จะนำข้อมูลเหล่านั้นมาเป็นข้อมูลพื้นฐานในการเปรียบเทียบภายหลังที่ได้ดำเนินโครงการไปว่าสถานะทัศนสุขภาพของนักเรียนมีการเปลี่ยนแปลงหรือไม่ อย่างไร แต่ในทางปฏิบัตินั้นการเปรียบเทียบจะนิยมทำในช่วงระยะห่างประมาณ 5 ปี ทั้งนี้เพราะการดำเนินของโรคในช่องปากใช้เวลาค่อนข้างยาว

นานกว่าที่จะพอประเมินได้ว่าเปลี่ยนแปลงไปมากน้อยขนาดไหน จึงต้องใช้ระยะเวลาห่างกันประมาณ 5 ปี จึงทำการสำรวจอีกครั้ง ดังนั้นข้อมูลของสภาวะทันตสุขภาพจึงไม่รายงานไว้ในที่นี้

ผลที่ได้จากการสำรวจสภาวะทันตสุขภาพ คณะผู้วิจัยได้ทำเป็นรายงานสรุปอย่างง่าย ๆ นำกลับไปเสนอให้กับผู้อำนวยการของโรงเรียนและครูพิน ได้วิเคราะห์ร่วมกันเพื่อหาแนวทางในการดำเนินกิจกรรมต่อไป ในการปรึกษาหารือกันครั้งนี้ ผู้วิจัยก็พบว่าผู้อำนวยการของโรงเรียนมีความกระตือรือร้นและสนใจที่จะสนับสนุนงานนี้อย่างเห็นได้ชัด โดยพยายามเสนอความคิดเห็นต่าง ๆ นานา อันเป็นประโยชน์ในการผลักดันให้โครงการเดินไปข้างหน้า ซึ่งคณะผู้วิจัยก็รู้สึกแปลกใจที่ผู้บริหารสูงสุดของโรงเรียนแสดงท่าทีเอาจริงเอาจังมากขนาดนั้น ภายหลังจากที่ได้ปรึกษาหารือกันแล้วก็ได้ข้อสรุป แนวทางการดำเนินการภายใต้หลักการใหญ่ ๆ คือ

1. นักเรียนควรจะสามารถดูแลสุขภาพช่องปากของตนเองได้ หากสามารถทำได้แล้วควรจะช่วยแนะนำการดูแลสุขภาพช่องปากให้แก่ผู้อื่นได้ด้วย
2. ระบบโครงสร้างภายในโรงเรียนที่เอื้อต่อการดำเนินโครงการมากที่สุดคือ ระบบกลุ่มสี และระบบการดูแลของพี่ที่มีต่อน้อง ซึ่งน่าจะเป็นกำลังสำคัญในการทำงานต่อไป
3. ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมใด ถือเสมือนว่าเป็นการลองผิดลองถูกเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ในการทำงานกับนักเรียนผู้ปกครองทางโรงเรียนได้ขึ้น เพราะทางโรงเรียนก็อยากเรียนรู้ด้วยเช่นกัน ไม่ว่าผลจะออกมาอย่างไร จะต้องมีการนำไปปรับปรุงแก้ไขในอนาคตต่อไป

จากหลักการทั้ง 3 ข้อ นำไปสู่การคิดกิจกรรม โดยได้กิจกรรมออกมา 2 กิจกรรม คือ

1. การอบรมผู้นำทางทันตสุขภาพ เพื่อให้ผู้นำมีความรู้พื้นฐานในเรื่องการดูแลทันตสุขภาพ และสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้
2. กิจกรรมพี่สอนน้อง หลังจากที่ได้ผู้นำผ่านการอบรมแล้วจะต้องนำสิ่งที่ตนเองรับรู้มา ไปถ่ายทอดต่อให้รุ่นน้อง ทั้งนี้คณะผู้วิจัยและครูไม่ได้คาดหวังผลในเรื่องความถูกต้อง หรือการมีความรู้มาก แต่สนใจที่จะติดตามกระบวนการถ่ายทอดและการจัดการของนักเรียนรุ่นพี่ ที่มีต่อกิจกรรมมากกว่า

ก่อนหน้าที่จะถึงวันที่มีการอบรมผู้นำ ผู้อำนวยการของโรงเรียน (ในโอกาสต่อ ๆ ไปจะขอใช้คำว่า ผอ. อมร แทน) ได้ขอให้ทางคณะผู้วิจัยไปนำเสนอแผนการดำเนินงาน เมื่อคณะผู้วิจัยชี้แจงเสร็จ ผอ.อมร ก็ได้ปรับแก้โดยใช้วิธีเขียนลงบนกระดานเพื่อให้เห็นโดยทั่วกันและปรับแก้ตามความ

เหมาะสม อีกทั้งยังให้ข้อเสนอแนะในเรื่องการทำแผนการดำเนินกิจกรรม จากการประชุมร่วมกันในครั้งนี้ คณะผู้วิจัยเห็นว่า ผอ. อมร น่าจะเป็นบุคคลสำคัญในการทำโครงการในโรงเรียนนี้ได้เป็นอย่างดีนอกเหนือจากครูยุพินซึ่งเป็นครูอนามัยที่กระตือรือร้นต่องานคืออยู่แล้ว นอกเหนือจากการที่เห็นว่า ผอ.อมร เอาใจใส่ต่อโครงการนี้เป็นอย่างดีแล้ว ยังทราบเพิ่มเติมอีกว่า ก่อนหน้าที่จะมาเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนโสตฯ ท่านเคยเป็นผู้อำนวยการ โรงเรียนที่เชิงดวมา ก่อน และท่านก็ได้ช่วยผลักดันโครงการแปรงฟันหลังอาหารกลางวันของโรงเรียนจนได้รับรางวัลรองชนะเลิศระดับจังหวัดมาแล้ว ถึงตอนนี้ คณะผู้วิจัยจึงเข้าใจได้ง่ายขึ้นว่า ทำไมท่านจึงรู้งานทางด้านทันตสาธารณสุขมาก และยังช่วยผลักดันงานครั้งนี้อย่างเต็มกำลังอีกด้วย

ในวันจัดการฝึกอบรมผู้นำ ผู้อำนวยการได้เชิญครูประจำชั้นของนักเรียนที่เข้าฝึกอบรมเข้าร่วมรับฟังด้วยโดยให้เหตุผลว่า ครูประจำชั้นควรจะได้รับรู้ว่ามีนักเรียนไปทำอะไร และควรจะนำไปใช้อย่างไร รวมทั้งได้รับรู้ถึงความเคลื่อนไหวของกิจกรรมด้วย หากในอนาคตจะต้องสานงานต่อแล้วมีส่วนที่ต้องเกี่ยวข้องกับครูประจำชั้นกลุ่มนี้ก็จะสามารถเข้าใจที่มาที่ไปได้ การตัดสินใจของผู้อำนวยการเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงวิสัยทัศน์ของท่านที่มองไปข้างหน้าอยู่ตลอดเวลา ซึ่งช่วยทำให้กิจกรรมที่คณะผู้วิจัยทำอยู่ มีความรอบคอบและได้ประโยชน์มากขึ้น

การอบรมในครั้งนี้นอกเหนือจากครูประจำชั้นแล้ว ครูยุพินยังได้ไปขอครูบุญโฮมมาช่วยเป็นล่ามให้ การที่ครูยุพินไม่เป็นล่ามเองนั้นเหตุผลคือ คำศัพท์บางคำครูยุพินไม่แน่ใจว่าภาษามือจะใช้อย่างไร เกรงว่าถ้าใช้แบบผิด ๆ ไปแล้ว นักเรียนจะเข้าใจแบบผิด ๆ ไปด้วย อย่างไรก็ตามการที่ครูยุพินไม่ได้เป็นล่ามเองนั้น ด้านดีก็คือ สามารถประสานงานได้สะดวก และมองเห็นภาพรวมของงานทั้งหมดร่วมกัน อีกประการหนึ่งคือ เป็นการดึงบุคคลอื่นได้เข้าไปร่วมในกิจกรรมโดยที่เขาได้มีบทบาทร่วมด้วย ไม่ใช่เพียงแค่สังเกตการณ์เท่านั้น ความรู้สึกในการมีส่วนร่วมหรือการเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมก็จะมีมากขึ้น นับว่าทั้งผู้อำนวยการและครูยุพินมีหน้าที่แฝงเร้นอยู่อย่างน่าสนใจ

รูปแบบการฝึกอบรม มีทั้งการบรรยายและฝึกปฏิบัติ ในส่วนของการบรรยายจะใช้สื่อสไลด์ประกอบการบรรยาย คณะผู้วิจัย 1 คน จะเป็นผู้บรรยายเป็นช่วง ๆ แล้วให้ครูบุญโฮมช่วยแปลเป็นภาษามือ เมื่อบรรยายไปได้ซักพักก็พบว่า การสื่อสารเริ่มจะมีปัญหา เนื่องจากต้องมีการสาธิตการแปรงฟันให้นักเรียนดูโดยที่ภาพสไลด์ก็ยังคงฉายให้นักเรียนดูประกอบ ปัญหาก็คือห้องค่อนข้างมืดเพื่อฉายสไลด์ พอสาธิตแปรงฟันและให้ดูบัตรคำ นักเรียนก็จะมองไม่ค่อยเห็น การที่จะตะโกนให้นักเรียนเข้าใจก็ทำไม่ได้ กลายเป็นมีจุดสนใจให้นักเรียน 3 จุดคือ ภาพสไลด์ การสาธิต และการดูภาษามือ ทั้งหมดนี้อยู่ภายใต้สถานการณ์ห้องที่ค่อนข้างมืด

เมื่อสถานการณ์ไม่ค่อยจะดี จึงตัดสินใจเปลี่ยนแปลงโดยการเปิดไฟ แล้วแบ่งเป็นกลุ่มย่อย ให้คณะผู้วิจัยเข้าไปสาธิตในกลุ่มย่อยแต่ละกลุ่ม ในช่วงนี้ดูท่าทีนักเรียนมีปฏิกิริยาที่ดีขึ้น หลังจากที่นั่งอึดอัดกันอยู่เป็นเวลานานพอสมควร เริ่มมีการซักถามกันบ้าง พบว่าการบรรยายช่วงที่ผ่านมา นั้นไม่ประสบความสำเร็จเลยโดยดูจากคำถามที่นักเรียนตั้งขึ้นมามีจะซ้ำ ๆ กับสิ่งที่ได้นำเสนอไปแล้ว

คณะผู้วิจัยได้ขอคำปรึกษาจากครูยุพิน ก็ได้ข้อคิดเห็นว่าตามปกติแล้ว การบรรยายให้นักเรียนฟังคราวละมาก ๆ จะต้องเป็นเรื่องที่ไม่ยากแก่การเข้าใจจนเกินไป แต่ครั้งนี้ เนื้อหาค่อนข้างยากและเป็นเรื่องใหม่สำหรับนักเรียน การบรรยายแบบกลุ่มใหญ่จึงไม่ค่อยเหมาะสม หากจะฝึกทำจริง ๆ ต้องทดสอบความเข้าใจของนักเรียนเป็นระยะ ๆ ไม่ควรบรรยายยาวต่อเนื่องเหมือนเด็กปกติ วิธีนี้อาจจะพอช่วยให้นักเรียนเข้าใจและตามเนื้อหาทันบ้าง แต่หากเลี้ยงได้ก็ควรจะเลี้ยงให้ใช้วิธีแบ่งเป็นกลุ่มย่อยจะดีกว่า ซึ่งก็เป็นประสบการณ์ใหม่ของผู้วิจัยอีกเรื่องหนึ่ง (นักเรียนที่เข้าร่วมการฝึกอบรมครั้งนี้ประกอบด้วยนักเรียนชั้น ม.ปลาย 40 คน และนักเรียนชั้น ม.ต้น 15 คน รวม 55 คน แรกทีเดียวคณะผู้วิจัยต้องการอบรมเฉพาะนักเรียน ม.ปลาย แต่ผู้อำนวยการขอให้อบรม ม.ต้น ด้วย เพราะจะได้ใช้ประโยชน์ในระยะยาวด้วย จึงทำให้จำนวนผู้เข้าร่วมอบรมค่อนข้างมาก)

ในภาคบ่ายได้มีการอบรมผู้นำต่อ โดยการใช้สีย้อมคราบจุลินทรีย์ (ลักษณะคล้ายสีผสมอาหาร) ป้ายไปตามตัวฟันแต่ละซี่ สีชนิดนี้จะมีคุณสมบัติในการเกาะติดกับคราบจุลินทรีย์ และคราบอาหารโดยเฉพาะจำพวกแป้งและน้ำตาล ฟันซี่ใดไม่สะอาดเมื่อถูกสีย้อมป้ายทับลงไป ก็จะปรากฏคราบสีเกาะติดอยู่ที่ฟันเป็นสีแดง หากฟันซี่ที่สะอาดอยู่แล้วก็จะไม่มีสีเกาะติด เจตนาของการใช้สีย้อมนี้ก็เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการกระตุ้นให้เด็กเกิดความสงสัย และสนใจที่จะซักถามถึงสิ่งที่เกิดขึ้นในช่องปากของตัวเอง หลังจากที่ย้อมสีแล้วจะแจกกระจกส่องหน้าให้นักเรียนได้ดูฟันของตัวเอง ในช่วงนี้จะสังเกตเห็นว่านักเรียนส่วนใหญ่จะตื่นเต้น เมื่อพบว่าฟันบางซี่ของตนเองมีคราบสีแดงเกาะติดเต็มไปหมด คณะผู้วิจัยก็จะใช้โอกาสช่วงนี้ในการอธิบายให้นักเรียนเข้าใจว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร และมีวิธีการป้องกันได้อย่างไร มีการจับคู่ให้นักเรียนผลัดกันดูว่าสภาพในช่องปากของแต่ละคนแตกต่างกันอย่างไร หากนักเรียนคนไหนที่เกิดความสนใจก็จะเปิดโอกาสให้พูดคุยซักถามได้เต็มที่ ทั้งกับเพื่อน ๆ หรือครูที่คอยเป็นล่ามให้ โดยคณะผู้วิจัยไม่ได้เร่งรัดเรื่องเวลา ปล่อยให้กระบวนการในชั้นตอนนี้ดำเนินไปอย่างอิสระ เน้นการรับรู้ของนักเรียนให้มากที่สุดภายใต้บรรยากาศและอารมณ์ของเด็กในขณะนั้นเป็นสำคัญ จากนั้นก็ปล่อยให้เด็กไปแปรงฟันเพื่อกำจัดคราบสีย้อมออก นักเรียนบางคนต้องแปรงซ้ำ 2-3 รอบ กว่าที่สีย้อมจะหลุดออกหมด คณะผู้วิจัยก็จะคอยกระตุ้นว่าหากเรา

แปรงฟันไม่ดี ฟันก็จะไม่สะอาด ในภาวะปกติที่ไม่ได้ใช้สีย้อม นักเรียนจึงต้องให้ความสนใจใส่ใจต่อการทำความสะอาดช่องปากให้มากขึ้น

การติดตามศึกษากระบวนการถ่ายทอดของรุ่นพี่ไปสู่รุ่นน้อง ผู้วิจัยได้ตกลงกับครูยุพินว่า จะมีการแบ่งกลุ่มใหม่ที่ไม่ใช่ระบบกลุ่มสี่เดิม เนื่องจากระบบกลุ่มสี่แต่ละกลุ่มมีจำนวนนักเรียนมากเกินไป โดยกลุ่มที่แบ่งใหม่นี้ จะมีผู้ที่ผ่านการอบรมแล้ว อาสาสมัครไปเป็นหัวหน้ากลุ่ม แล้วเปิดโอกาสให้น้อง ๆ เลือกที่จะไปอยู่กับหัวหน้ากลุ่มคนใดก็ได้ นั่นคือเป็นการจัดกลุ่มกันใหม่ตามความสมัครใจ ใครสนิทสนมหรือชอบพอผู้นำคนไหนก็ไปสมัครอยู่ด้วย รวมถึงมีการจับกลุ่มกันเองก่อนแล้วไปเชิญผู้ที่ผ่านการอบรมแล้วมาเป็นหัวหน้ากลุ่มก็มี สุดท้ายแล้วจึงมีกลุ่มทั้งหมด 28 กลุ่ม แต่ละกลุ่มมีจำนวนสมาชิกตั้งแต่ 5 – 14 คน ผู้วิจัยยอมรับในความแตกต่างของจำนวนสมาชิกในแต่ละกลุ่ม เพราะกำลังสนใจเรื่องกระบวนการกลุ่มมากกว่าเรื่องความเท่ากันของจำนวนสมาชิก อาจสรุปได้ว่ากลุ่มที่เกิดขึ้นทั้ง 28 กลุ่ม มีลักษณะคล้ายกลุ่มที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติหรือตามเครือข่ายความสัมพันธ์มากที่สุด มีเพียง 3 กลุ่มเท่านั้นที่หัวหน้ากลุ่มเป็นนักเรียน ม.ต้น ที่เหลือเป็นนักเรียน ม.ปลายทั้งหมด

เมื่อมีการจัดกลุ่มกันแล้วความเคลื่อนไหวแรกสุดที่พบก็คือ มีหัวหน้ากลุ่มบางกลุ่มหาไม้อัดที่ไม่ใช่แล้วไปขอให้นักเรียนของโรงเรียนช่วยเจาะรู ขนาดพอที่ด้ามแปรงสีฟันสามารถเสียบเข้าไปแขวนไว้ได้ เพื่อเป็นที่เก็บรวบรวมแปรงสีฟันของสมาชิกในกลุ่มให้เป็นระเบียบเรียบร้อย แสดงให้เห็นถึงความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ที่นักเรียนมีอยู่โดยที่ผู้วิจัยไม่ได้ให้ความสำคัญ กับส่วนนี้มาก่อนเลยตั้งแต่แรก ต่อมาก็มีกลุ่มอื่นๆ ทำเลียนแบบจนครบทั้ง 28 กลุ่ม โดยทางผู้อำนวยการจัดสรรงบประมาณส่วนหนึ่ง ไปซื้อถังใส่น้ำมาแจกไว้ประจำทุกกลุ่ม เพื่อให้เด็กนักเรียนสามารถมาดักน้ำจากถังไปย้วนปากได้โดยสะดวก เพราะที่สำหรับแปรงฟันค่อนข้างคับแคบ ต้องหาพื้นที่รอบ ๆ เท่าที่จะสามารถหาได้ แต่ละกลุ่มก็ต้องไปจับจองพื้นที่เอาเอง ทางโรงเรียนไม่ได้เป็นผู้จัดการให้ ซึ่งก็น่าแปลกใจทั้ง 28 กลุ่ม สามารถจัดสรรพื้นที่กันเองได้โดยไม่มีปัญหาอะไรเลย

ในส่วนของการถ่ายทอดประสบการณ์ไปสู่รุ่นน้องนั้น แต่ละกลุ่มก็มีวิธีการที่แตกต่างกันไป เช่น บางกลุ่มมีการติดต่อขอยืมสื่อจากครูยุพิน เพื่อใช้ในการประกอบการอธิบาย บางกลุ่มมีการใช้ภาพพลิกเป็นแนวทางในการอธิบายโดยผสมผสานการเล่าเป็นนิทานให้ดูสนุกสนานมากยิ่งขึ้น ซึ่งก็สร้างความสนใจให้เด็ก ๆ ได้เป็นอย่างดีถึงขนาดที่เด็กกลุ่มอื่นๆ แอบหนีเข้ามาฟังการเล่านิทานด้วยก็มี บางกลุ่มก็ใช้การสอนก่อนที่จะปฏิบัติจริง บางกลุ่มใช้ปฏิบัติพร้อมกับสอนไปด้วย หัวหน้ากลุ่มบางคนก็ไม่ค่อยมั่นใจในตัวเองจะคอยแอบดูกลุ่มอื่น ๆ ว่าทำอะไรบ้างแล้ว ตัวเองก็ทำตามให้

น้อง ๆ ดู ซึ่งกลุ่มที่มีผู้นำลักษณะแบบที่สมาชิกจะไม่ค่อยสนใจฟังมากนักในการฝึกการแปร่งฟันจริง ก็จะพบการดูแลที่แตกต่างกัน ผู้นำที่อยู่ชั้น ม.ต้น มักจะไม่ค่อยกล้าแนะนำสมาชิกในกลุ่มอย่างตรงไปตรงมา ก่อนข้างเงินอายอยู่บ่อย ๆ ในขณะที่ผู้นำที่อยู่ชั้น ม.ปลาย การแนะนำจะถึงลูกถึงคนมากกว่า เช่น ใครที่ทำไม่ได้หรือไม่ถูกต้อง ผู้นำก็จะเข้าไปจับมือทำให้ถูกต้อง เด็ก ๆ ในกลุ่มก็จะให้ความสนใจหัวใจหัวหน้ากลุ่มอยู่พอสมควร จึงไม่เห็นพฤติกรรมการแตกแถวของสมาชิกในกลุ่ม โดยภาพรวมทั้งหมดก็พอจะประเมินได้ว่า ระบบการดูแลของพี่ที่มีต่อน้องนับว่าเป็นจุดแข็งจริง ๆ ของการอยู่ร่วมกันภายในโรงเรียน ลักษณะเด่นมาก ๆ คือ พี่พยายามเอาใจใส่ดูแลน้อง ทั้งโดยหน้าที่และโดยความเอื้ออาทรในขณะที่น้องก็ให้ความเคารพเกรงใจเป็นอย่างดีอย่างบริสุทธิ์ใจ ทำให้การใช้อำนาจหรือคำสั่งบังคับมีไม่มากนักในกลุ่มนักเรียนด้วยกัน แต่ก็มีบ้างประปรายในกรณีที่น้อง ๆ ซนมากจนเกินไป

ถึงตรงนี้ อาจจะดูเหมือนว่า คณะผู้วิจัยศึกษาเรียนรู้กลุ่มเป้าหมายโดยใช้กิจกรรมเชิงวิชาการเป็นหลัก แท้จริงแล้วกิจกรรมสนทนากาาก็ได้ถูกนำมาทดลองใช้เช่นเดียวกัน ในตอนแรกใช้วิธีการเข้าไปสังเกตการณ์ครุณิรันดร ทำกิจกรรมกับนักเรียนในช่วงโมกฏและเนตรนารีพบว่าการอธิบายของครุณิรันดรก็จะใช้การอธิบายซ้ำ ๆ พร้อมทั้งสาธิตให้นักเรียนเข้าใจเมื่อแน่ใจว่านักเรียนทำได้ จึงเริ่มทำกิจกรรมกันจริงๆ และเมื่อมีโอกาสขอคำปรึกษาจากครุณิรันดร ในเรื่องการทำกิจกรรมสนทนากาากับนักเรียน ครุณิรันดรบอกว่า ทำได้คล้ายกับเด็กปกติ เพียงแต่เราจะต้องประยุกต์เพิ่มเติมในบางกิจกรรม ยกตัวอย่างเช่น การวิ่งเปรี๊ยะ เกมเหยียบลูกโป่ง สามารถเล่นได้เหมือนเด็กปกติ แต่ถ้าเป็นเก้าอี้ดนตรีต้องมีการประยุกต์เนื่องจากนักเรียนไม่ได้ยินเสียง คนนำเกมจะต้องเข้าไปยืนกลางวงคอยให้สัญญาณแก่นักเรียนว่าเมื่อไหร่ จะสามารถวิ่งเข้าไปแย่งนั่งเก้าอี้กันได้ ถ้าเป็นไปได้ควรจะสอบถามครูก่อนว่านักเรียนเคยเล่นเกมเหล่านี้แล้วหรือยัง หากเป็นเกมที่เคยเล่นแล้วหรือคล้าย ๆ กับที่เคยเล่นมาก่อน นักเรียนจะเข้าใจได้ง่าย หากเป็นเกมใหม่ ก็คงต้องเริ่มต้นอธิบายซ้ำ ๆ สาธิตให้ดูทดลองเล่นแล้วจึงเล่นจริง คณะผู้วิจัยจึงได้เตรียมเกมไปเล่นกับเด็กนักเรียนจำนวน 4 เกม จากง่ายไปหายาก ได้แก่ เหยียบลูกโป่ง เก้าอี้ดนตรี อุ้มลูกหมู และหาของตามลายแทง ปรากฏว่า 2 เกมแรกเล่นได้ตามปกติ เกมที่ 3 เริ่มมีการเล่นผิดกติกา ต้องมีการหยุดเล่น อธิบายพร้อมทั้งสาธิตให้ดูซ้ำ 2-3 รอบ จึงสามารถเล่นได้ ซึ่งในรอบหลัง ๆ นักเรียนก็เริ่มมีอาการเบื่อ คล้าย ๆ กับว่าเล่นไม่จบเกมซักที กลายเป็นว่าหากปล่อยให้เด็กเล่นไปตามความสนุกของเขา น่าจะดีกว่า พอถึงเกมสุดท้ายคือการหาของตามลายแทง ก็เลยไม่สามารถควบคุมสถานการณ์ได้ เพราะต้องใช้พื้นที่ทั้งหมดของโรงเรียนในการเล่น เกม ต้องปล่อยให้เด็กเล่นจนจบ อย่างไรก็ตามสิ่งที่ผู้วิจัยได้จากการสังเกตพฤติกรรมการเล่นเกมนสนทนากาอย่างหนึ่งคือ นักเรียนส่วนใหญ่หากเข้าใจในกฎกติกาแล้ว จะไม่

ค่อยมีการโกงหรือเอาเปรียบเพื่อน เช่น เกมหาของตามลายแทงที่กำหนดให้ทุกคนต้องคล้องแขนกันไว้ ไปไหนไปด้วยกัน เมื่อถึงในที่ลับตาคนที่สามารถโกงกันได้ เด็กก็ยังคล้องแขนกันวิ่งต่อไปโดยไม่ให้ขบวนขาด จุดนี้เป็นจุดที่ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะต่างจากเด็กปกติพอสมควร และหากเป็นเช่นนั้นจริงก็จะมีประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัยต่อไป

ในระหว่างที่ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ข้างต้น ผู้วิจัยได้ส่งแบบสอบถามไปให้ผู้ปกครองของนักเรียนที่ไม่ได้พักอยู่ในหอพักของโรงเรียน โดยฝากนักเรียนนำไปให้ผู้ปกครองช่วยตอบกลับมาอีกที เนื้อหาของแบบสอบถามต้องการประเมินความเป็นไปได้ที่ผู้ปกครองจะสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของทางโรงเรียน แจกแบบสอบถามไปทั้งสิ้น 112 ฉบับ ได้รับกลับคืนมา 77 ฉบับ พบว่าอาชีพของผู้ปกครองส่วนใหญ่คือ ถ้าขายและรับจ้างทั่วไป มีบ้างที่รับราชการ ทำการเกษตร และเป็นแม่บ้าน จากลักษณะของการประกอบอาชีพทำให้โอกาสที่ผู้ปกครอง จะเข้ามามีส่วนร่วมอย่างเป็นจริงเป็นจังนั้นเป็นไปได้ค่อนข้างยาก แม้ว่าจะให้ความสนใจที่จะได้เข้ามามีส่วนร่วมก็ตาม คำตอบมักจะออกมาลักษณะที่ยินดีให้ความร่วมมือและสนับสนุนกิจกรรมของทางโรงเรียนอย่างเต็มที่ มีเพียงส่วนน้อยที่พร้อมจะเข้ามามีส่วนร่วม แต่ขอให้กำหนดแผนการทำงานที่ชัดเจน เพื่อที่จะได้จัดเวลาไม่ให้เกิดกระทบกระเทือนต่อการประกอบอาชีพ จากแนวโน้มของคำตอบและผู้วิจัยประเมินว่า ด้วยความสามารถที่มีอยู่ ประกอบกับยังเป็นมือใหม่ต่อกลุ่มเป้าหมายนี้ จึงตัดสินใจที่จะยังไม่ไปคลั่งเอาจกลุ่มผู้ปกครอง เข้ามาร่วมในกิจกรรม

กว่า 3 เดือนที่ได้ดำเนินโครงการไป ก็ถึงคราวที่จะต้องพักกิจกรรมต่าง ๆ ไว้ชั่วคราว เนื่องจากใกล้ช่วงเวลาที่ต้องมีการตรวจสอบวัดผลปลายภาคเรียน แม้ว่าผู้อำนวยการเคยบอกกล่าวไว้ก่อนหน้านี้ว่า อยากให้นักเรียนได้เรียนรู้ผ่านกิจกรรมนอกหลักสูตรให้มาก เพราะถึงอย่างไรการเรียนในหลักสูตรก็ไม่ได้มีบทบาทสำคัญมากที่จะช่วยให้นักเรียนใช้ชีวิตอยู่ในสังคมได้ แนวความคิดของผู้บริหารจึงค่อนข้างให้ความสำคัญกับกิจกรรมนอกหลักสูตร โดยเฉพาะที่มาจากบุคคลภายนอก อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่าช่วงเวลาที่ผ่านมาก็ได้รับกว่นเวลาเรียนของนักเรียนมาพอสมควร อีกทั้งไม่แน่ใจว่า จะสร้างความลำบากใจให้กับครูประจำชั้นมากน้อยแค่ไหนในช่วงที่ผ่านมา เพราะนักเรียนต้องขาดเรียนเป็นช่วง ๆ จากการที่ได้ประเมินโดยการสุ่มสอบถามความคิดเห็นของครูประจำชั้นอนุบาล ชั้น ป.1 ชั้น ป.2 และครูหอพักทั้งหอชายและหอหญิง ทราบว่ามีความคิดเห็นต่อโครงการที่ได้ทำไปแตกต่างกัน เช่น บางคนเห็นดีด้วย บางคนเห็นว่าน่าจะทำเฉพาะวันเสาร์ – อาทิตย์ เพราะนักเรียนก็อยู่ว่าง ๆ กันอยู่แล้ว ในวันธรรมดาจะต้องเรียนหนังสือ บางคนก็แยกกิจกรรมที่เป็นสันตนาการไปอยู่ในวันหยุด ส่วนวันธรรมดาก็ให้เป็นเนื้อหาความรู้ ดังนั้นผู้วิจัยจึงเห็นสมควรให้

สถานการณ์ภายในโรงเรียนกลับคืนสู่ปกติ เพื่อให้นักเรียนได้เตรียมตัวสอบอย่างเต็มที่ แล้วค่อยเริ่มกิจกรรมกันใหม่อีกครั้งในภาคเรียนต่อไป

สรุปบทเรียนและความเป็นไปได้

จากโครงการที่ได้ทำไปตลอด 1 ภาคการศึกษา ผู้วิจัยได้เรียนรู้กลุ่มเป้าหมายและชุมชนนี้หลายประการ พอจะสรุปได้ดังนี้

1. การสื่อสาร จำเป็นอย่างยิ่งที่การเข้าหานักเรียนในระยะแรก ๆ จะต้องรู้จักภาษามือบ้าง หรือแม้ว่าจะไม่รู้ภาษามือเลย ก็ควรใช้ความรู้เป็นช่องทางในการเข้าหานักเรียนโดยการให้นักเรียนช่วยสอนภาษามือให้ ทั้งนี้ต้องเป็นนักเรียนชั้น ม. ปลายที่พอจะมีทักษะด้านการเขียนบ้าง เพราะในระยะแรก จำเป็นต้องใช้ภาษาเขียนช่วยในการสื่อสารอยู่บ่อย ๆ แต่พึงระวังว่า หากสามารถหลีกเลี่ยงการเขียนในการรู้จักกันใหม่ ๆ ได้จะเป็นการดี เพราะนักเรียนจะรู้สึกอายที่เขียนไม่ค่อยได้ แต่หากรู้จักกันไปซักรักหนึ่งแล้ว จนนักเรียนเกิดความไว้วางใจ ก็สามารถใช้ในการเขียนได้ ทั้งนี้เราจะต้องไม่แสดงท่าทีตลกขบขัน หรือดูถูกที่ทักษะการเขียนของนักเรียนไม่ค่อยดี อย่างไรก็ตามจะต้องไม่ลืมว่า ภาษาอังกฤษและการแสดงออกทางสีหน้า ท่าทาง สามารถใช้สื่อสารกันได้อย่างมีประสิทธิภาพเช่นเดียวกัน เพราะภาษาอังกฤษหลายคำที่ใช้เหมือนกับภาษามือจริง ๆ การสื่อสารกับนักเรียนที่บกพร่องทางการได้ยิน เราจะต้องกล้าที่จะสื่อสารออกไป เขาก็เข้าใจว่าเรากำลังเริ่มต้นใหม่จำเป็นต้องค่อย ๆ ฝึก เหมือนที่เขามีทักษะการเขียนไม่ดี เราแทบจะไม่เคยเจอเหตุการณ์ที่นักเรียนหัวเราะเยาะภาษามือของเราเลย

2. การแบ่งส่วนสิ่งที่ต้องการนำเสนอ เนื่องจากภาษามือมีจำนวนคำที่ค่อนข้างจำกัด ดังนั้นในการจะอธิบายเรื่องอะไรก็แล้วแต่ โดยเฉพาะเนื้อหาทางวิชาการ จำเป็นจะต้องแบ่งเนื้อหาอธิบายทีละส่วนแล้วทดสอบความเข้าใจของนักเรียนเป็นระยะ ลดความซับซ้อนของเนื้อหาลงให้มากที่สุด แต่จะต้องสามารถเชื่อมโยงแต่ละส่วนกลับคืนให้นักเรียนเข้าใจภาพรวมทั้งหมดได้ด้วย การอธิบายเข้าไปซ้ำมาถือเป็นเรื่องปกติที่พึงกระทำกับกลุ่มเป้าหมายนี้

3. สัดส่วนครูต่อนักเรียน จากประสบการณ์พบว่า หากนักเรียนมีจำนวนมากจนเกินไป ครูหรือผู้ดำเนินกิจกรรมจะเริ่มควบคุมไม่ได้ เพราะเด็กจะมีจุดสนใจที่หลากหลายจากเพื่อน ๆ ทำให้เสียสมาธิในการฟัง (ดู) ครูพูด การที่เด็กละสายตาจากครูไปเพียงชั่วขณะก็ทำให้ขาดข้อมูลไปทันที เพราะในเด็กปกติยังสามารถใช้หูฟังต่อไปได้ ดังนั้นหากนักเรียนมีจำนวนมาก ครูจะต้องใช้ความสามารถสูงมากในการควบคุมสมาธิเด็ก สัดส่วนของครูต่อนักเรียนในกรณีที่เป็นการบรรยายน่าจะ

ประมาณ 1 ต่อ 8 ถึง 1 ต่อ 12 แต่ในกรณีที่ทำกิจกรรมกลุ่ม จำนวนนักเรียนจะต้องลดลงเหลือไม่เกิน 1 ต่อ 6 กิจกรรมกลุ่มจึงจะบรรลุผลสำเร็จได้ (โดยไม่วุ่นวายมาก)

4. **ใช้การสังเกตให้มาก** ด้วยข้อจำกัดด้านการสื่อสารระหว่างกัน ในขณะที่ต่างฝ่ายต่างอยากรู้ว่าอีกฝ่ายกำลังทำอะไร ต้องการอะไร จึงเป็นสถานการณ์โดยอัตโนมัติที่จะต้องมีการสังเกตเพื่อช่วยกันหาคำตอบ ครูประจำชั้น ป.2 เคยเล่าให้ฟังว่า เด็กจะจดจำสิ่งต่าง ๆ ที่ครูเป็นอยู่โดยที่ครูไม่ทันได้รู้ตัว นิยายข้างสังเกตนี้หากเด็กคนไหนมีพัฒนาการดี ก็จะสามารถเอาตัวรอดได้เมื่ออยู่ร่วมกับคนปกติในสังคม ในทางตรงข้ามผู้วิจัยเมื่อเข้าไปสู่สังคมของผู้บกพร่องทางการได้ยินก็ต้องอาศัยการสังเกตช่วยในการศึกษา บ่อยครั้งที่ผู้วิจัยไม่สามารถตั้งคำถามให้นักเรียนตอบได้อย่างตรงไปตรงมา เพราะนักเรียนไม่เข้าใจคำถาม (คำศัพท์บางคำ) ผู้วิจัยต้องใช้เวลาในการเฝ้ารอดูเหตุการณ์ เพื่อหาคำตอบเป็นเรื่อง ๆ ไป

5. **ศักยภาพของนักเรียน** แม้ว่ากิจกรรมที่ทำไปทั้งหมดยังไม่ได้เจาะลึกเพื่อค้นหาศักยภาพของนักเรียนโดยตรง แต่ตลอดช่วงที่ดำเนินงานมานักเรียนก็ได้แสดงให้เห็นอยู่เป็นระยะว่า พร้อมทั้งจะใช้ศักยภาพของตนเองให้เป็นประโยชน์ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความสมัครสมานสามัคคี การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การช่วยเหลือกิจกรรมของโรงเรียน การมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ อย่างไรก็ตามเรื่องศักยภาพของนักเรียนเป็นเรื่องที่ต้องมีการค้นหาอย่างจริงจังต่อไป

6. **ผู้นำมีความพร้อม** ผู้นำในที่นี้หมายถึง ผู้อำนวยการของโรงเรียนและผู้นำดำเนินงานอนามัยของโรงเรียน คือครูยุพิน ทั้ง 2 ท่านพร้อมที่จะผลักดันโครงการให้ไปข้างหน้า และเกาะติดสถานการณ์อย่างใกล้ชิด มีความคิดริเริ่มในการหาทางออกของปัญหาต่าง ๆ อย่างฉับไว สามารถดึงบุคลากรจากที่ต่าง ๆ มาช่วยงานได้อย่างลงตัว มีความตั้งใจในการทำงานอย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย โดยเฉพาะครูยุพินนั้นถือว่าเป็นครูคนหนึ่งที่สามารถครองใจนักเรียนได้ นักเรียนจะมีความเคารพและเกรงใจอยู่ไม่น้อย ครูยุพินมักจะพูดอยู่เสมอว่า อะไรที่ทำแล้วเป็นประโยชน์แก่นักเรียนก็ยินดีที่จะทำ เพราะทำแล้วมีความสุขเหมือนได้ทำบุญ

7. **ความล้มเหลวเรื่อง key person** การดำเนินโครงการไปทั้งหมดนั้น ส่วนหนึ่งก็หวังว่า จะเป็นการค้นหา key person ทั้งในส่วนของครู ผู้ปกครอง และนักเรียน ในส่วนของผู้ปกครองต้องยุติตั้งแต่ช่วงแรก ๆ เพราะมีความเป็นไปได้น้อยมาก ในส่วนของนักเรียนนั้นก็ไม่สามารถประเมินได้ชัด เช่น การแบ่งกลุ่มนักเรียนตามความสมัครใจ ใครใคร่อยู่กับใครก็ไปอยู่ เดิมทีผู้วิจัยคิดว่าจะสามารถวิเคราะห์หา key person ได้บ้าง แต่ด้วยความที่จำนวนกลุ่มมีมากเกินไปทำให้เก็บรายละเอียดไม่ได้ พอจัดฝึกอบรมก็ไม่มีใครโดดเด่นเป็นพิเศษ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเลือกใช้วิธีวิเคราะห์หา

key person ที่ไม่ค่อยดีนัก ในส่วนของครู เนื่องจากผู้วิจัยมัดแต่พุ่งเป้าไปหานักเรียนทำให้ละเลยต่อการค้นหา key person ในส่วนของครูไป อาศัยแค่ที่ได้สัมผัสกับครูบางคนที่มาช่วยกิจกรรมเท่านั้น

จากข้อสรุปที่ได้จากการเรียนรู้ที่กล่าวมาทั้งหมด ผู้วิจัยเห็นว่าพอจะมีความเป็นไปได้ในการให้นักเรียนมีส่วนร่วมในการดูแลสุขภาพช่องปาก แม้ว่าจะไม่เห็นภาพที่ชัดเจน แต่ก็พอจะมีเค้าอยู่บ้างอย่างน้อยๆ ก็มีคำพูดของครูยุพินที่น่าจะเป็นกำลังใจให้เดินหน้าต่อไป คือ “ไม่ลองไม่รู้”

กระบวนการสร้างความตระหนัก

ในระหว่างที่ทำการทำกิจกรรมในโรงเรียน ผู้วิจัยได้ขอคำปรึกษาจากผู้อำนวยการและครูยุพินถึงแนวทางที่ควรดำเนินการต่อ ทั้ง 2 ท่านเห็นพ้องต้องกันว่าต้องมีการกระตุ้นนักเรียนเป็นระยะเพื่อให้คงพฤติกรรมที่พึงประสงค์ไว้ โดยครูยุพินได้เล่าถึงกิจกรรมที่เคยมีมาในโรงเรียนก่อนหน้านี้ว่าเมื่อทำเสร็จแล้วพักไว้ นักเรียนก็จะลืมไม่ได้ให้ความสำคัญกับมันอีก ที่ผ่านมาก็ยังไม่เคยมีโครงการไหนที่จะได้ติดตามอย่างต่อเนื่อง ครั้งนี้น่าจะเป็นโอกาสดีที่ได้ทดลองทำโครงการต่อเนื่อง โดยท่านผู้อำนวยการได้ตั้งข้อสังเกตว่า ช่วงที่ผ่านมามีครูหลายคนยังไม่ค่อยรับรู้ว่ามีอะไรเกิดขึ้นในโรงเรียนบ้าง ฉะนั้นงานที่ทำต่อไปนี้น่าจะช่วยให้ครูทุกคนได้รับทราบ และหากได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมด้วยก็จะดีมาก ภาระทั้งหลายจะได้ไม่ต้องอยู่กับครูยุพินเพียงคนเดียว ซึ่งก็สอดคล้องกับแนวความคิดของผู้วิจัยพอดี

กิจกรรมในภาคเรียนที่สอง เป้าหมายหลักอยู่ที่การสร้างความรู้ความตระหนักเรื่องสุขภาพช่องปากให้นักเรียนที่บกพร่องทางการได้ยิน โดยกำหนดเป้าหมายรองคือ

1. ทำความรู้จักธรรมชาติของนักเรียนที่บกพร่องทางการได้ยินให้ดียิ่งขึ้น
2. สานต่องานเก่าให้มั่นคงยิ่งขึ้น
3. พัฒนาขีดความสามารถของนักเรียนให้มาช่วยแบ่งเบาภาระของครูยุพิน ในเรื่องการดูแลสุขภาพช่องปาก

บังเอิญว่าในภาคเรียนนี้ มีทีมทันตแพทย์จากกองทันตสาธารณสุขเข้ามาในโรงเรียนเพื่อประเมินผลงานเฝ้าระวังด้านทันตสุขภาพ เป็นโครงการที่ศึกษาในกลุ่มผู้พิการทั่วประเทศ ทั้งหูหนวก ตาบอด และปัญญาอ่อน โครงการวิจัยของกองทันตสาธารณสุขชั้นนี้ จะเน้นเรื่องการบันทึกสภาวะทันตสุขภาพของนักเรียนโดยครูประจำชั้น และครูอนามัยเป็นผู้ตรวจทานข้อมูล ทีมงานที่มาในครั้งนั้นค่อนข้างเน้นการสั่งการให้ครูประจำชั้น ต้องปฏิบัติตามที่กองทันตฯ ต้องการเมื่อได้ข้อมูลเสร็จเรียบร้อย ก็เดินทางกลับกรุงเทพฯ

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นช่วยกระตุ้นให้ผู้วิจัย และครูยุพินเร่งสานงานที่ได้ทำไปในภาคเรียนที่แล้ว เพราะเชื่อว่าเป็นเส้นทางที่จะทำให้สุขภาพช่องปากของนักเรียนดีขึ้นมากกว่าโครงการเฝ้าระวัง ดังนั้น จึงวางแผนจัดงานรณรงค์ขึ้นในโรงเรียน โดยตั้งชื่องานว่า “สร้างรอยยิ้มให้กับเด็กผู้บกพร่องทางการได้ยิน” เนื้องานจะแบ่งออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ ๆ คือ

1. การให้บริการตรวจรักษาฟรี
2. การฝึกทักษะการตรวจฟันของตนเองและของผู้อื่น รวมถึงการหา “ทายาท” ผู้นำทางด้านทันตสุขภาพ
3. สันทนาการประกอบความรู้

การเตรียมงานเริ่มจากการเชิญหัวหน้ากลุ่มทั้ง 28 กลุ่ม เข้ามาร่วมโครงการต่อ หัวหน้าคนไหนที่ไม่พร้อมจะเข้าร่วมก็สามารถยุบกลุ่มไปรวมกับกลุ่มอื่นได้ ไม่เฉพาะการเชิญหัวหน้ากลุ่มเพียงเท่านั้น ในแต่ละกลุ่มจะต้องหา “ทายาท” มาด้วย 1 คน กำหนดให้เป็นนักเรียนระดับ ม.ต้น เท่านั้น เพราะพอจะสื่อสารกันได้เข้าใจและมีเวลาที่จะเรียนใน โรงเรียนอีกหลายปี การใช้ประโยชน์จะได้คุ้มค่า

คณะผู้วิจัยได้ออกแบบบันทึกสุขภาพช่องปากอย่างง่ายขึ้นมา 1 ชุด แล้วนำไปให้ครูยุพินพิจารณาแก้ไขหาความเป็นไปได้ ที่นักเรียนจะสามารถใช้แบบบันทึกนี้ได้ด้วยตนเอง เนื่องจากงานทางด้านทันตสุขภาพยังพัฒนามาได้ค่อนข้างน้อยในโรงเรียนนี้ จึงตกลงกันว่าคงจะต้องลองผิดลองถูกไปก่อน แล้วค่อยแก้ไขก่อนถึงวันงานจริง เนื้อหาในแบบบันทึกจะแบ่งเป็น 3 ส่วน ส่วนแรกบันทึกชีพื้นที่ผู้ ส่วนที่สองบันทึกการมี / ไม่มีหินปูนบริเวณฟันหน้าล่างด้านที่ติดกับลิ้น ส่วนที่สามบันทึกการติดสีแดงเมื่อใช้สีย้อม

ผู้วิจัยเลือกใช้กระบวนการฝึกอบรมเหมือนเดิม แต่ปรับแก้วิธีการ กล่าวคือ ใช้เวลาในการบรรยายให้น้อยที่สุด มีตัวอย่างภาพสไลด์ให้ดูมากขึ้น จากนั้นจึงแยกย้ายกันไปฝึกตรวจเวลาส่วนใหญ่จึงใช้ในการฝึกปฏิบัติ โดยที่ย่อยกลุ่มให้เล็กลงแล้วใช้บุคลากรให้มากขึ้น ใช้สัดส่วนวิทยากรประจำกลุ่ม : นักเรียนเท่ากับ 1 : 4 โดย 4 คนของนักเรียนประกอบด้วยหัวหน้ากลุ่ม 2 คน และทายาทอีก 2 คน เริ่มจากหัวหน้ากลุ่มจับคู่กันผลัดกันตรวจฟันโดยมีวิทยากรประจำกลุ่มคอยให้คำแนะนำแก่ทายาททั้ง 2 คน จากนั้นจึงให้ทายาทจับคู่กันแล้วให้หัวหน้ากลุ่มช่วยตรวจทานความถูกต้อง ในขั้นตอนนี้จะเห็นได้ชัดว่า หัวหน้ากลุ่มที่เอาใจจริงเอาใจมาตั้งแต่ภาคเรียนที่แล้ว ถึงตอนนี้ก็จะทำได้ดี มีความสามารถในการช่วยแนะนำรุ่นน้องให้ตรวจฟันเป็น ผู้วิจัยสังเกตในหลายๆ กลุ่ม พบว่า วิธีการแนะนำของรุ่นพี่มีความแตกต่างจากที่ผู้วิจัยคิดว่าควรจะทำอย่างนั้นอย่างนี้ค่อนข้างเห็นได้

ชัด ครูหลายคนจึงเลือกที่จะสอนหนังสือนักเรียนโดยอาศัยนักเรียนคนที่เข้าใจง่าย ๆ ช่วยถ่ายทอดให้อีกต่อหนึ่ง เพราะนักเรียนจะรู้ว่าควรจะอธิบายอย่างไรจึงจะทำให้เพื่อนเข้าใจได้ดีที่สุด

ระหว่างฝึกอบรม คณะผู้วิจัยก็ได้ขอให้นักเรียนช่วยประเมินแบบบันทึกสุขภาพช่องปากด้วยว่า เข้าใจยากเกินไปหรือไม่ ควรจะแก้ไขอย่างไร ส่วนใหญ่นักเรียนก็จะเข้าใจและคิดว่าสามารถนำไปใช้งานจริง ๆ ได้ คณะผู้วิจัยจึงไม่ได้แก้ไขแบบบันทึกแต่อย่างใด เตรียมพร้อมที่จะนำไปใช้ในวันจริงต่อไป

ในส่วนของการทางโรงเรียน ผู้อำนวยการได้ประชุมครูทั้งหมด แล้วแจ้งเรื่องที่จะมีการจัดงานรณรงค์โดยได้ขอให้ครูยุพินช่วยเล่ารายละเอียดของงานให้ที่ประชุมฟัง หลังจากนั้นจึงได้ขอความร่วมมือจากคณะครูให้ช่วยไปประจำตามจุดต่าง ๆ ของกิจกรรม เพื่อเป็นล่ามให้คณะผู้วิจัย และนักศึกษาที่มาช่วยงาน

ทางคณะผู้วิจัยได้ทำโปสเตอร์ไปติดประชาสัมพันธ์ภายในโรงเรียน ช่วยทำให้บรรยากาศภายในดูตื่นตัวขึ้น ก่อนหน้าวันงาน 1 วัน ได้มีการเตรียมสถานที่จัดงาน มีผู้อำนวยการคอยดูแลความเรียบร้อย มีครูจำนวนหนึ่งที่ช่วยเตรียมงาน นอกจากนี้เห็นได้ว่ามีนักเรียนจำนวนมากที่คอยติดตามช่วยยกของ จัดสถานที่ ทำให้บรรยากาศคึกคัก และที่สำคัญคือ เป็นสัญญาณว่าช่องว่างระหว่างนักเรียนกับคณะผู้วิจัยเริ่มลดลงตามลำดับ เด็กเล็กก็เริ่มกล้าที่จะเข้ามาพูดคุยด้วยหรือคอยตามดูด้วยความอยากรู้อยากเห็น คณะผู้วิจัยก็ใช้โอกาสนี้ในการสร้างทัศนคติที่ดีกับเด็ก พยายามทำให้ลดความกลัวทัศนแพทย์ลง สร้างการรับรู้ใหม่ให้เด็กทราบว่าทัศนแพทย์จะทำเพียงแค่ขูดฟันของเด็ก ๆ โดยไม่ต้องถูกถอนฟันก็ได้

พอถึงวันจัดงาน ทางโรงเรียนได้เตรียมพิธีการไว้ค่อนข้างใหญ่โต โดยได้เชิญคณาบดีคณะทันตแพทยศาสตร์เป็นประธานในพิธีเปิด มีการจัดวางกำลังครูไว้ตามฐานกิจกรรมต่าง ๆ คอยอำนวยความสะดวกให้เต็มที่ โดยเฉพาะในห้องที่ให้บริการการรักษา เด็กจะค่อนข้างกลัวและหวาดระแวง ครูต้องช่วยอธิบายซ้ำแล้วซ้ำอีกจนเหนื่อยไปตาม ๆ กัน แต่พอได้รับการบริการเสร็จแล้วก็จะสบายใจ เพราะเราไม่ได้เน้นเรื่องการถอนฟัน ยกเว้นกรณีจำเป็นจริง ๆ เท่านั้น เด็กส่วนใหญ่จึงค่อนข้างพอใจและนำไปเล่าให้เพื่อน ๆ ที่ยังไม่ได้รับบริการฟัง ผู้วิจัยจึงใช้เด็กบางคนมารับบริการแล้วมาช่วยอธิบายให้คนที่มารับบริการว่า ตัวเองถูกทำอะไรบ้าง แล้วรู้สึกอย่างไรซึ่งก็เป็นทีสนใจของเพื่อน ๆ และน้อง ๆ ในการซักถาม เด็กบางคนจะมีท่าทีที่ผ่อนคลายมากขึ้นโดยสังเกตได้จากแวตตาของเด็กในห้องที่ให้บริการนี่จะเป็นที่ที่ครูแหวะเวียนมาดูเป็นระยะ ๆ ซึ่งก็มีการพูดคุยที่เล่นที่จริงกันตลอดว่ามีคิวของครูบ้างหรือไม่ เพราะในวันนั้นเป็นการระดมเครื่องมือทางทันตกรรมไปเป็นจำนวนมาก ซึ่งก็ดู

เหมือนว่าจะเพียงพอแต่จำนวนนักเรียนที่มีค่อนข้างมาก ทำให้ในวันนั้นไม่ได้ให้บริการแก่คณะครูแม่แต่คนเดียว

ฐานที่ฝึกการตรวจฟันโดยหัวหน้ากลุ่ม และทายาทที่ผ่านการฝึกอบรมมาแล้วนั้น ดำเนินไปได้ค่อนข้างดี เพราะมีการติดต่อขอคำล้งครุมาช่วยเป็นล่ามให้ค่อนข้างเยอะในสัดส่วน ครู : นักเรียน ประมาณ 1 : 6 ในทุก ๆ กลุ่มโดยมีคณะผู้วิจัยช่วยเป็นที่ปรึกษาในด้านการตรวจฟันให้กับเด็ก นอกจากนี้ครูที่อยู่ช่วยเป็นล่ามก็ยังซักถามด้วยความสนใจ โดยเฉพาะครูที่มีลูกแล้วและลูกยังอยู่ในวัยเด็ก อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะซักซ้อมความเข้าใจมาตั้งแต่วันฝึกอบรม พอถึงสถานการณ์จริง เด็กบางคนก็ยังมัว ๆ อยู่ หัวหน้ากลุ่มบางคนก็ยังทำงานสุ้ยทายาทไม่ได้ก็มี ในบางกลุ่มคณะผู้วิจัยก็จะถ่มตัวโดยการตัดสินใจให้นักเรียนก่อนที่นักเรียนจะได้ตัดสินใจด้วยตนเอง ซึ่งอาจจะมีผลในแง่ความมั่นใจในอนาคต ที่คณะผู้วิจัยไม่อยู่แล้วเด็กเหล่านี้อาจจะช่วยแบ่งเบาภาระให้ครูยพินไม่ได้เลย ก็ต้องมีการติดเตือนกันเองในหมู่คณะผู้วิจัย ส่วนแบบฟอร์มที่ใช้ในการบันทึกก็ใช้งานได้ไม่ใช้อย่างที่คิด เพราะในรายละเอียดปลีกย่อยของแบบฟอร์ม นักเรียนจะสับสนได้ง่าย โดยเฉพาะตอนที่ไม่มีใครให้คำปรึกษาอยู่ใกล้ ๆ ซึ่งก็จะต้องหาโอกาสนัดนักเรียนมาช่วยปรับปรุงแก้ไขแบบฟอร์มต่อไป

ฐานที่ทำกิจกรรมสันทนการเป็นฐานสุดท้ายที่จะกล่าวถึงในที่นี้ ฐานนี้โดยเบื้องต้นคือการเล่นเกมที่สอดแทรกความรู้ด้านทันตสุขภาพ และการสร้างทัศนคติที่ดีกับทันตแพทย์ให้กับเด็กนักเรียนแต่เบื้องต้นแล้วคือ การพยายามแก้ไขข้อบกพร่องจากครั้งที่ผ่าน ๆ มา รวมถึงการพยายามทำกิจกรรมด้วยตนเอง เพราะที่ผ่านมามีต้องอาศัยครูนิรันครมาช่วยประกบอยู่ตลอดเวลา ในครั้งนี้จึงปรับแก้ไขด้วยการซักซ้อมความพร้อมก่อนที่ครูนิรันครก่อนที่จะถึงวันจัดงาน เนื่องจากครั้งนี้กิจกรรมสันทนการจะมีกระจายอยู่ทั่วไปหลายจุด ครูนิรันครไม่สามารถตามดูทุกกลุ่มได้ คณะผู้วิจัยจึงต้องช่วยเหลือตนเองให้มากที่สุดก่อนที่จะขอความช่วยเหลือจากครูที่อยู่ประจำกลุ่ม การเตรียมตัวที่ค่อนข้างพร้อมทำให้ปัญหาที่เคยเจอมาในภาคเรียนที่แล้ว สามารถบรรเทาได้ค่อนข้างมาก แต่หากมองในเบื้องต้นแล้ว การสอดแทรกความรู้ลงไปกิจกรรมสันทนการไม่ค่อยได้ผล เพราะเด็กจะต้องการความสนุกเป็นหลักไม่ทันได้สนใจเรื่องความรู้ แต่จะได้ทัศนคติที่ดีต่อตัวทันตแพทย์ค่อนข้างมาก เพราะเห็นภาพด้านความสนุกสนานเป็นหลัก

ก่อนที่จะสิ้นสุดกิจกรรมในวันนั้น นักเรียนก็ได้เตรียมการแสดง 1 ชุด เป็นการเต้นอังกะลุง โขว์ 2 เพลง สร้างความตื่นตาตื่นใจให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมในวันนั้นเป็นอย่างมาก เพราะคนเล่นเป็นคนที่ไม่มีโอกาสได้ยืนเสียงที่ตัวเองเล่น ที่สำคัญคือต้องเล่นกันเป็นทีม ภายใต้ระยะเวลาการซ้อมแค่ 2 สัปดาห์โดยที่ไม่เคยเล่นมาก่อนเลย หลังจากแสดงเสร็จก็ได้รับการปรบมือให้คำล้งใจอย่างยาวนาน

จากทุก ๆ คน แต่คนที่ควรได้รับการชื่นชมเป็นพิเศษคือ ครูพอดุทัย เพราะทุ่มเทในการซ่อมให้กับนักเรียนมาโดยตลอด และมีบทบาทสำคัญในภาคเช้า เพราะช่วยอธิบายให้นักเรียนเข้าใจตอนเช้าไปรับบริการตรวจรักษา จริง ๆ แล้วครูพอดุทัย เป็นคนที่ดูน่าสนใจอาจจะเป็นบุคคลสำคัญได้ แต่เนื่องจากมีโอกาสดูคุยด้วยค่อนข้างน้อย จึงไม่แน่ใจว่าเหมาะที่จะมาเป็นบุคคลสำคัญหรือไม่

การจัดงานในครั้งนี้ถือว่าประสบผลสำเร็จ ในแง่การก่อกระแสให้ครูและนักเรียนได้รับทราบว่ามีโครงการทางด้านทันตสาธารณสุขเข้าไปในโรงเรียน โดยได้เริ่มมาตั้งแต่ภาคเรียนที่ 1 แล้ว ครั้งนี้เป็นโครงการต่อเนื่อง และจะมีกิจกรรมอื่น ๆ เข้าไปอีกในโอกาสต่อไป ในส่วนของนักเรียนนั้นยังเป็นการกระตุ้นให้พฤติกรรมดูแลสุขภาพช่องปากที่กำลังลดถอยลงให้กลับคืนมาอีกครั้ง เพราะตั้งแต่เปิดภาคเรียนที่สองมา ครูยุพินบอกว่า มีนักเรียนส่วนหนึ่งที่แปรงสีฟันหายบ้าง ไม่ยอมไปแปรงฟันบ้าง ซึ่งครูยุพินก็พยายามให้หัวหน้ากลุ่มเป็นคนจัดการแก้ไขปัญหาคู่ก่อน หากแก้ไขไม่ได้ค่อยมาหาครู บางกลุ่มก็จัดการได้ บางกลุ่มก็แตกและทะเลาะไปเลยก็มี เมื่อมีโครงการนี้เข้าไปจึงมีส่วนไปกระตุ้นและตอกย้ำให้นักเรียนคงพฤติกรรมที่ดี ๆ ไว้

นอกเหนือจากโครงการสร้างรอยยิ้มให้กับเด็กที่บกพร่องทางการได้ยินแล้ว ในช่วงวันเด็กได้มีการจัดงานวันเด็กขึ้นที่โรงเรียนโดยคณะผู้วิจัยก็ได้เข้าไปร่วมด้วย ในครั้งนี้ก็ได้ประจักษ์กับตาของตัวเองว่า นักเรียนมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์สูงมาก เห็นได้จากการแสดงบนเวทีที่นักเรียนคิดการแสดงขึ้นมา หาเสื้อผ้า จัดคนแสดงให้เหมาะสม ผู้วิจัยก็เก็บไว้เป็นข้อมูลเพื่อเอาไปใช้ในการสร้างความตระหนักในปีต่อไป

ปลายปีการศึกษา 2539 ภายหลังจากที่ผู้วิจัยได้สรุปประสบการณ์การเรียนรู้แล้วนั้น ก่อนที่จะมีการวางแผนการทำงานต่อ ก็ได้ทราบข่าวจากทางโรงเรียนว่า กำลังมีการโยกย้ายผู้อำนวยการโรงเรียนโสตฯ ไปเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนสอนคนตาบอดภาคเหนือ จ.เชียงใหม่ โดยมีอาจารย์พิชัย สุขบท เข้ารับตำแหน่งผู้อำนวยการโรงเรียนโสตฯ แต่การโยกย้ายจะเกิดขึ้นจริงประมาณเดือนมีนาคม ซึ่งเป็นช่วงปิดภาคเรียนพอดี

เมื่อเปิดภาคเรียนปีการศึกษา 2540 ผู้วิจัยก็ได้ประสานงานกับครูยุพินอีกครั้ง เพื่อสอบถามความพร้อมในการดำเนินงาน ครูยุพินก็ได้ให้คำแนะนำว่าน่าจะเว้นวรรคการทำงานไปซักปี เพื่อรอดูนโยบายและแนวทางในการบริหารงานของผู้อำนวยการคนใหม่เสียก่อนว่า เอื้อต่องานทันตสาธารณสุขที่จะทำต่อในโรงเรียนหรือไม่ ทั้งนี้เนื่องจากในอดีตก่อนที่ ผอ. อมร จะมาดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการนั้น ครูยุพินก็เคยคิดจะทำงานแบบนี้มาก่อน แต่นโยบายของผู้บริหารในสมัยนั้นไม่เอื้อต่อการทำงาน จนได้มาเริ่มงานในสมัยของ ผอ. อมร เมื่อถึงคราวที่จะต้องเปลี่ยนผู้บริหารอีกครั้ง ครูยุพิน

จึงเห็นว่าน่าจะรอดูไปก่อน หากไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงมากค่อยสานงานต่อ ซึ่งผู้วิจัยก็เห็นด้วยในข้อเสนอของครูยุพิน โดยตกลงกันคร่าว ๆ ว่าน่าจะใช้เวลาศึกษาสไตส์การทำงานของ ผอ. พิชัย ประมาณ 1 ปี แล้วค่อยกลับมาประเมินสถานการณ์กันอีกครั้ง

การสร้างความตระหนักในการดูแลสุขภาพช่องปากผ่านนักเรียนที่เป็นบุคคลสำคัญ

ย่างเข้าปีการศึกษา 2541 ถึงแม้ว่าสถานการณ์ภายในโรงเรียนจะไม่มีอะไรที่เป็นอุปสรรคร้ายแรงต่อการสานต่อโครงการ แต่สิ่งหนึ่งที่มีการเปลี่ยนแปลงคือ มีกิจกรรมภายในโรงเรียนมากขึ้น ทั้งในส่วนที่เป็นกิจกรรมของโรงเรียนเอง และกิจกรรมจากหน่วยงานภายนอก ครูแต่ละคนก็ต้องรับภาระงานมากขึ้น โครงการวิจัยนี้วางเว้นการดำเนินงานไป 1 ปีเต็ม เมื่อจะกลับมาเริ่มต้นสานงานต่อก็เชื่อว่าสามารถเริ่มต้นได้เลย ผู้วิจัยได้ขอคำปรึกษาจากครูยุพิน หลังจากที่ได้วิเคราะห์สถานการณ์ต่าง ๆ ดูแล้ว สรุปว่าในภาคเรียนที่ 1 จะมีกิจกรรมที่หนาแน่นกว่าในภาคเรียนที่ 2 ครูยุพินจึงเสนอให้ไปเริ่มงานในภาคเรียนที่ 2 ซึ่งผู้วิจัยไม่ขัดข้องแต่ประการใด เพราะเท่าที่ได้มีโอกาสพบกับผู้อำนวยการ ผู้วิจัยรู้สึกว่าจะแนวทางในการทำงานแตกต่างจาก ผอ.อมร อย่างเห็นได้ชัด และประเมินไม่ออกว่า ท่านจะสนับสนุนโครงการอย่างเต็มที่แค่ไหน เพียงแต่แสดงท่าทีไม่ปฏิเสธโครงการเท่านั้น การที่ยืดเวลาออกไปก็อาจจะมีข้อดีตรงที่ได้ชัดเจนในแนวทางการทำงานของผู้บริหารมากยิ่งขึ้น

พอถึงภาคเรียนที่ 2 การสานต่อโครงการก็เริ่มขึ้นอย่างระมัดระวัง สิ่งแรกที่คณะผู้วิจัยทำก็คือ เรียนภาษามือขั้นพื้นฐาน โดยแบ่งการเรียนออกเป็น 2 ลักษณะคือ เรียนกับนักเรียนโดยตรง กับเรียนกับครู การเรียนกับนักเรียนจะขอให้ครูยุพินช่วยคัดเลือกนักเรียน ม.ปลาย ที่พอจะช่วยสอนภาษามือ และมีทักษะทางการเขียนพอสมควรมาช่วยสอน การเรียนก็เริ่มตั้งแต่ พยัญชนะ สระ การนับเลข คำทักทาย สี วัน เดือน ปี ฯลฯ การเรียนกับนักเรียนนี้จะมีครูยุพินช่วยสอนอยู่ห่าง ๆ ในกรณีที่สื่อสารกันยาก แต่ส่วนใหญ่จะเป็นการสอนตัวต่อตัวกันระหว่างนักเรียนกับคณะผู้วิจัย นักเรียนบางคนสามารถออกเสียงได้บ้าง แม้จะไม่ใช่คำที่ชัดเจนนัก แต่ก็พอจะเดาได้ว่าพูดอะไร ซึ่งก็เป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการเรียนภาษามือ บางคนจะแสดงออกทางสีหน้าท่าทางอย่างเต็มที่ ช่วยให้คณะผู้วิจัยเข้าใจได้ง่ายขึ้น และสนุกสานไปด้วย

การเรียนในส่วนที่ 2 เป็นการเรียนกับครูนิรันดร ซึ่งเคยผ่านการอบรมเรื่องภาษามือมาหลายครั้ง ครูยุพินบอกว่าภาษามือของครูนิรันดร จะมีความทันสมัยล่าสุดและมีความถูกต้องเป็นสากลมากที่สุด เช่นในอดีตไม่เคยมีห้างโลตัสในเชียงใหม่ นักเรียนก็จะไม่มีภาษามือคำว่าห้างโลตัส แต่พอมีการก่อสร้างห้างโลตัสขึ้นมา ครูนิรันดรก็ต้องสอบถามไปทางกรุงเทพฯ จะให้ใช้ภาษามือว่า

อย่างไรเพื่อเป็นสากลทั้งประเทศ เมื่อทราบแล้วก็จะนำมาสอนนักเรียน ครูนิรันดร์จึงได้รับมอบหมายให้สอนนักเรียนในวิชาที่ต้องใช้ภาษามือที่ยากและซับซ้อน เช่น วิชาสังคม ประวัติศาสตร์ ลีลาการ สอนภาษามือของครูนิรันดร์จะเป็นไปอย่างมีขั้นมีตอน เริ่มจากภาษาธรรมชาติที่ใช้เหมือนภาษามือ ภาษาธรรมชาติที่ใกล้เคียงกับภาษามือ และภาษามือที่มีบัญญัติขึ้นโดยตรง มีการทดลองให้คณะผู้วิจัยส่งตัวแทนออกไปทำภาษาธรรมชาติแล้วให้คนดูอยู่ท่ายว่า เพื่อนต้องการพูดว่าอะไร การสอนของครูนิรันดร์จะค่อนข้างมีหลักการและหลักเกณฑ์ แต่ครั้งที่เรียนกับนักเรียนจะใช้วิธีหาเรื่องคุยกันเลย ไม่มีหลักการอะไร สิ่งหนึ่งที่นักเรียนสอนได้ดีกว่าครูนิรันดร์ คือ การแสดงออกทางสีหน้าและท่าทาง ครูนิรันดร์จะค่อนข้างเรียบ ๆ ถ้าเป็นภาษาพูดก็คงคล้าย ๆ กับว่า นักเรียนคุยสนุกกว่าครูนิรันดร์ มีการออกลีลาท่าทางตลอด หากเปรียบเทียบกันแล้ว ถ้าจะเรียนภาษามือเพื่อให้พื้นฐานแน่นจริง ๆ ต้องเรียนกับครูนิรันดร์ เมื่อพอจะใช้ภาษามือได้บ้างแล้วต้องการเปลี่ยนบรรยากาศน่าจะเรียนกับนักเรียน เพราะครูนิรันดร์บอกว่าไม่ใช่แค่เพียงเราเป็นฝ่ายส่งภาษาเท่านั้น เราต้องเป็นฝ่ายรับด้วย การส่งเราสามารถเลือกได้ว่าส่งเฉพาะคำที่เราใช้เป็น แต่การรับเราต้องรับทั้งหมด หากเราไม่สามารถแปลได้ทุกคำ เราก็ต้องมีหลักในการเดาซึ่งการเข้าใจพื้นฐานของภาษามือ จะช่วยให้เราเดาคำได้ใกล้เคียงยิ่งขึ้น

การเรียนรู้ภาษามือขั้นพื้นฐานทั้งจากนักเรียนและจากครู ช่วยสร้างความมั่นใจให้กับคณะผู้วิจัยมากยิ่งขึ้น การออกแบบงานจึงต้องมีทางเลือกหลาย ๆ ทาง ผู้วิจัยได้หาแนวทางที่พอจะเป็นไปได้และเหมาะสม ร่วมกับครูยุพินอีกครั้ง จนได้ข้อตกลงในหลักการกว้าง ๆ คือ

1. ใช้การฝึกอบรมแบบ training for trainer
2. เปิดโอกาสให้นักเรียนได้แสดงศักยภาพออกมาอย่างเต็มที่

หลักการข้อที่ 1 เป็นการสรุปบทเรียนจากอดีตที่ผ่านมา คณะผู้วิจัยวางแนวทางการพัฒนาผู้นำนักเรียนได้ไม่ดีนัก อาจจะเนื่องด้วยไม่ได้ให้ความสำคัญกับมันอย่างเต็มที่ ในความเป็นจริงการทำงานอย่างมีส่วนร่วมจะต้องเน้นเรื่อง “คน” เป็นหลัก ที่ผ่านมาค่อนข้างจะเน้นเรื่อง “งาน” มากกว่า ในครั้งนี้จึงต้องจัดสรรเวลาในการพัฒนาผู้นำให้มากยิ่งขึ้น

หลักการข้อที่ 2 เป็นเสมือนเวทีทดสอบหรือประเมินผลสิ่งที่ได้ทำลงไปข้อที่ 1 นั่นคือ หากการพัฒนาผู้นำทำไม่ได้ โอกาสที่นักเรียนจะดึงเอาศักยภาพของตนเองออกมาใช้ประโยชน์ก็จะน้อยลง เราก็จะไม่รู้ว่าแท้จริงแล้วนักเรียนมีศักยภาพมากน้อยเพียงใด สามารถที่จะมีส่วนร่วมในการทำงานด้านสุขภาพช่องปากได้หรือไม่ อย่างไร โครงการที่ทำมาก่อนหน้านี้ก็ไม่ได้เปิดโอกาสให้นักเรียนได้แสดงออกอย่างเต็มที่ จึงต้องกำหนดหลักการข้อนี้ไว้ด้วยในครั้งนี้

เหตุผลเบื้องต้นที่ต้องวางแนวทางไว้แบบนี้ ส่วนหนึ่งก็คือ ครูยุพินกำลังตั้งครรภ์ การที่ไปวิ่งประสานงานหรือเอาตัวเองเข้าแลกเหมือนที่ผ่านมา ดูจะไม่เหมาะสม เพราะเมื่อก่อนนั้นครูยุพินยังไม่มีครอบครัว แต่ตอนนี้และในอนาคตภาระของครูยุพินจะมากขึ้น จึงต้องเตรียมหาคนช่วยไว้ตั้งแต่เดี๋ยวนี้ หากในอนาคตจะต้องปรับวิธีการทำงาน โดยลดบทบาทของตัวเองลงแล้วเพิ่มบทบาทของนักเรียนให้มากขึ้น ก็จะสามารถสานต่อความคิดและกิจกรรมได้โดยไม่ยาก

จากข้อตกลงดังกล่าว ผู้วิจัยได้ขอให้ครูยุพินเป็นผู้คัดเลือกนักเรียนที่น่าจะเป็นผู้นำได้ไปเข้าร่วมกระบวนการฝึกอบรม โดยให้สิทธิจำนวน 8 คน ครูยุพินได้สำรองเป็น 12 คน เพราะใช้ฐานตัวเลขจากกลุ่มสีที่มีอยู่เดิมทั้งหมด 6 สี คัดเลือกไปสีละ 2 คน รวม 12 คน ผู้วิจัยก็เห็นด้วย เพราะเป็นการคิดจากโครงสร้างพื้นฐานเดิมของโรงเรียนจริง ๆ การใช้ประโยชน์และการบริหารจัดการในอนาคตจะได้ไม่มีปัญหา

แต่พอมาถึงวันนัดหมาย ปรากฏว่ามีนักเรียนมาทั้งหมด 13 คน ทราบว่าบางคนไม่แน่ว่าจะสามารถพัฒนาขึ้นมาเป็นผู้นำได้หรือไม่ เผอิญว่าคนที่คัดเลือกไว้แต่แรกคิดฐานะสำคัญไม่สามารถมาได้ คนที่เหลือของกลุ่มสีก็ไม่โดดเด่นมาก จึงหาสำรองมาเพิ่มอีกคนเป็น 13 คนดังกล่าว โดยนักเรียนทั้ง 13 คน มีข้อมูลพื้นฐานคร่าว ๆ ดังนี้

1. ชื่อ : นางสาวภัทราภรณ์ สदानแปง
 อายุ : 18 ปี
 การศึกษา : ม.5
 ภูมิลำเนา : จ.เชียงราย (ปัจจุบันพักอาศัยในหอพักของโรงเรียน)
 อาชีพบิดา-มารดา : ทำไร่
 พี่น้อง : มีน้องสาว 1 คน
2. ชื่อ : นางสาวศิริลักษณ์ เงินสังจา
 อายุ : 19 ปี
 การศึกษา : ม.5
 ภูมิลำเนา : จ.เชียงใหม่ (ปัจจุบันพักอาศัยอยู่ที่บ้าน)
 อาชีพบิดา-มารดา : ไปรับจ้างที่กรุงเทพ (แยกกันอยู่)
 พี่น้อง : มีน้องสาว 1 คน

3. ชื่อ : นางสาวสุกัญญา แซ่หยาง
อายุ : 20 ปี
การศึกษา : ม. 5
ภูมิลำเนา : จ.แม่ฮ่องสอน (ปัจจุบันพักอาศัยในหอพักของโรงเรียน)
อาชีพบิดา-มารดา : ค้าขาย
พี่น้อง : มีพี่ 2 คน
4. ชื่อ : นายอุเทน ทองทน
อายุ : 18 ปี
การศึกษา : ม. 5
ภูมิลำเนา : จ.ลำปาง (ปัจจุบันพักอาศัยในหอพักของโรงเรียน)
อาชีพบิดา-มารดา : ทำสวน
พี่น้อง : มีพี่ 1 คน
5. ชื่อ : นายพิชัยรินทร์ อินทรส
อายุ : 18 ปี
การศึกษา : ม. 5
ภูมิลำเนา : จ.เชียงใหม่
อาชีพบิดา-มารดา : พ่อทำนา แม่เป็นแม่ครัว (แยกกันอยู่)
พี่น้อง : เป็นลูกคนเดียว
6. ชื่อ : นางสาวปิยนันท์ บัวพงษ์
อายุ : 19 ปี
การศึกษา : ม. 5
ภูมิลำเนา : จ.พะเยา (พักอยู่กับญาติ)
อาชีพบิดา-มารดา : พ่อทำงานสำนักงานเกษตรอำเภอ แม่เป็นครู
พี่น้อง : มีพี่ 1 คน น้อง 1 คน

7. ชื่อ : นายณรงค์เดช กะวียัง
 อายุ : 17 ปี
 การศึกษา : ม.5
 ภูมิลาเนา : จ.แม่ฮ่องสอน (ปัจจุบันบันพักอาศัยในหอพักของโรงเรียน)
 อาชีพบิดา-มารดา : ค้าขาย ทำไร่
 พี่น้อง : มีพี่ 1 คน น้อง 1 คน มีคู่แฝด 1 คน
8. ชื่อ : นายณรงค์ชัย กะวียัง
 อายุ : 17 ปี
 การศึกษา : ม.5
 ภูมิลาเนา : จ.แม่ฮ่องสอน (ปัจจุบันบันพักอาศัยในหอพักของโรงเรียน)
 อาชีพบิดา-มารดา : ค้าขาย ทำไร่
 พี่น้อง : มีพี่ 1 คน น้อง 1 คน มีแฝดผู้พี่ 1 คน
9. ชื่อ : นางสาวอรทัย ชมพูใส
 อายุ : 18 ปี
 การศึกษา : ม.4
 ภูมิลาเนา : จ.แม่ฮ่องสอน (ปัจจุบันพักอาศัยอยู่กับญาติที่ จ.เชียงใหม่)
 อาชีพบิดา-มารดา : บิดาเสียชีวิตแล้ว
 พี่น้อง : มีน้องชาย 1 คน
10. ชื่อ : นางสาวศิริพร กิติ
 อายุ : 18 ปี
 การศึกษา : ม.4
 ภูมิลาเนา : จ.เชียงราย (ปัจจุบันพักอาศัยอยู่ในหอพักของโรงเรียน)
 อาชีพบิดา-มารดา : บิดารับจ้างทำเสื้อ แม่เป็นแม่บ้าน
 พี่น้อง : เป็นลูกคนเดียว

11. ชื่อ : นายสมชาย อติรงค์
 อายุ : 17 ปี
 การศึกษา : ม.5
 ภูมิลำเนา : จ.แม่ฮ่องสอน (ปัจจุบันพักอาศัยอยู่ในหอพักของโรงเรียน)
 อาชีพบิดา-มารดา : ทำนา
 พี่น้อง : มีพี่ 3 คน
12. ชื่อ : นางสาวเนตรดาว ลำเลียง
 อายุ : 16 ปี
 การศึกษา : ม.4
 ภูมิลำเนา : จ.เชียงใหม่ (ปัจจุบันพักอาศัยอยู่ในหอพักของโรงเรียน)
 อาชีพบิดา-มารดา : ทำนา ทำสวน
 พี่น้อง : มีน้องสาว 1 คน
13. ชื่อ : นายอนวัตร จินดานง
 อายุ : 19 ปี
 การศึกษา : ม.4
 ภูมิลำเนา : จ.แพร่ (ปัจจุบันพักอาศัยอยู่กับน้ำที่ จ.เชียงใหม่)
 อาชีพบิดา-มารดา : ทำงานธนาคาร
 พี่น้อง : มีพี่ 1 คน

จากข้อมูลพื้นฐานของนักเรียนทั้ง 13 คน จะสังเกตเห็นว่า มีนักเรียน 2 คนที่บิดา-มารดา ไม่ได้มีพื้นฐานอาชีพทางการเกษตร หรือค้าขาย คือปิยะนันท์ กับอนวัตร ทั้ง 2 คนนี้หากดูจากภายนอกก็จะเห็นถึงความผิดปกติไปจากเพื่อน ๆ เล็กน้อย เช่น ลักษณะการแต่งกาย เสื้อผ้าที่ใช้ ในขณะที่เดียวกันก็มีนักเรียน 3 คนที่พื้นฐานครอบครัวไม่ค่อยดีนัก เช่น พ่อแม่แยกกันอยู่ พ่อเสียชีวิตแล้ว กลุ่มนักเรียนทั้ง 13 คนนี้ ผู้วิจัยตกลงกับครูยุพินว่าจะคัดเอาเฉพาะคนที่อยู่ชั้น ม.4 – 5 เท่านั้น เพราะจะสามารถทำงานต่อเนื่องได้อย่างน้อยอีก 1 ปี ผู้วิจัยคาดว่าในปีแรกคงเน้นการสร้างคนขึ้นมา ก่อน ในปีถัดไปจะได้ใช้ประโยชน์จากพลังความสามารถของคนเหล่านี้ได้เต็มที่

การฝึกอบรมในครั้งนี้แบ่งออกเป็น 3 ช่วง ในแต่ละช่วงมีรายละเอียดดังนี้

ช่วงที่ 1 เน้นการทำความรู้จักกันระหว่างคณะผู้วิจัยกับนักเรียน และการเก็บข้อมูลพื้นฐานทั้งเรื่องทั่ว ๆ ไป และเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทันตสุขภาพ โดยเริ่มจากการสัมภาษณ์นักเรียนพร้อม ๆ กับเรียนรู้ภาษาเมื่อเพิ่มเติมไปด้วย พยายามทำให้นักเรียนรู้สึกผ่อนคลายไม่ต้องวิตกกังวล เนื่องจากการฝึกอบรมครั้งนี้ ส่วนใหญ่จะใช้สถานที่ที่คณะทันตแพทยศาสตร์ การที่นักเรียนต้องมาอยู่ในสถานที่ที่ไม่คุ้นเคย และมีบรรยากาศแบบโรงพยาบาลอยู่บ้าง อาจทำให้ไม่ค่อยมั่นใจ ดังนั้นการทำความคุ้นเคยกันจึงเป็นเรื่องสำคัญ อย่างไรก็ตาม การมีครูพินอยู่ด้วยก็สามารถช่วยให้บรรยากาศดีขึ้น หลังจากทำความรู้จักกันบ้างแล้วก็เริ่มเก็บข้อมูลทางด้านสุขภาพช่องปากของนักเรียน โดยอาศัยวิธีการทางวิทยาศาสตร์มาช่วย ได้แก่ การเก็บตัวอย่างน้ำลายของนักเรียนแต่ละคนไปผ่านกระบวนการในห้องปฏิบัติการ เพื่อประเมินความเสี่ยงต่อการเกิดโรคในช่องปาก สิ่งที่สามารถทดสอบได้จากตัวอย่างน้ำลายคือ ภาวะความเป็นกรดเป็นด่างของน้ำลาย และปริมาณเชื้อแบคทีเรียในน้ำลาย การแปลผลจะดูว่า ถ้าน้ำลายมีภาวะความเป็นกรดสูง และมีปริมาณเชื้อแบคทีเรียมาก จะมีความเสี่ยงต่อการเกิดโรคฟันผุสูง ถ้าน้ำลายมีภาวะความเป็นด่างสูง จะมีความเสี่ยงต่อการมีหินปูนมาก การทดสอบตัวอย่างน้ำลายจะต้องรอผล 24 ชั่วโมง ดังนั้นในช่วงแรกนี้นักเรียนจึงยังไม่ทราบผล ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพช่องปากอื่น ๆ ที่ต้องบันทึกไว้ได้แก่ ลักษณะนิสัยการดูแลสุขภาพช่องปาก อาหารที่ชอบ/ไม่ชอบ นิสัยการกินอาหาร ภาวะทันตสุขภาพ รวมทั้งทักษะในการทำความสะอาดช่องปากซึ่งต้องให้นักเรียนทดลองทำให้อู หลังจากนั้นจึงฝึกทักษะการทำความสะอาดช่องปาก

ในการทำแต่ละเรื่องแต่ละขั้นตอน จะต้องอธิบายให้นักเรียนเข้าใจว่า ทำไปเพื่ออะไร หมายความว่าอย่างไร จะพยายามเปิดโอกาสให้นักเรียนได้ถาม แม้ว่าการเจอกันครั้งแรกนี้จะหนักไปทางการเก็บข้อมูลไม่สามารถอธิบายสิ่งที่เป็นรูปธรรมได้มากนัก ต้องรอการทำกิจกรรมในช่วงที่ 2 จึงจะเห็นเป็นรูปธรรมมาก แต่ในครั้งนี้ก็ต้องพยายามย้ำกับนักเรียนให้เห็นว่า ขณะนี้กำลังยืนอยู่ ณ จุดไหน เพื่อที่จะเชื่อมโยงกับช่วงที่ 2 ให้ได้ ซึ่งส่วนใหญ่เด็กก็แสดงท่าทางว่าเข้าใจ คนที่มีความโดดเด่นมากในการเจอกันครั้งแรกนี้ได้แก่ สมชาย ศิริลักษณ์ ปิยนันท์ และ อนุวัฒน์ เนื่องจากสื่อสารกันได้ง่ายทั้งการเขียนและการออกเสียงได้บ้าง แม้จะไม่ชัดเป็นคำ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สมชาย กับศิริลักษณ์ ที่จะพยายามเดาว่าคณะผู้วิจัยกำลังจะสื่ออะไร แล้วอธิบายให้เพื่อน ๆ ฟังอีกทอดหนึ่ง ส่วนคนที่ดูจะเจียมมากกว่าคนอื่น ๆ คือ พิษัยรินทร์

ช่วงที่ 2 เป็นช่วงที่สรุปผลการประเมินความเสี่ยงต่อการเกิดโรคในช่องปาก โดยใช้ผลทางห้องปฏิบัติการประกอบ และร่วมวางแผนปรับเปลี่ยนพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเสี่ยงดังกล่าว

เริ่มจากทบทวนว่าช่วยแรกได้ทำอะไรไปบ้าง เกี่ยวข้องกับช่วงที่ 2 นี้อย่างไร จากนั้นจึงนำผลการทดสอบตัวอย่างน้ำลายมาให้นักเรียนดู แต่ละคนก็จะสนใจว่าน้ำลายของตัวเองเป็นอย่างไร กรณีที่มีเชื้อแบคทีเรียมาก ในหลอดทดลองก็จะพบจุดดำ ๆ เกาะอยู่ข้างหลอดเต็มไปหมด ปริมาณจุดดำ ๆ บ่งบอกถึงปริมาณของแบคทีเรีย ซึ่งก็จะสื่อให้นักเรียนทราบว่า การที่เราแปรงฟันหรือทำความสะอาดช่องปาก ด้วยอุปกรณ์ช่วยอื่น ๆ ก็เพื่อกำจัดจุดดำ ๆ เหล่านี้ออกให้หมด ส่วนหลอดทดลองที่ทดสอบความเป็นกรดเป็นด่าง จะทราบได้โดยการดูสีที่เปลี่ยนแปลงไปของตัวทดสอบ ปกติแล้วตัวทดสอบจะมีสีเขียวปนน้ำเงิน แต่หากมีภาวะความเป็นกรดสูง ก็จะเปลี่ยนไปเป็นสีเหลือง นักเรียนแต่ละคนก็จะได้เห็นหลอดทดลองของตัวเองว่า ภายในเปลี่ยนเป็นสีอะไร การทดสอบทั้ง 2 อย่างทำให้นักเรียนได้เห็นสภาพภายในช่องปากของตัวเองเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น มีการดูของเพื่อนว่าเหมือนหรือต่างจากของตัวเองอย่างไร บรรยายากช่วงนี้จะค่อนข้างวุ่นวาย มีการซักถามกันเองบ้าง ซักถามครูผู้พินรวมทั้งคณะผู้วิจัยบ้าง บางคนก็จะไม่ค่อยยอมรับว่าสภาพช่องปากของตนเองแยกว่าของเพื่อนอีกคน บางคนก็จะแสดงสีหน้ากังวลอย่างเห็นได้ชัด ตอนหลังครูผู้พินจึงช่วยอธิบายให้นักเรียนเข้าใจว่า บางคนที่มีเชื้อแบคทีเรียมาก อาจเป็นเพราะไม่ได้แปรงฟันก่อนที่จะมาทดสอบ หากได้ทำความสะอาดช่องปากอย่างดีแล้ว เชื้อโรคก็จะน้อยลง ส่วนความเป็นกรดเป็นด่างก็จะคล้าย ๆ กัน บางคนก็เป็นโดยธรรมชาติ แต่บางคนก็เป็นเพราะมีเศษอาหารในปากมากแล้วเกิดการบูด น้ำลายก็จะมีภาวะความเป็นกรดสูง กรณีแบบนี้สามารถแก้ไขได้ การอธิบายของครูผู้พินช่วยทำให้สีหน้าของคนที่วิตกกังวลดูดีขึ้น

หลังจากนั้นก็เป็นการตรวจหาเชื้อโรคที่ตกค้างตามซอกฟัน ของนักเรียนแต่ละคนโดยการเช็ดขี้ฟันมาส่องกล้องจุลทรรศน์แล้วแปลสัญญาณภาพไปออกในโทรทัศน์ หากใครมีเชื้อโรคตกค้างมากก็จะเห็นเชื้อโรคหลากหลายชนิดแหวกว่ายอยู่เต็มไปหมด บรรยายากการดูเชื้อโรคในตอนนี้ก็กลับมาตื่นเต้นอีกครั้ง เพราะจะมีการลุ้นว่าใครจะมีเชื้อโรรมากหรือน้อย ซึ่งครูผู้พินก็ต้องอธิบายซ้ำว่าจริง ๆ แล้วทุกคนมีเชื้อโรคในปากเหมือนกันเพียงแต่ว่าใครจะสามารถเอามันออกได้ดีกว่ากันแค่นั้นเอง ผู้วิจัยสังเกตว่าการอธิบายสภาพในช่องปากในส่วนที่มองไม่เห็น ให้เห็นเป็นรูปธรรมเช่นนี้ ช่วยทำให้นักเรียนบางคนแสดงท่าที่รับรู้ได้ค่อนข้างดี

จากภาวะความเป็นกรดเป็นด่างของน้ำลายที่ได้ทดสอบไป ได้นำมาอธิบายเพิ่มเติมให้นักเรียนได้รู้ว่า สาเหตุหนึ่งที่น้ำลายมีภาวะความเป็นกรดสูงก็คือ ประเภทของอาหารที่รับประทานเข้าไปเป็นพวกแป้งและน้ำตาลมาก ยิ่งอันตรายไปกว่านั้นก็คือหากพวกแป้งและน้ำตาลที่รับประทานเข้าไปจัดอยู่ในรูปของอาหารที่เหนียวติดฟัน หรือขนมลูกอมที่ละลายช้า แต่จะปลดปล่อยขึ้นหากอยู่ในรูปของของ

เหลวที่ไม่ค่อยติดฟันและไม่ตกค้างในปากนาน ซึ่งก็ได้มีการจัดกลุ่มอาหารที่ทำให้เสี่ยงต่อการเกิดโรคฟันผุเป็น 3 กลุ่ม คือ เสี่ยงมาก เสี่ยงปานกลาง และเสี่ยงน้อย การยกตัวอย่างเรื่องนี้คณะผู้วิจัยได้ไปเก็บรวบรวมขนมที่มีขายทั้งในและรอบๆ โรงเรียน มาให้นักเรียนได้ฝึกแยกแยะว่า ขนมชนิดไหนจัดอยู่ในกลุ่มเสี่ยงประเภทไหน โดยการเล่นเป็นเกมแล้วให้คะแนน เช่น อาหารที่เสี่ยงต่อการทำให้เกิดฟันผุสูง จะได้คะแนน 15 คะแนน อาหารที่เสี่ยงปานกลางจะได้ 10 คะแนน และอาหารที่เสี่ยงน้อยจะได้ 5 คะแนน ซึ่งนักเรียนก็แยกแยะได้ค่อนข้างดี อาจจะมีผิดพลาดบ้างก็แค่เล็กน้อย และบังเอิญเป็นขนมที่ถกกันกันว่า จะเป็นกลุ่มเสี่ยงสูงหรือเสี่ยงปานกลางก็ได้

นอกเหนือจากการเล่นเกมเพื่อจัดกลุ่มอาหารแล้ว ยังมีการสาธิตเรื่องความถี่ในการบริโภคที่ส่งผลต่อการเกิดโรคฟันผุโดยใช้โฟมและสลิคเป็นรูปฟัน แล้วใช้ทินเนอร์ผสมสีดำ (สมมติเป็นขนม) หยดลงไปบนฟัน ก็จะเห็นการกัดของทินเนอร์ทำให้โฟมเป็นรู ยิ่งหยดทินเนอร์ถี่แค่ไหนก็จะเห็นการละลายของโฟมมากขึ้นเท่านั้น ต้องการเปรียบเทียบให้นักเรียนเห็นว่า ยิ่งทานขนมด้วยความถี่มาก ๆ ในแต่ละวัน ฟันจะถูกทำลายได้เร็วเหมือนที่สาธิตให้ดู แต่ฟันจะปลอดภัยหากทานขนมแล้วรีบทำความสะอาดช่องปาก ก็คล้ายกับการหยดทินเนอร์ลงบนโฟมแล้วรีบใช้น้ำเปล่าล้างออก โฟมก็จะเสียหายน้อยลง แต่แม้ว่าการสาธิตแบบนี้จะทำให้เห็นเป็นรูปธรรมชัดเจน แต่ในตอนแรก ๆ ก็ทำให้นักเรียนสับสนว่า การหยดทินเนอร์ลงบนฟันโฟมนี้บ่งชี้ให้เกิดการละลายของโฟมทันที เหมือนกับเวลาเราทานขนมแล้วเกิดฟันผุทันทีด้วยหรือไม่ คณะผู้วิจัยต้องใช้เวลาทำความเข้าใจใหม่นานพอสมควร

ระหว่างที่มีการสาธิต และสร้างความสับสนให้นักเรียนนั้น ก็จะมีการซักถามของนักเรียนหลายคำถาม และเห็นการพยายามถามตอบกันในกลุ่มนักเรียนด้วยตนเอง คนที่มีบทบาทเด่นนอกจากสมชาย ศิริลักษณ์ แล้วก็มิอุเทน อรทัย เนตรดาว และสุภักดิ์ ที่มีบทบาทเด่นขึ้นมา แสดงถึงความสนใจในสิ่งที่คณะผู้วิจัยกำลังนำเสนอ โดยเฉพาะอุเทนนั้นค่อนข้างจะมีอารมณ์ร่วมมากเป็นพิเศษ เห็นได้จากการโต้แย้งกับสมชายอยู่บ่อย ๆ ทั้ง ๆ ที่นั่งอยู่คนละฝั่ง นอกจากนี้ในระหว่างที่เล่นเกมเรื่องอาหารที่เสี่ยงต่อโรคฟันผุซึ่งที่กล่าวมาแล้วนั้น ก็จะมีคำถามที่น่าสนใจหลายคำถาม เช่น นักเรียนสงสัยว่า ผลไม้หรือลูกชิ้นปิ้งทำไมทำให้เสี่ยงต่อการเกิดโรคฟันผุน้อย คณะผู้วิจัยก็พยายามอธิบายให้เด็กฟัง แต่ผลสุดท้ายนักเรียนก็บอกว่า ผลไม้ที่นักเรียนซื้อมาทานมักจะมีน้ำตาลผสมพริกามาให้ด้วยเสมอ หรือลูกชิ้นปิ้งก็จะมีน้ำจิ้มราดมาให้ หมายความว่านักเรียนจินตนาการจากรถขายผลไม้ต้องหรือรถขายลูกชิ้นปิ้ง ซึ่งในความเป็นจริงก็เป็นเช่นนั้น ทำให้คณะผู้วิจัยต้องแก้เหตุผลกันอยู่ตลอด หรือแม้แต่ผลไม้บางชนิดที่มีรสเปรี้ยวก็แสดงว่ามีกรด ในเมื่อฟันผุเกิดจากการถูกกรดกัด ทำไมถึงแนะนำ

ให้ท่านผลไม้ คำถามต่าง ๆ เหล่านี้แสดงให้เห็นว่านักเรียนมีความเข้าใจในเนื้อหาที่น่าสนใจ และมีการติดตามแล้วพยายามประยุกต์ใช้ในชีวิตจริง

นอกเหนือจากการสร้างความตระหนักผ่านทางความรู้แล้ว ในช่วงที่ 2 นี้ยังเน้นการฝึกทักษะทางด้านการดูแลสุขภาพช่องปาก มีการฝึกการแปรงฟัน การใช้ไหมขัดฟัน การใช้ไม้จิ้มฟัน การวิเคราะห์รายการอาหารที่รับประทานในรอบ 3 วันที่ผ่านมา จึงถือได้ว่าในช่วงที่ 2 นี้เป็นจุดสุดของการป้อนข้อมูลทุกอย่างให้นักเรียน เพื่อให้เกิดความตระหนักต่อการดูแลสุขภาพช่องปาก

ช่วงที่ 3 เน้นการสรุปความคิดรวบยอดสิ่งที่ได้เรียนรู้จากการฝึกอบรม ขั้นตอนนี้จะนำข้อมูลทางด้านสุขภาพช่องปาก และพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องมาวิเคราะห์ ให้นักเรียนเห็นว่ามิอะไรเปลี่ยนแปลงไปจากครั้งแรกที่มาเจอกันบ้าง นักเรียนจะต้องช่วยตัดสินใจว่า การเปลี่ยน/ไม่เปลี่ยนแปลงนั้นเกิดจากสาเหตุอะไร เพราะนักเรียนจะเป็นผู้รู้พฤติกรรมของตนเองมากที่สุด แต่ผลที่ได้ออกมานั้นก็พบว่าสถานะทันตสุขภาพของนักเรียนทุกคน อยู่ในเกณฑ์ที่ดีขึ้น น่าสังเกตว่านักเรียนกลุ่มนี้สามารถจดจำเหตุการณ์ต่าง ๆ ตั้งแต่ครั้งแรกได้ค่อนข้างดี สามารถเก็บรายละเอียดในหลาย ๆ เรื่องได้อย่างน่าทึ่ง จากการพบปะกันหลายครั้งกว่าจะมาถึงช่วงที่ 3 นี้ทำให้คณะผู้วิจัยกับนักเรียนมีความสนิทสนมกันมาก กล้าเล่นกล้าแซวแม้กระทั่งแกล้งกันบ้าง ซึ่งพอจะสรุปนิสัยของนักเรียนแต่ละคนเป็นข้อมูลพื้นฐานเพิ่มเติมดังนี้

น.ส.ภัทราภรณ์ สถานแปง : มีนิสัยซื่อๆกับคนแปลกหน้า แต่จะแสดงออกกับเพื่อน ๆ หรือคนที่สนิทสนมด้วยแล้ว เป็นคนร่าเริง อารมณ์ดี สื่อสารกับคณะผู้วิจัยได้ดี รับรู้ได้เร็ว มีความกระตือรือร้น ทักษะการใช้ไหมขัดฟันดีมาก ชอบงานเย็บปักถักร้อย

น.ส.ศิริลักษณ์ เงินสังจา : เป็นคนกล้าแสดงออก ชอบลุย ขี้เล่น ใช้ภาษาธรรมชาติได้ดีมาก ทำให้สื่อสารกับเพื่อน ๆ และคณะผู้วิจัยได้ง่าย สามารถออกเสียงเป็นคำพูดได้บ้าง อ่านปากของคนปกติได้ดีพอสมควร รับรู้ได้เร็ว งานอดิเรกคืออ่านหนังสือ

น.ส.สุภัค แซ่หย่าง : เป็นคนค่อนข้างเงียบ ใช้ภาษามือเร็ว แต่ก็สื่อสารกันได้ดี ทำงานฝีมือเก่งโดยเฉพาะการเย็บปักถักร้อย เป็นนักกีฬาเปตองและยังเป็นรองประธานนักเรียนด้วย

นายพิชัยรินทร์ อินทรส เป็นคนที่ดูเงียบที่สุดในบรรดา 13 คน อาจจะเนื่องจากสื่อสารได้ไม่เก่ง ไม่ค่อยกล้าแสดงออก แต่เป็นคนช่างสังเกต ชอบการวาดรูป

- นายอุเทน คงทน : เป็นคนชอบคุย อารมณ์ดี มีมุขตลกอยู่บ่อย ๆ จี๋เล่น มีเล่ห์มีเหลี่ยม กล้าแสดงออก สื่อสารกันได้ดี เป็นนักกรีฑาของโรงเรียน ชอบอ่านหนังสือ
- น.ส.ปิยนันท์ บัวพงษ์ : มีความกระตือรือร้นสูง รับรู้ได้เร็ว สามารถอ่านปากได้ ออกเสียงได้บ้าง จึงสื่อสารกันได้ดีกับคณะผู้วิจัยและช่วยเป็นล่ามไปในตัว มีความมั่นใจในตัวเองสูงและฉลาด งานอดิเรกชอบทำขนม
- นายณรงค์ชัย กะวีรัมย์ : เป็นคนที่ดูขรึมแต่ก็สื่อสารกันได้ดี มีความรับผิดชอบ มีความสนใจต่อสิ่งใหม่ ๆ รับรู้ได้ดี ชอบเล่นฟุตบอล
- นายณรงค์เดช กะวีรัมย์ : บุคลิกนิสัยเหมือนกับณรงค์ชัยมาก
- น.ส.อรทัย ชมพูใส : มีความกระตือรือร้นสูง รับรู้ได้เร็ว สื่อสารเก่ง ดูเป็นคนที่ค่อนข้างรับผิดชอบ และจริงจังกับทุก ๆ เรื่อง เป็นนักกรีฑาของโรงเรียนที่สร้างชื่อเสียงให้โรงเรียนเป็นอย่างมาก
- น.ส.ศิริพร กิติ : เป็นคนเงียบ ๆ ไม่ค่อยพูดมาก แต่รับรู้ได้เร็ว สื่อสารได้เก่ง มีความตั้งใจและสนใจดี
- นายสมชาย อติรงค์ : มีความกระตือรือร้น ร่าเริง กล้าแสดงออก จี๋เล่น ออกเสียงได้บ้าง ใช้ภาษาธรรมชาติได้ดีมากพอ ๆ กับศิริลักษณ์ จึงช่วยเป็นล่ามให้ด้วย ชอบซักถาม มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ทักษะทางด้านการเขียนค่อนข้างดี ชอบเล่นคอมพิวเตอร์
- น.ส.เนตรดาว ลำเลิง : เป็นคนเรียบร้อย จี๋อาย แต่ก็ชอบการแสดงบนเวที สามารถสื่อสารกันได้ดี ชอบทำปากขมุขมิบเหมือนพูดเป็นคำๆแต่ไม่ออกเสียง คณะผู้วิจัยจึงอ่านปากได้บ้าง สามารถรับรู้ได้เร็ว ให้ความร่วมมือดี ชอบทำขนม
- นายอนวัตร จินคานง : มีความกระตือรือร้น รับรู้ได้เร็ว ชอบอ่านหนังสือ ทำให้ทักษะการเขียนค่อนข้างดี จึงสื่อสารกับคณะผู้วิจัยได้ง่าย ชอบเล่นคอมพิวเตอร์

จากลักษณะนิสัยของนักเรียนทั้ง 13 คน จะเห็นว่ามียุทธภาพส่วนบุคคลที่สามารถผสมผสานกันได้ดีพอสมควรหากจะให้ทำงานร่วมกันเป็นทีม ซึ่งผู้วิจัยก็ตั้งความหวังไว้ว่า ทั้ง 13 คน

เมื่อผ่านกระบวนการฝึกอบรมที่ต่อเนื่องและเข้มข้น น่าจะกลับไปพัฒนาการดูแลสุขภาพช่องปากให้แก่นักเรียนคนอื่นๆ ในโรงเรียนได้บ้าง

การศึกษาลักษณะการมีส่วนร่วมของนักเรียนในการดูแลสุขภาพช่องปาก

จากประสบการณ์เก่าเมื่อปี 2539 ที่ได้ทำโครงการฟิชสอนน้องไปแล้ว ไม่ค่อยได้ผลในแง่ของการพัฒนาสุขภาพของนักเรียน เพราะคณะผู้วิจัยเป็นผู้จัดการดำเนินงานทั้งหมด นักเรียนไม่มีโอกาสที่จะตัดสินใจว่าอยากทำ หรือไม่อยากทำอะไร ในครั้งนี้จึงต้องปรับแนวทางการทำงานใหม่ เพื่อให้ให้นักเรียนที่ผ่านการอบรมแล้ว มีโอกาสที่จะเลือกทางเดินของตนเอง ผู้วิจัยเลือกกระบวนการ AIC เป็นเครื่องมือในการดึงศักยภาพของนักเรียนออกมาให้เป็นประโยชน์ต่อการทำงานอย่างมีส่วนร่วม แต่เนื่องจากข้อจำกัดเรื่องระยะเวลาและความสามารถในการใช้ภาษามือ ทำให้ไม่สามารถวางแผนการทำ AIC ได้อย่างเต็มรูปแบบ ซึ่งจะกล่าวในรายละเอียดเป็นขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอน A คณะผู้วิจัยได้ให้นักเรียนจับคู่ที่มาจากสี่เดียวกัน แสดงความคิดเห็นภายใต้คำถามที่ว่า “นักเรียนในโรงเรียนใดๆ จะมีฟันดีได้อย่างไร” โดยให้แสดงความคิดเห็นออกมาเป็นรูปภาพ เหตุที่ให้จับคู่กันเพราะว่าต้องการประหยัดเวลาในช่วงของการนำเสนอความคิดเห็น และโดยธรรมชาติของเด็กที่คณะผู้วิจัยคุ้นเคยกันนั้น คงจะไม่ขัดขวางความคิดซึ่งกันและกัน เมื่อนักเรียนเริ่มวาดรูปคณะผู้วิจัยก็จะแทรกอยู่ตามจุดต่าง ๆ เพื่อสังเกตการณ์ว่ามีการขัดขวางความคิดของกันหรือไม่ นักเรียนเข้าใจคำถามหรือไม่ และรูปภาพที่ได้นำไปสู่การตอบคำถามหรือเปล่า เท่าที่สังเกตมีบางรูปที่คุ้น ๆ ว่านักเรียนกำลังจะสื่อถึงอะไร บางรูปก็ไม่เข้าใจ แต่ที่เห็นได้ชัดเจนมากคือ พิชัยรินทร์ เป็นคนที่มีความสามารถทางการวาดรูปมากคนหนึ่ง การขัดแย้งทางความคิดในแต่ละคู่ก็ไม่มี เพราะต่างคนต่างวาด บางคู่ก็แบ่งกระดาษให้รับผิดชอบกันคนละครึ่ง หลังจากวาดเสร็จแล้วก็ให้นักเรียนขึ้นนำเสนอ

คู่ของ อรทัยกับอนุวัฒน์ จากสี่เหลือง เสนอให้นักเรียนนิยมนานผลไม้ เด็กเล็กเวลาดีมนม แล้วก็ให้บ้วนปากตาม

คู่ของสมชายกับสุภกต จากสี่ฟ้า เสนอให้นักเรียนรู้จักเลือกทานอาหาร รู้ว่าอะไรเป็นประโยชน์อะไรเป็นโทษต่อฟัน รู้จักการใช้อุปกรณ์ช่วยทำความสะอาดฟัน เช่น ไม้จิ้มฟัน ไหมขัดฟัน

คู่ของศิริพรกับณรงค์เดช จากสี่น้ำเงินและสีม่วง (เนื่องจากในวันที่ทำกิจกรรมนี้มีนักเรียนขาด 3 คน คือ อุเทน ศิริลักษณ์ และเนตรดาว) เสนอให้มีการแปรงฟันที่ถูกวิธี กินผักผลไม้ และให้พี่กลับไปสอนในกลุ่มสี่ของตนเอง

คู่ของปิยนันท์ กับพิชัยรินทร์ จากสี่แดง เสนอเรื่องการเลือกทานขนม ผลไม้ การแปรงฟัน ที่ถูกวิธี และรู้จักเปลี่ยนแปลงเมื่อขนแปรงบาน

คู่ของภัทรารักษ์ กับณรงค์ชัย จากสี่เขียว เสนอให้มีการใช้อุปกรณ์ช่วยในการทำ ความสะอาดฟัน มีการเช็ดฟันมาส่องกล้องจุลทรรศน์ดูเชื้อ โรค

การทำกิจกรรมขั้นตอน A ตามที่กล่าวมา จะเห็นว่าผู้วิจัยไม่ได้ทำอย่างสมบูรณ์แบบ ที่จะต้องมีการระลึกอดีต เข้าใจปัจจุบัน แล้วจึงฝันอนาคต ทั้งนี้เนื่องจากต้องอาศัยครูพินช่วยอธิบาย หากทำขั้นตอน A อย่างสมบูรณ์แบบ ต้องอาศัยการพูดจูงใจและทำให้เห็นถึงความเชื่อมโยงกัน อย่างกลมกลืน ซึ่งไม่เหมาะที่จะอธิบายผ่านถ้ำ ผู้วิจัยจึงตัดสินใจที่จะทำเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับอนาคต เหตุผลอีกข้อคือ คาดการณ์ว่าจะใช้เวลาในการทำกิจกรรมนานพอสมควรจึงต้องการย่นระยะเวลาใน ส่วนนี้ลง

หลังจากที่นักเรียนแต่ละคู่ได้นำเสนอแล้ว คณะผู้วิจัยได้ประเมินกันว่า เนื้อหาที่นักเรียน นำเสนอออกมาอยู่ในโทนที่ใกล้เคียงกันมาก หากจะให้มีการรวมความฝันของแต่ละคู่เข้าหากันอีก ก็เกรงว่าจะทำให้นักเรียนเบื่อ จึงตัดสินใจยุติขั้นตอน A แต่เพียงเท่านี้

ขั้นตอน I คณะผู้วิจัยได้ขอให้ครูพินช่วยสรุปให้นักเรียนเห็นว่า ความฝันของนักเรียน มีอะไรบ้าง โดยการเขียนบนกระดานได้ 3 ข้อใหญ่ ๆ คือ

1. เรื่องการรู้จักเลือกรับประทานอาหาร รู้ว่าอาหารชนิดไหนมีประโยชน์หรือมีโทษต่อฟัน
2. เรื่องการทำความสะอาดฟัน ประกอบด้วยการแปรงฟัน การใช้ไหมขัดฟันและไม่จิ้มฟัน
3. การดูเชื้อโรคจากกล้องจุลทรรศน์

เนื่องจากมีประเด็นเพียง 3 ข้อ การจัดลำดับความสำคัญจึงดูไม่ยากนัก ครูพินได้ให้นักเรียน ลองคุยกันเองว่าทั้ง 3 ข้อมีข้อไหนที่เป็นไปได้ และข้อไหนที่เป็นไปไม่ได้ นักเรียนก็บอกว่า ในข้อ ที่ 3 ถ้าทางคณะทันตแพทยศาสตร์ให้ยืมกล้องจุลทรรศน์ได้ ทุกข้อก็สามารถทำได้ ครูพินได้ถามย้ำ ว่าใครเป็นคนทำ นักเรียนก็ตอบว่าทั้ง 13 คนจะช่วยกันทำ ครูพินจึงได้บอกให้นักเรียนลองปรึกษา กันเองอีกทีว่า ข้อไหนสำคัญที่สุดและน่าจะทำก่อน นักเรียนได้ใช้เวลาคุยกันครู่ใหญ่ คณะผู้วิจัยไม่ สามารถจับประเด็นได้ว่า นักเรียนคุยอะไรกันบ้างเนื่องจากนักเรียนใช้ภาษามือกันเร็วมาก จึงตัดสินใจ ให้ครูพินลองถามนักเรียนดูว่า ได้ข้อสรุปหรือยัง ปรากฏว่านักเรียนก็ยังตกลงกันไม่ได้ ครูพินจึง ให้ใช้วิธีโหวตลงคะแนน โดยแต่ละคนยกมือได้ครั้งเดียว ผลการยกมือโหวตลงคะแนนได้ผลดังนี้

ข้อ 1 ได้ 3 คะแนน ข้อ 2 ได้ 4 คะแนน และข้อ 3 ได้ 3 คะแนน ครูยุพินจึงสรุปว่า ส่วนใหญ่คิดว่าข้อ 2 สำคัญและมีความเป็นไปได้ที่จะทำมากที่สุด ฉะนั้นคงต้องเลือกข้อ 2 ไปวางแผนต่อไป แต่คุณนักเรียนจะไม่ตอบรับกับข้อสรุปแบบนี้ซักเท่าไร? แต่ละคนมีแนวทางที่สับสน มีการถกเถียงกันต่อเหมือนต้องการข้อสรุปที่ดีกว่านี้ ภายหลังอรรถยจึงได้เสนอให้เลือกทำทั้งหมด แล้วแบ่งเป็นฐานให้ห้อง ๆ หมุนเวียนกันไปทุกฐาน คณะผู้วิจัยจึงทราบว่าการที่ให้เลือกข้อเดียว นักเรียนตัดสินใจไม่ถูกว่าจะเลือกข้อไหนดี เพราะเสียดยข้อที่ถูกตัดทิ้ง เมื่ออรรถยเสนอให้ทำทั้งหมด ทุกคนก็มีปฏิกิริยาตอบรับ และดูกระตือรือร้นทันที เป็นอันจบสิ้นกระบวนการ I เพียงเท่านี้

ขั้นตอน C ในขั้นตอนนี้นักเรียนที่ขาดไป 3 คนคือ อุเทน ศิริลักษณ์ และเนตรดาวได้กลับมาสมทบทำให้ครบทั้ง 13 คน ครูยุพินได้ถามนักเรียนว่า ตกลงจะทำทุกเรื่องในรูปแบบเป็นฐาน ๆ ใช่มั้ย? นักเรียนก็ยืนยันตามเดิม แต่เริ่มมีการปรับฐานกันใหม่ จนสุดท้ายได้จำนวนฐานออกมาเป็น 6 ฐานคือ ฐานการส่องกล้องจุลทรรศน์ดูเชื้อโรค ฐานการใช้ไม้จิ้มฟัน ฐานการใช้ไหมขัดฟัน ฐานสอนการแปรงฟัน ฐานอาหารที่มีประโยชน์ ฐานอาหารที่มีโทษ/ไม่มีประโยชน์ ถึงตอนนี้คณะผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะยกบทบาทการนำกลุ่มให้กับนักเรียนเพื่อที่นักเรียนจะได้แสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่ภายใต้การสื่อสารที่เข้าใจกันเองอย่างรวดเร็วและช่วยให้เกิดความรู้ลึกซึ้งของการเป็นเจ้าของความคิดมากขึ้น ครูยุพินจึงได้ขอให้นักเรียนเลือกหัวหน้ากลุ่มมา 1 คน นักเรียนได้เลือกอรรถยเป็นหัวหน้า และอรรถยได้ออกมานำการประชุมต่อโดยถามความสมัครใจจากเพื่อน ๆ ว่า ใครอยากอยู่ประจำฐานไหน ลีลาในการนำประชุมของอรรถยเป็นไปอย่างคล่องแคล่ว เหมือนเจนจัดด้านการเป็นผู้นำมาก่อน ในที่สุดก็ได้คนลงประจำตามฐานต่าง ๆ ครบทั้ง 6 ฐานดังนี้

ฐานส่องกล้องจุลทรรศน์ดูเชื้อโรค	ได้แก่ อรรถย กับณรงค์เดช
ฐานสอนการใช้ไม้จิ้มฟัน	ได้แก่ อุเทน กับอนวัสน์
ฐานสอนการใช้ไหมขัดฟัน	ได้แก่ ภทราภรณ์ กับ ณรงค์ชัย
ฐานสอนการแปรงฟัน	ได้แก่ ปิยะนันท์ ศิริลักษณ์ และพิชัยรินทร์
ฐานอาหารที่เป็นประโยชน์	ได้แก่ สมชายกับศิริพร
ฐานอาหารที่เป็นโทษ	ได้แก่ เนตรดาว กับสุภัค

หลังจากแบ่งความรับผิดชอบกันแล้วก็ได้ถามนักเรียนว่า ทั้ง 6 ฐาน ตั้งอยู่ที่ไหนบ้าง นักเรียนก็สามารถแบ่งกันได้ว่าใครควรอยู่ตรงไหนตามความเหมาะสม เช่น ฐานสอนการแปรงฟันก็จะต้องอยู่

ใกล้ก็ออกมา ในระหว่างที่คิดเรื่องสถานที่ที่มีคนเสนอให้มีการแสดงบนเวทีในภาคบ่าย โดยทั้ง 13 คน จะช่วยกันแสดง ทุกคนก็เห็นดีด้วย คณะผู้วิจัยจึงได้ถามว่าคิดว่าจะจัดงานกันวันไหน นักเรียนก็ได้ เสนอมา 2 วันคือ วันเด็กกับวันศุกร์อีกอาทิตย์หนึ่ง หลังจากงานวันเด็ก หลังจากคุยกันใน รายละเอียดของกิจกรรมของโรงเรียนในช่วงดังกล่าวกับครูยุพินแล้ว นักเรียนก็ตัดสินใจว่าคงจะเป็น วันที่ 15 มกราคม 2542 ก่อนจบกระบวนการ AIC ครูยุพินก็ได้ถามนักเรียนว่าจะให้คณะผู้วิจัยมา ช่วยสอนซ้ำอีกครั้งช่วงใกล้วันจัดงานเอาหรือเปล่า นักเรียนก็ไม่ได้แสดงท่าทีตอบรับ และยืนยันว่า ทำกันเองได้ ทั้งนี้คนที่ประจำงานไหนก็มีหน้าที่รับผิดชอบงานของตัวเองไปให้ดีที่สุด หากต้องการ ความช่วยเหลือจะบอกครูยุพินเอง

ตลอดกระบวนการทำ AIC ตั้งแต่ต้นจนจบ ผู้วิจัยสังเกตว่าแรกๆ จะไม่มีคนที่จับบันทึกการ ประชุม พอถึงขั้นตอน I ก็จะเริ่มมีการมอบหมายให้ปีนันทน์เป็นผู้บันทึกการประชุม แม้ว่าอาจจะ ไม่สามารถจดเป็นคำพูดหรือรายงานการประชุมที่เราคุ้นเคยกัน แต่ก็มีบันทึกเป็นข้อสรุปง่าย ๆ ที่ดูไม่เป็น ทางการ บรรยายภาพของกลุ่มค่อนข้างจะกระตือรือร้น มีการแสดงความคิดเห็นอย่างต่อเนื่อง ทุกคนดู มีบทบาทเท่าเทียมกัน แม้แต่พิชัยรินทร์ซึ่งดูเป็นคนเงียบ ๆ แต่จากกระบวนการ AIC ก็เห็นว่าร่วม แสดงความคิดเห็นอยู่บ่อย ๆ อาจเป็นเพราะการที่ได้คุยกันเอง ทำให้เข้าใจได้ดีกว่าและมีอิสระทาง ความคิดมาก การแสดงศักยภาพที่มีอยู่จึงออกมาได้อย่างเต็มที่ คณะผู้วิจัยยอมรับอย่างหนึ่งว่า ก่อนที่ จะทำกระบวนการ AIC ก็ไม่ทราบว่าอรรถชัยเป็นคนหนึ่งที่มียุทธศาสตร์ความเป็นผู้นำสูง รู้จักคิด วางแผน มีทักษะทางด้านการบริหารจัดการได้ดี ไม่คาดคิดว่านักเรียนจะกระตือรือร้นที่จะมีส่วนร่วมมาก จึง เป็นที่น่าพอใจว่าแม้จะไม่สามารถใช้ AIC ได้เต็มรูปแบบแต่ก็ได้การมีส่วนร่วมของนักเรียนมาเช่น เดียวกัน

ช่วงระหว่างที่จะถึงวันจัดงาน คณะผู้วิจัยก็ได้ใช้เวลาในการติดตามความคืบหน้า และให้คำ แนะนำเกี่ยวกับการใช้สื่อในงานทัศนศึกษา มีการไปศึกษาดูงานที่คณะทันตแพทยศาสตร์ สังเกต ว่านักเรียนจะมีจินตนาการอยู่แล้วพอสมควร เมื่อเห็นสื่อชนิดต่าง ๆ ก็จะมีการคุยกันเองบ้าง ชักถาม ผู้ที่เกี่ยวข้องบ้าง คณะผู้วิจัยได้ลองถามรายละเอียดในแต่ละฐานว่ามีอะไรบ้าง นักเรียนบางกลุ่มที่ ชัดเจนในการตัดสินใจแล้วก็จะเล่าให้ฟัง ส่วนกลุ่มที่ยังไม่ได้ตัดสินใจก็จะไม่ยอมเล่าให้ฟังเลย คณะ ผู้วิจัยก็ยื่นข้อเสนอว่าจะให้ช่วยอะไรก็บอกได้ นักเรียนก็ยืนยันตามเดิมว่าพวกเขาทำกันเองได้ คณะ ผู้วิจัยก็ไม่ค่อยวางใจเท่าไร เพราะกิจกรรมครั้งนี้เป็นกิจกรรมใหญ่ขึ้นหนึ่ง และที่สำคัญคือเป็นเรื่อง ทางด้านสุขภาพช่องปาก ซึ่งต้องอาศัยความเข้าใจพื้นฐานพอสมควรในการที่จะไปถ่ายทอดต่อให้ผู้อื่น การที่คณะผู้วิจัยเกิดอาการท้อถอย และต้องติดตามความเคลื่อนไหวอย่างใกล้ชิดขนาดนั้น เนื่องจากครูยุพิน

ซึ่งครบกำหนดตลอดได้ตลอดตั้งแต่หลังจากทำกิจกรรม AIC เสร็จ ครูยุพินได้มอบหมายให้ครูมุกดาเป็นผู้ประสานงานต่อ โดยครูยุพินได้พาครูมุกดาเข้าร่วมสังเกตการณ์ตั้งแต่เริ่มฝึกอบรมเด็กกลุ่มนี้ ซึ่งก็คาดหวังว่าจะสามารถสานงานต่อได้ในช่วงที่ตัวเองลาออก แต่ในทางปฏิบัตินั้นครูมุกดานั้นทำหน้าที่แทนครูยุพินได้น้อยมาก ทั้งในด้านความเข้าใจในเนื้อหา การกระตุ้นและดึงศักยภาพของนักเรียน รวมถึงทักษะทางด้านการบริหารจัดการโครงการ แม้จนเหลือเวลาอีกเพียงสัปดาห์เดียวการแต่งตั้งกรรมการการจัดงานในส่วนของคุณก็ยังไม่เรียบร้อย ครูยุพินต้องช่วยโทรศัพท์ประสานงานจากที่บ้าน เหตุผลต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้คณะผู้วิจัยรู้สึกกังวลใจ ไม่อยากให้งานออกมาแล้วไม่ดี เพราะจะเป็นการทำให้ความมั่นใจของนักเรียนทั้ง 13 คนสูญเสียบ้าง อันอาจส่งผลกระทบต่อโครงการระยะยาวก็เป็นได้ ในอดีตแม้ว่านักเรียนจะเคยมีประสบการณ์การจัดงานอื่น ๆ มาแล้ว แต่ก็เป็นการทำงานร่วมกับทางโรงเรียน ไม่ใช่ลักษณะที่ต้องทำเองมากมายขนาดนี้

1 สัปดาห์ก่อนที่จะถึงวันจัดงาน คณะผู้วิจัยจึงนำนักเรียนทั้งหมดมาเจอกันอีกครั้งแล้วให้นักเรียนลองแสดงให้ดูว่า แต่ละฐานของตัวเองจะพูดอะไรบ้าง นักเรียนใช้เวลาในการอธิบายไม่นานนัก ก็บอกว่าเสร็จแล้ว เป็นแบบนี้ในทุก ๆ ฐาน คณะผู้วิจัยก็ยังวิตกกังวลเพราะบอร์ดที่ประจำแต่ละฐานก็ยังไม่เรียบร้อย สื่อที่ใช้ในบางกลุ่มก็ดูไม่เหมาะสม แต่คณะผู้วิจัยก็พยายามที่จะไม่กล้าเข้าไปจัดการแทน ยังคงใช้วิธีการตั้งคำถามรวมทั้งให้ข้อเสนอแนะเล็ก ๆ น้อย ๆ ให้นักเรียนได้คิดหาหนทางแก้ไขเอง นักเรียนได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันเองถึงการแก้ไขปัญหาที่มีอยู่ เท่าที่คณะผู้วิจัยสามารถจับความได้ก็เห็นว่าเป็นวิธีการแก้ไขที่ดีจึงปล่อยให้เด็กดำเนินการต่อตามที่กลุ่มเห็นว่าเหมาะสม นอกเหนือจากกิจกรรมในภาคเช้าที่เวียนน้อง ๆ ตามฐานทั้ง 6 ฐานแล้ว ในภาคบ่ายยังมีการแสดงอีก 1 ชุดที่เกี่ยวข้องกับการดูแลสุขภาพช่องปาก การแสดงชุดนี้นักเรียนทั้ง 13 คนได้เชิญเพื่อนที่มีความสามารถทางการแสดงมาร่วมแสดงด้วย 3-4 คน โดยมีครูพิชญ์เป็นทั้งผู้กำกับและนักแสดง เท่าที่สังเกตการณ์เห็นว่านักเรียนมีความสามารถทางด้านนี้เยอะมาก มีจินตนาการแฝงด้วยความตลกขบขัน แต่ไม่ว่าเนื้อหาการแสดงจะเป็นเช่นไร ความสำคัญอยู่ที่การที่นักเรียนได้เปิดโอกาสให้คนอื่นได้เข้าร่วมในกิจกรรมนี้นาน้อยแค่ไหน การที่ครูพิชญ์ซึ่งเป็นคนนอกกลุ่ม 13 คนเดิม ได้เข้าร่วมแสดงพร้อมกับเป็นผู้กำกับด้วย นับเป็นเรื่องที่น่ายินดี เพราะเสมือนกับเป็นการส่งสัญญาณว่ามีตัวตายตัวแทนของนักเรียนที่น่าจะสามารถพัฒนาตัวเองขึ้นมาเป็นผู้นำและทำประโยชน์แก่โรงเรียนได้

พอถึงวันงานเมื่อพิธีเปิดงานสิ้นสุดลง คณะครูในโรงเรียนก็กระจายไปประจำตามฐานทั้ง 6 ฐานที่มีผู้นำนักเรียนประจำอยู่แล้ว ในช่วงเริ่มต้นกิจกรรมค่อนข้างขลุกขลักเล็กน้อย เนื่องจากครูที่อยู่

ประธานไม่ทราบวาทะของตัวเองคืออะไร เนื่องจากไม่ได้มีการประสานงานกันไว้ก่อน ดังนั้น บางกลุ่มที่ครูหวังดีก็จะเข้าไปช่วยจัดแจงให้โดยการช่วยผู้นำอธิบาย บางกลุ่มก็ฟังผู้นำอธิบายแล้ว ตัวเองก็เข้าไปอธิบายซ้ำ เหมือนสอนนักเรียนในห้องเรียน เมื่อเกิดเหตุการณ์อย่างนี้ขึ้น คณะผู้วิจัยที่แทรกอยู่ตามฐานต่าง ๆ ก็จะหาโอกาสในการชี้แจงให้ครูทราบว่าจุดประสงค์ของเราคือ ต้องการให้ ผู้นำเหล่านั้นได้ใช้ศักยภาพของตนเอง ในการถ่ายทอดให้น้อง ๆ ได้เข้าใจ หากมีการไม่เข้าใจก็ขอให้ เป็นไปตามกระบวนการที่ผู้นำจะต้องใช้ความสามารถของตนเองในการแก้ไขปัญหา หากแก้ไขไม่ได้ จริง ๆ จึงจะเป็นหน้าที่ของครูที่จะต้องเข้าไปช่วยทำความเข้าใจให้นักเรียน แต่ถ้าไม่มีปัญหาอุปสรรค ใด ๆ ครูก็จะเป็นเพียงผู้สังเกตการณ์เท่านั้น ภายหลังจากที่ได้อธิบายให้ครูฟังแล้วครูก็เข้าใจและสนใจ ที่จะดูว่านักเรียนผู้นำจะสามารถทำหน้าที่ได้ดีขนาดไหน

ฐานที่ 1 เป็นเรื่องการดูเชื้อโรคในจีฟันผ่านกล้องจุลทรรศน์ ฐานนี้ורתัยเป็นแกนนำ มี ฌรณค์เคชช่วยและมีคณะผู้วิจัย 1 คนเป็นคนช่วยควบคุมการใช้กล้องจุลทรรศน์ วิธีการคือ สุ่มเชิย จีฟันของเด็กบางคนออกมาส่องกล้องจุลทรรศน์ บรรยาภาศก็จะคล้าย ๆ กับตอนที่ผู้นำ 13 คน มาฝึก อบรมที่คณะทันตแพทยศาสตร์ คือเด็ก ๆ จะคอยลุ้นว่ามีอะไรในจีฟันบ้าง ורתัยจะทำหน้าที่ดูภาพ จากจอโทรทัศน์แล้วอธิบายให้เด็ก ๆ ฟัง ครูที่อยู่ประธานก็พลอยสนใจตามไปด้วย ซึ่งורתัยก็ ทำหน้าที่ได้ดีมาก จนคณะผู้วิจัยคุยกันเล่น ๆ ว่า เหมือนเป็นนักศึกษาทันตแพทย์เป็ยบเลย เพราะทั้ง ลีลาการชี้ชวนให้น้อง ๆ ได้ดู การใช้สื่อรูปภาพประกอบถือว่าทำได้ดีกว่าวันที่ซ้อมมาก ฐานนี้เป็น ฐานที่ครูกล่าวถึงค่อนข้างมาก มีการชักชวนกันขึ้นไปดูเป็นระยะ เพราะครูก็ไม่เคยเห็นเหมือนกันว่า เชื้อโรคที่มีในปากและปะปนอยู่ในจีฟันนั้น หน้าตาจะเป็นอย่างไร และมีมากแค่ไหน

ฐานที่ 2 แนะนำการใช้ไหมขัดฟัน มีอุเทนและอนวัณน์ช่วยกันสาธิต โดยใช้ขวดเหล้ามา วางเรียงชิดกันเป็นแนว คล้ายกับแนวฟันในปาก เพื่อขยายขนาดให้ทุกคนได้มองเห็น หลังจากสาธิต แล้วก็ให้น้อง ๆ ได้ลองทำ ฐานนี้ถือว่าทั้งอุเทนและอนวัณน์มีความสามารถในการถ่ายทอดสูงอยู่แล้ว โดยเฉพาะอุเทนที่มักจะมึมุขตลก ๆ แทรกอยู่เสมอ เป็นที่ชื่นชอบของเด็ก ๆ

ฐานที่ 3 แนะนำการใช้ไหมขัดฟัน มีภัทราภรณ์ กับ ฌรณค์ชัยช่วยกันสาธิตโดยใช้ขวดเหล้า มาวางเรียงกันเหมือนฐานที่ 2 ส่วนไหมขัดฟันก็จะใช้รีบับมาแทนเพื่อให้เห็นชัด ฐานนี้เป็นฐานที่ น้อง ๆ ไม่ค่อยให้ความสนใจมาก อาจเนื่องจากจินตนาการไม่ออกว่ามีประโยชน์อย่างไร แม้ได้ลอง ฝึกใช้จริงแล้วก็ตาม ถ้าจะบอกว่าผู้นำทั้ง 2 คน อธิบายไม่ดีก็คงจะไม่ใช่ เพราะเด็ก ๆ ก็แสดงอาการ ว่าเข้าใจ เพียงแต่ไม่ค่อยให้ความสนใจเท่านั้น อย่างไรก็ตามหากย้อนเวลากลับไปตอนที่เริ่มฝึกอบรม ผู้นำ 13 คน ภัทราภรณ์ถือว่าเป็นเด็กที่ดูเรียบร้อยและขี้อาย ไม่ค่อยกล้าแสดงออก แต่ด้วยระยะเวลา

ที่ผ่านมาอาจจะช่วยสร้างความมั่นใจให้แก่ภัทราภรณ์ขึ้นมาบ้าง จนสามารถออกไปยื่นอธิบายต่อหน้า
น้อง ๆ ได้ ครูหลายคนก็แอบชื่นชมตรงส่วนนี้อยู่

ฐานที่ 4 แนะนำการแปร่งฟันที่ถูกวิธี ฐานนี้ทั้งปิยนันท์และศิริลักษณ์เป็นผู้ที่มีศักยภาพสูง
ในการถ่ายทอด จึงทำให้บทบาทของพิชญรินทร์ถูกเบียดหายไปจนแทบสนิท ฐานนี้ทำให้คณะผู้วิจัย
ได้เห็นว่า นอกเหนือจากศิริลักษณ์แล้ว ปิยนันท์ก็ดูเป็นคนที่มีความมั่นใจสูงที่ได้ไปยื่นอธิบายต่อหน้า
น้อง ๆ นักเรียน เหมือนได้บุคลิกส่วนหนึ่งจากแม่ซึ่งเป็นครู การสอนและการควบคุมนักเรียนเป็นไป
อย่างธรรมชาติมาก

ฐานที่ 5 แนะนำอาหารที่เป็นโทษต่อฟัน ฐานนี้ก็ถือว่าเป็นฐานที่ดูสับสนวุ่นวายที่สุด
เพราะทั้งเนตรดาวและสุกัก ไม่สามารถควบคุมดูแลน้อง ๆ ได้ทั้งหมด ประกอบกับรูปแบบที่ทั้งคู่
เตรียมไว้นั้นก็ดูสับสนอยู่แล้ว เพราะตั้งแต่ครั้งที่นัดซ้อมให้ดูนั้น ฐานนี้ก็ไม่ได้ลงตัวที่สุดอยู่แล้ว ทาง
คณะผู้วิจัยได้ให้ข้อคิดเห็นไป แต่ทั้งคู่ก็ไม่ได้นำไปใช้แก้ไขปรับปรุง พอถึงสถานการณ์จริงจึงดูวุ่น
วายไปบ้าง

ฐานที่ 6 แนะนำอาหารที่เป็นประโยชน์ต่อฟัน ด้วยบุคลิกภาพของสมชายเพียงคนเดียวก็
เพียงพอ ที่จะสร้างความน่าสนใจให้กับน้อง ๆ ได้ ศิริพรจึงดูไม่ค่อยโดดเด่นนัก แต่ถ้าจะมองในแง่
ของทีมแล้วถือว่าการสอดประสานของทั้ง 2 คนนี้เป็นไปอย่างกลมกลืนและลงตัวดีทีเดียว เพราะมี
การเตรียมสื่อในการอธิบายแยกเป็นสองชุดสำหรับเด็กที่อายุต่างกัน

โดยภาพรวมทั้งหมดจึงถือได้ว่านักเรียนทั้ง 13 คนได้แสดงให้เห็นถึงศักยภาพที่พวกเขามีอยู่
เท่าที่คณะผู้วิจัยได้ลองสอบถามความคิดเห็นของครูบางท่านดู ก็จะได้รับคำตอบที่สอดคล้องว่า น่าฟัง
ในลูกศิษย์ของตัวเองที่สามารถจัดงานใหญ่แบบนี้ได้ โดยแทบไม่ต้องพึ่งพาคณะครูเลย ถ้าเป็นไปได้
น่าจะมีนักเรียนมากกว่าเด็กทั้ง 13 คน เพื่อช่วยงานกันได้มากกว่าที่เป็นอยู่ เพราะบางครั้งการที่
นักเรียนสื่อสารกันเองก็จะได้ผลมากกว่าที่ครูสื่อสารให้นักเรียน จึงน่าจะเปิดทางเลือกไว้หลาย ๆ ทาง

อย่างไรก็ตามเท่าที่ผู้วิจัยได้สังเกตเรื่องการบริหารจัดการ น้อง ๆ นักเรียนที่หมุนเวียนไป
ตามฐานต่าง ๆ ทุกกลุ่มจะมีพี่ชั้น ม.ปลายเป็นคนดูแลความเป็นระเบียบเรียบร้อย เพราะถ้าพึ่งนักเรียน
ผู้นำ 13 คน ก็มีหน้าที่ที่รับผิดชอบอยู่แล้ว ทราบในภายหลังว่าเป็นการตกลงกันระหว่างครูกับผู้นำ
นักเรียนทั้ง 13 คนว่า น่าจะขอความช่วยเหลือจากเพื่อน ๆ ได้ เพราะเป็นกิจกรรมที่นักเรียนเป็นคนจัด
น่าจะได้เป็นเจ้าของงานให้มากที่สุด แต่ก็ไม่ใช่ 100% เพราะงานบางเรื่องไม่เหมาะที่จะให้นักเรียน
ทำ เช่น ในส่วนพิธีการ การเตรียมเวที

ในภาคบ่ายเป็นการแสดงบนเวทีของผู้นำทั้ง 13 คน ร่วมกับเพื่อน ๆ อีก 3-4 คน เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นการล้อเลียนการทำงานของทันตแพทย์ นำเสนอภาพความรุนแรงและความน่ากลัวเวลาไปหาทันตแพทย์ให้ออกมาดูขบขัน เช่น การทำฟันโดยใช้อุปกรณ์ที่ดูเกินจริงได้แก่ ค้อน ไขควง เลื่อย คีม ซึ่งก็ทำให้บรรยากาศสนุกสนานครื้นเครง เป็นที่พอใจทั้งของนักเรียน ครู และคณะผู้วิจัย ที่น่าสังเกตอีกอย่างหนึ่งคือ นักเรียนสามารถลอกเลียนแบบการทำงานของทันตแพทย์ได้เหมือนมาก นับตั้งแต่การแต่งตัว การพูดจากับคนไข้ที่ไม่ค่อยยอมฟังคนไข้ ตำแหน่งในการนั่งทำฟัน และที่น่าทึ่งใจทันตแพทย์ที่สุดก็คือ การแสดงออกซึ่งชัยชนะของทันตแพทย์เมื่อได้ทำตามสิ่งที่ตัวเองอยากทำ โดยไม่สนใจว่าคนไข้จะตกอยู่ในภาวะเช่นไร !!!

ภายหลังเสร็จสิ้นกิจกรรมในวันนั้นแล้ว ทางโรงเรียนก็มีกิจกรรมย่อย ๆ ภายในอีก และเป็นช่วงที่ใกล้วันสอบปลายภาคเรียนที่ 2 คณะผู้วิจัยจึงไม่ได้ทำการประเมินผลร่วมกับนักเรียนอย่างเป็นจริงเป็นจัง แต่ก็มีโอกาสที่ได้คุยกับนักเรียนคนอื่นๆ ทั้งที่เป็นเพื่อนสนิทและรุ่นน้อง ม.ต้น ถึงผลกระทบของโครงการทั้งหมดต่อนักเรียนในโรงเรียน คำตอบที่ได้มาค่อนข้างหลากหลาย เช่น เด็กนักเรียนบางคนก็ยังคงใช้ชีวิตเหมือนปกติ บางคนก็ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการแปรงฟันบ้าง บางคนก็ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมทานขนมหวาน บางครั้งอาจจะมีพวกผู้นำผ่านมาพоди ก็อาจจะให้คำแนะนำได้เลย แต่จะไม่มียุติโทษที่ผู้นำตั้งใจเตือนแล้วด้วยตนเอง หรือให้คำแนะนำแบบไม่เป็นทางการอยู่ตลอดเวลา สำหรับเพื่อนสนิทก็พอจะรู้ว่าทั้ง 13 คนได้ไปที่คณะทันตแพทยศาสตร์ แล้วกลับมาทำกิจกรรมภายในโรงเรียน โดยส่วนตัวของเพื่อนสนิทที่ได้รับการถ่ายทอดมาบ้างในเรื่องการดูแลสุขภาพช่องปาก แต่บางเรื่องก็ไม่สามารถทำได้ เช่น ไหมขัดฟัน หรือไม่จิ้มฟันเพราะไม่ถนัด ซึ่งก็เป็นการบ้านที่คณะผู้วิจัยต้องนำกลับไปขบคิดกันต่อไป

จากการที่ได้ดำเนินโครงการส่งเสริมให้นักเรียนมีส่วนร่วมในการดูแลสุขภาพช่องปาก ในช่วงปีการศึกษา 2541 ดังที่กล่าวมา ขอสรุปประสบการณ์การเรียนรู้ ดังนี้

1. key persons ที่ครูยุพินเป็นผู้คัดเลือกมาในรอบแรก แม้ว่าจะไม่ใช่คนที่อยู่ในใจของครูยุพินตั้งแต่แรกทั้งหมด แต่จากกระบวนการฝึกอบรมที่นำไปสู่การมีส่วนร่วมในการดำเนินโครงการ น่าจะมีส่วนที่จะช่วยผลักดันให้บางคนที่ไม่ค่อยแสดงออก ได้แสดงศักยภาพของตนให้เป็นประโยชน์ต่อกลุ่มเป็นอย่างมาก เช่นกรณี พิชัยรินทร์ที่แม้ว่าความสามารถทางด้าน การนำเสนอต่อสาธารณะและการบริหารจัดการจะไม่โดดเด่นจนเหมือนเป็นคนที่ไม่น่ามีบทบาทสำคัญต่อกลุ่มได้ แต่เมื่อถึงจังหวะและโอกาสอันควรเขาก็สามารถเป็นประโยชน์ต่อกลุ่มได้ เช่น การทำสื่อโปสเตอร์ประกอบการจัดกิจกรรม พิชัยรินทร์มีบทบาทอย่างมากในการวาดรูปประกอบ เสมือนเป็นฝ่ายศิลป์ของกลุ่ม

รูปที่วาดออกมาแสดงถึงความเข้าใจในวิชาความรู้ที่อย่างถูกต้อง แม้ว่าก่อนหน้านี้ดูเผิน ๆ เหมือนเป็นคนที่ไม่ค่อยตั้งใจ หรือสนใจสิ่งที่คณะผู้วิจัยกำลังทำอยู่ ผู้วิจัยคิดว่า key persons จำเป็นต้องมีความหลากหลายเพื่อความสะดวกของงาน ต้องมีทั้งผู้นำที่ดีและมีผู้ตามที่ดีด้วย กรณีของณรงค์เดช และณรงค์ชัย เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่าทั้งคู่แม้จะไม่โดดเด่นในการเป็นผู้นำทางความคิด แต่ก็แสดงความรับผิดชอบต่องานที่ได้รับมอบหมายอย่างเต็มที่ ดังนั้นแม้ว่า key persons ทั้งหมดอาจจะไม่ใช่ทีมในอุดมคติ แต่ทั้งหมดก็สามารถแสดงศักยภาพออกมาได้อย่างน่าพอใจ

2. บทบาทหน้าที่ของ key persons ที่คณะผู้วิจัยถวิลคิดถึงไปเลยก็คือ บทบาทที่จะคอยกระตุ้นเตือนน้อง ๆ หรือให้คำแนะนำตามแต่โอกาสที่จะมีให้ในช่วงการดำรงชีวิตในหอพักในแต่ละวัน เพราะผู้วิจัยมักจะไปพะวงกับการจัดกิจกรรมที่เป็นทางการ ที่สามารถประเมินศักยภาพของผู้นำได้ง่าย ทั้ง ๆ ที่การกระตุ้นให้เกิดความตระหนักน่าจะเกิดในชีวิตประจำวัน มากกว่าการจัดกิจกรรมใหญ่ ๆ เพียงแค่ครั้งเดียว ที่สำคัญคือ key persons ส่วนใหญ่คือคนที่พักอยู่ในหอพัก โอกาสในการเข้าถึงน้อง ๆ ก็ยังมีมากขึ้น

3. การทำงานภายใต้การบริหารงานของผู้อำนวยความสะดวกคนใหม่ แม้ว่าจะไม่มีผลกระทบต่องานโดยรวม แต่ก็เป็นที่ผู้วิจัยจะวางอยู่ไม่น้อย เพราะแทบไม่มีโอกาสได้เจอท่านเลย และท่านก็ไม่ได้ส่งสัญญาณใด ๆ ให้ทราบว่าท่านเห็นด้วยกับกิจกรรมเหล่านี้มากนักน้อยแค่ไหน แม้ว่าครูยุพินจะบอกอยู่เสมอว่า ท่านไฟเขียวให้แล้วก็แสดงว่าไม่มีปัญหา แต่ด้วยความที่ผู้วิจัยมีภาพของผู้อำนวยความสะดวกก่อนอยู่ในใจซึ่งท่านแสดงท่าทีในการสนับสนุนโครงการ ดังนั้นผู้วิจัยจึงจำกัดการทำงานให้เกี่ยวข้องกับครูคนอื่น ๆ น้อยลง ซึ่งเป็นวิธีการที่ไม่ค่อยดีนัก และส่งผลกระทบอื่นตามมาซึ่งจะได้กล่าวถึงในตอนต่อไป

4. การสื่อสารของนักเรียนที่บกพร่องทางการได้ยิน เนื่องด้วยภาษาเขียนแม้จะมีข้อจำกัดมากมายแต่การสื่อสารหรือถ่ายทอดความคิดของตนเองออกมาให้เป็นรูปภาพก็เป็นอีกทางหนึ่งในการทำให้คนอื่นเข้าใจความคิดของตนเองได้ เพราะจากการทำ AIC จะเห็นได้เลยว่า ทักษะการวาดรูปของนักเรียนแต่ละคนถือว่าใช้ได้ทีเดียว สามารถสื่อสารสิ่งที่ตัวเองคิดออกมาได้เป็นรูปธรรม ยิ่งถ้าหากเราซักถามในรายละเอียดของภาพได้มากเท่าใด เราก็จะทราบความคิดความอ่านของนักเรียนได้มากเท่านั้น รูปบางรูปจะมีสัญลักษณ์เล็กๆน้อยๆ ติดอยู่ ซึ่งก็มีความหมายที่ซ่อนอยู่เช่นกัน เพียงแต่ว่าบางทีเวลาที่นักเรียนอธิบายรูปอาจจะมองข้ามไป เป็นหน้าที่ของเราที่จะต้องเก็บรายละเอียดมาให้ครบ ดังนั้นการวาดรูปจึงเป็นเครื่องมือสำคัญที่น่าจะเลือกใช้ในการสื่อสารกับนักเรียนในอนาคต

กระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจให้แก่นักเรียน

การประเมินผลการดำเนินงานที่ผ่านมา

ในปีการศึกษา 2542 คณะผู้วิจัยได้กลับเข้าไปดำเนินโครงการต่ออีกครั้งโดยเริ่มจากการประเมินผลโครงการที่ได้ดำเนินงานมาตั้งแต่ปี 2539 คณะผู้วิจัยเลือกที่จะลองใช้วิธีการสนทนากลุ่ม (Focus group discussion) ด้วยเหตุผลที่ว่า การรื้อฟื้นความทรงจำของนักเรียนนั้นจำเป็นที่จะต้องอาศัยการช่วยอธิบายหรือช่วยรื้อฟื้นโดยนักเรียนด้วยกันเอง เพราะถ้าพึ่งคณะผู้วิจัยอาจจะไม่สามารถเรียกความทรงจำของนักเรียนกลับคืนมาได้ เหตุผลอีกประการคือ เท่าที่คณะผู้วิจัยได้ทำงานกับกลุ่มเป้าหมายนี้มาเป็นเวลานาน ทำให้เกิดความรู้สึกส่วนหนึ่งว่า เด็กเหล่านี้เหมือนกับเด็กปกติทั่ว ๆ ไป การที่จะลองใช้วิธีการสนทนากลุ่มก็ไม่น่าจะเป็นการเสี่ยงจนเกินไปเหตุผลประการสุดท้ายก็คือ ต้องการให้ผู้รื้อฟื้นนักเรียนได้เรียนรู้วิธีการระดมความคิดเห็นจากที่ประชุม ทั้งนี้ผู้นำที่ว่าเป็น ผู้นำรุ่นใหม่ที่จะต้องพัฒนาตัวเองขึ้นมาทดแทนกลุ่มผู้นำชุด 13 คนเดิม โดยคณะผู้วิจัยได้ขอให้ครูยุพินช่วยเฟ้นหาตัวบุคคลที่พอจะมีแววพัฒนาการเป็นผู้นำได้ ในทุกกลุ่มสี่ ๆ ละ 2 คน รวม 12 คน เข้าร่วมในโครงการกับกลุ่มผู้นำเดิม เพื่อเรียนรู้วิธีการทำงานแบบมีส่วนร่วม โดยผู้นำชุดใหม่ทั้ง 12 คนมีรายชื่อและประวัติคร่าว ๆ ดังนี้

1. นายมิตร สีนีย	อายุ 18 ปี	อยู่ชั้น ม.4
2. นางสาวกรรณิการ์ อุ่นปิ่น	อายุ 17 ปี	อยู่ชั้น ม.4
3. นางสาวดวงเดือน อ่อนภูเวียง	อายุ 17 ปี	อยู่ชั้น ม.4
4. นางสาวจุฑาทิพย์ อิบเซย	อายุ 19 ปี	อยู่ชั้น ม.4
5. นายวรวิทย์ กิ่งแก้ว	อายุ 16 ปี	อยู่ชั้น ม.4
6. นางสาววิจิตรรา หมื่นลิ	อายุ 17 ปี	อยู่ชั้น ม.4
7. นายประเสริฐ เทพปิ่น	อายุ 18 ปี	อยู่ชั้น ม.3
8. นางสาวจารุวรรณ กองทองกาย	อายุ 19 ปี	อยู่ชั้น ม.4
9. นายนิคม กันทะไล	อายุ 19 ปี	อยู่ชั้น ม.5
10. นางสาววรรณระวี ถาคำดี	อายุ 15 ปี	อยู่ชั้น ม.2
11. นายศักดิ์หน้อย คำดี	อายุ 19 ปี	อยู่ชั้น ม.5
12. นายสุริพงษ์ แสนใจบาล	อายุ 17 ปี	อยู่ชั้น ม.4

จากรายชื่อทั้ง 12 คน ครูยุพินเห็นว่าคนที่น่าจะเป็นผู้นำกลุ่มได้ดี คือ ฐิริพงษ์ ซึ่งในปีที่แล้ว ฐิริพงษ์ก็มีส่วนสำคัญในการกำกับการแสดงบนเวทีอยู่ด้วย ดังนั้น ฐิริพงษ์จึงถูกคัดเลือกให้เข้าร่วมสังเกตการณ์การสนทนากลุ่ม โดยมีสมาชิก 1 ในผู้นำรุ่นแรกอยู่สังเกตการณ์ร่วม เพื่อให้คำแนะนำแก่ ฐิริพงษ์ เพราะสมาชิกเป็นคนที่มีความพื้นฐานทางการสื่อสารกับคณะผู้วิจัยดีมาก สามารถเล่าเรื่องราวได้ว่า คณะผู้วิจัยต้องการอะไร การที่คณะผู้วิจัยจะอธิบายให้ ฐิริพงษ์ ฟังโดยตรงก็ยากเกินความสามารถของ คณะผู้วิจัย จึงต้องใช้วิธีการอธิบายผ่านสมาชิก แล้วให้สมาชิกถ่ายทอดต่อ ฐิริพงษ์

ผู้ที่เข้าร่วมสนทนากลุ่มมีจำนวนทั้งหมด 10 คน เป็นนักเรียนระดับชั้น ม.2 – ม.5 ที่ไม่ใช่กลุ่มที่เคยเป็นผู้นำมาก่อน เริ่มจากการฉายสไลด์ภาพกิจกรรมที่เคยมีมาในโรงเรียน ตั้งแต่ปี 2539 แล้วถามนักเรียนเป็นระยะ ๆ ว่าจำเหตุการณ์เหล่านั้นได้หรือไม่ หากใครจำได้ก็ช่วยเล่าให้เพื่อนฟังด้วย เพื่อว่าจะสามารถเรียกความทรงจำเก่าได้ ส่วนใหญ่แล้วกิจกรรมในช่วงปี 2539 ตอนต้นปีการศึกษา นักเรียนจะจำไม่ได้ มาเริ่มจำได้ตอนโครงการสร้างรอยยิ้มให้เด็กผู้บกพร่องทางการได้ยิน ซึ่งจัดตอน เดือนธันวาคม 2539 (ดังที่ได้เสนอไปแล้วในส่วนที่ 1)

หลังจากได้ดูสไลด์จนถึงปีที่ผ่านมาแล้ว คณะผู้วิจัยที่ทำหน้าที่ moderator ได้ถามนักเรียนว่า รู้สึกอย่างไรกับกิจกรรมที่ผ่านมา ส่วนใหญ่นักเรียนจะตอบว่าได้ความรู้ รู้วิธีการแปร่งฟัน คำตอบของนักเรียนไม่ค่อยจะตรงตามคำถามเท่าที่ควร แม้ว่าจะขอให้ครูนิรันดร์มาช่วยแปลเป็นภาษามือแล้วก็ตาม ผู้วิจัยไม่แน่ใจว่านักเรียนแยกคำว่า “รู้สึก” กับคำว่า “รู้” ที่หมายถึงความรู้ออกจากกันได้แค่ไหน เพราะคำตอบที่ตอบออกมาจะค่อนข้างไปในทางที่ได้ความรู้เป็นส่วนใหญ่ และเมื่อถามต่อไปว่า ภายหลังจากที่มีกิจกรรมต่าง ๆ ที่ให้ดูในสไลด์ไปแล้ว นักเรียนได้เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในการดูแลสุขภาพช่องปากหรือไม่ คำถามข้อนี้ก็ไม่สามารถที่จะสื่อให้นักเรียนทราบได้ แม้พยายามอยู่หลายรอบ นักเรียนก็จะตอบไม่ตรงประเด็น รวมทั้งการตอบที่ใช้ภาษามือเร็ว ๆ จนคณะผู้วิจัยตามไม่ทัน ต้องให้ครูนิรันดร์ช่วยถามและช่วยแปลซึ่งคณะผู้วิจัย ไม่แน่ใจว่าเป็นคำตอบของนักเรียน หรือครูนิรันดร์เดิมนึกคิดเห็นส่วนตัวเข้าไปด้วย หรือบางครั้งนักเรียนตอบออกมาเยอะมาก แต่ครูนิรันดร์ก็จะสรุปออกมาเพียงสั้น ๆ ทำให้การเก็บประเด็นเพื่อพูดคุยซักถามกันต่อ เป็นไปอย่างยากลำบาก และที่เป็นอุปสรรคสำคัญอีกเรื่องหนึ่งคือ มีนักเรียนเพียง 2 – 3 คน เท่านั้นที่พูดคุยได้ค่อนข้างดี ที่เหลือจะค่อนข้างเงียบ ถามคำตอบคำ ไม่ค่อยกล้าแสดงความคิดเห็น ซึ่งอาจจะเป็นข้อผิดพลาดประการหนึ่งในตอนเลือกผู้เข้าร่วมกิจกรรมที่คณะผู้วิจัยใช้วิธีสุ่มตัวอย่าง จากแต่ละห้องโดยไม่ได้ระบุว่าควรเป็นคนที่กล้าแสดงความคิดเห็น ทำให้บรรยากาศการสนทนากลุ่มในครั้งนี้ค่อนข้างกร่อย ในที่สุดก็ต้องล้มเลิกการสนทนากลางคัน

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการสนทนากลุ่มครั้งนี้จะล้มเหลว แต่ในส่วนของผู้นำทั้ง 2 คนคือ สมชายกับกริพงษ์ก็ได้เรียนรู้ประสบการณ์ไปด้วยกันว่า บทบาทของ moderator ควรจะเป็นอย่างไร บรรยากาศการสนทนากลุ่มเป็นอย่างไรบ้าง อุปสรรคคืออะไร ซึ่งตลอดช่วงที่คณะผู้วิจัยดำเนินการอยู่นั้น สมชายจะคอยสังเกตแล้วเล่าให้กริพงษ์ฟัง ขณะเดียวกันหากมีโอกาสคณะผู้วิจัยก็จะอธิบายให้นักเรียนฟังบ้าง ภายหลังจากที่ทำการกิจกรรมเสร็จแล้ว สมชายก็ได้บอกคณะผู้วิจัยว่าคำถามที่ใช้ถามยากเกินไป ฟังไม่ค่อยเข้าใจ คณะผู้วิจัยได้นำคำถามทั้งหมดให้สมชายและกริพงษ์อ่าน สมชายอ่านแล้วก็พอจะเข้าใจแต่ไม่หมด กริพงษ์จะเข้าใจน้อยกว่าสมชายนิดหน่อย คณะผู้วิจัยจึงได้มอบคำถามทั้งหมดให้กริพงษ์ และสมชายให้นำไปแก้ไขให้เป็นคำพูดภาษามือ เพื่อที่จะได้ลองนำไปสัมภาษณ์เพื่อน ๆ ในวันต่อไป

วันต่อมาเป็นการทดลองการปฏิบัติหน้าที่ moderator ของผู้นำทั้ง 2 คนคือสมชายและกริพงษ์ ในประเด็นการประเมินผลโครงการที่ผ่านมา โดยวัตถุประสงค์ของครั้งนี้คือ ต้องการรับฟังความคิดเห็นของนักเรียนอีกครั้ง และต้องการฝึกกริพงษ์ให้ขึ้นมาเป็นผู้นำในอนาคต โดยผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มในครั้งนี้ประกอบด้วยผู้นำรุ่นเก่า 13 คน และผู้นำรุ่นใหม่ 12 คน แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มผู้นำเก่า 1 กลุ่ม มีสมชายเป็น moderator และกลุ่มผู้นำใหม่ที่มีกริพงษ์เป็น moderator แยกกันใช้สถานที่คนละแห่ง โดยก่อนที่จะมีการแยกกันทำกลุ่ม ได้ให้นักเรียนทั้งหมดดูสไลด์ชุดเดียวกับเมื่อวาน แต่ครั้งนี้ให้สมชายเป็นคนดำเนินรายการซักถามเพื่อน ๆ และ น้อง ๆ ว่าจำเหตุการณ์เหล่านี้ได้หรือไม่ สมชายทำหน้าที่ครั้งนี้ได้ดีมาก รับฟังความคิดเห็นอย่างเต็มที่ ชี้นำให้ช่วยกันแสดงความคิดเห็น นักเรียนบางคนที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ก็จะถูกเพื่อน ๆ ชี้ให้เล่าเหตุการณ์ในตอนนั้น สมชายก็จะใช้วิธีขอให้ทุกคนพอจะจำเหตุการณ์ได้ แล้วจึงค่อยเปลี่ยนสไลด์ไปต่อไป ผลที่ได้จากการรื้อฟื้นความทรงจำครั้งนี้ไม่ต่างจากที่ได้ถามนักเรียนกลุ่มเมื่อวาน ในครั้งนี้ผู้วิจัยคิดว่ารูปที่เลือกมานำเสนออาจจะสื่อเหตุการณ์ได้ไม่ตรงไปตรงมา ทำให้นักเรียนจินตนาการไม่ออกก็เป็นได้

เสร็จจากการดูสไลด์เป็นการแบ่งกลุ่มสนทนา กลุ่มผู้นำใหม่ใช้สถานที่ที่ห้องพยาบาล ส่วนกลุ่มผู้นำรุ่นแรกใช้สถานที่ที่ข้างโรงอาหาร จะขอล่าถึงทีละกลุ่มดังนี้

กลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ มีกริพงษ์เป็น moderator ด้วยความไม่คุ้นเคยกับการนำกลุ่ม กริพงษ์จึงเริ่มต้นคำถามตามที่มีโพยในมือทันที เพื่อน ๆ ที่นั่งอยู่ก็ไม่ค่อยมีปฏิกิริยาโต้ตอบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มเด็กผู้ชายจะไม่แสดงความคิดเห็นเลย ถ้าไม่ถูกถาม แต่ก็จะตอบสั้น ๆ เหมือนกลัวผิด จนครูวีรวรรณซึ่งช่วยเป็นล่ามอยู่ต้องกระตุ้นนักเรียนให้คุยออกมาไม่ต้องกลัวผิด เพราะตอบอะไรก็ได้ไม่ผิดอยู่แล้ว แรกทีเดียวคณะผู้วิจัยคิดว่าอาจจะเป็นเพราะไม่ทราบว่าการกริพงษ์ถามว่าอะไร เนื่องจากกริพงษ์

อ่านจากข้อความที่คณะผู้วิจัย ตั้งคำถามไว้แล้วทำภาษามือตามที่ละคำๆ ซึ่งโดยปกติแล้วภาษาเขียนกับภาษามือมักจะเรียงประโยคไม่เหมือนกัน การที่กริพวงษ์สะกดภาษาเขียนออกมาเป็นภาษามือ จึงทำให้เพื่อนสับสน (กริพวงษ์บอกว่าอยากจะฝึกพูดเหมือนคนปกติ) ภายหลัง ครูวีรวรรณจึงบอกให้กริพวงษ์ใช้ภาษามือ ซึ่งก็ทำให้เพื่อน ๆ เข้าใจดีขึ้น แต่ก็ไม่ค่อยยอมคุยกัน มีเพียงจุฑารัตน์ วิจิตรา และวรรณระวี เท่านั้นที่พอจะกล้าแสดงความคิดเห็น แต่ก็ไม่ได้มีเนื้อหาสาระอะไรมาก เพราะกริพวงษ์มัวแต่กังวลกับการถามคำถามให้ครบ การสนทนากลุ่มตามประเด็นที่เตรียมไว้ จึงเสร็จสิ้นลงภายในเวลาไม่เกิน 15 นาที โดยหาคำตอบที่ชัดเจนไม่ได้อยู่ดี หากจะมองในแง่เนื้อหาการประเมินผลแล้ว คงสรุปได้ว่า ประสบความล้มเหลวโดยสิ้นเชิง ทั้งนี้สาเหตุสำคัญคือการเตรียมความพร้อมของกริพวงษ์น้อยเกินไป คณะผู้วิจัยไม่ได้ฝึกฝนกริพวงษ์ให้พร้อมก่อนออกไปทำงาน รวมทั้งคำถามที่ใช้ถามคณะผู้วิจัยก็ไม่มีโอกาสได้ทำความเข้าใจกับกริพวงษ์ว่าต้องการอะไร ถ้าจะถามเป็นภาษามือ (จริง ๆ) ควรจะต้องจัดแต่งหรือเรียบเรียงประโยคอย่างไร จึงจะทำให้ผู้ฟังเกิดความเข้าใจ กริพวงษ์จึงเป็นเสมือนหุ่นยนต์ที่ถูกบังคับให้ทำงานโดยไม่มีชีวิตจิตใจติดอยู่ แต่หากจะมองในแง่การเรียนรู้ประสบการณ์แล้ว ถือว่าทั้งคณะผู้วิจัยและนักเรียนได้เรียนรู้มากพอสมควร โดยเฉพาะกริพวงษ์นั้นก้าวนี้ถือว่าเป็นก้าวสำคัญก้าวหนึ่งที่จะนำไปสู่การพัฒนาตนเองให้ดีขึ้น พร้อมทั้งจะเป็นผู้นำที่ดีในอนาคตต่อไป ส่วนสาระที่พอจะได้อ่านบ้างเล็กน้อยก็คือ กลุ่มผู้นำใหม่คิดว่าการสอนการแปรงฟันให้น้อง ๆ จะรู้สึกอายและดูเหมือนตัวตลก เด็ก ๆ จะไม่ค่อยสนใจ บางคนก็วิ่งหนี

กลุ่มผู้นำรุ่นแรก กลุ่มนี้มีสมาชิกเป็น moderator และมีครูบุญโฮมเป็นล่าม การสนทนากลุ่มนี้เป็นไปค่อนข้างราบรื่น เพราะสมาชิกมีประสบการณ์การจัดการแบบนี้อยู่แล้ว แต่เมื่อถึงข้อคำถามที่ว่าผลของโครงการทำให้น้อง ๆ เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมหรือไม่ กลุ่มนี้ก็ไม่สามารถทำความเข้าใจได้ว่าหมายความว่าอย่างไร ในระหว่างที่นักเรียนเริ่มสับสน ครูบุญโฮมก็ไม่ได้อยู่ในที่ประชุม ทำให้คณะผู้วิจัยก็ไม่สามารถแก้ไขสถานการณ์ได้ จนภายหลังต้องให้สมาชิกนำกลุ่มคุยข้ออื่น ๆ ต่อไปจนเสร็จ เท่าที่คณะผู้วิจัยจับความได้ทั้งการแปลเอง และมีครูช่วยแปลได้ความว่า เด็ก ๆ จะห่วงเรื่องเล่นมากกว่าเอาใจใส่ต่อสุขภาพช่องปาก นอกจากนั้นยังมีปัญหาเรื่องแปรงสีฟันหาย แปรงสีฟันสลับกับเพื่อน การขโมยแปรงสีฟันกัน ล้วนเป็นปัจจัยที่ทำให้ความสนใจที่จะดูแลเรื่องสุขภาพช่องปากลดลง เมื่อถูกถามว่าแล้วในอนาคตควรจะทำอะไรกันต่อ ที่ประชุมก็เงียบกันไปชั่วขณะ ก่อนที่จะมีการเสนอว่าน่าจะรอให้กลุ่มผู้นำชุดใหม่เป็นคนริเริ่มก่อน ถ้ามีส่วนไหนที่จะสามารถช่วยกันได้ก็ควรจะช่วยกันทำ ถ้าหากผู้นำรุ่นใหม่คิดไม่ออกจริง ๆ แล้ว ค่อยมาคุยกันใหม่อีกครั้ง บรรยากาศในการทำกิจกรรมกลุ่มของกลุ่มนี้ค่อนข้างต่างไปจากกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ เพราะทุกคนกล้าที่จะแสดงความคิดเห็น

อย่างไรก็ตามตอนแรก ๆ ที่สมชายเป็น moderator ก็ดูเหมือนเป็นการสนทนากลุ่ม แต่ภายหลังก็ค่อยปรับเปลี่ยนเป็นการนั่งประชุมร่วมกัน ในกรณีเช่นนี้ผู้วิจัยก็ไม่ได้คิดว่ามีอะไรเสียหาย กลับเป็นผลดีด้วยซ้ำที่ในท้ายที่สุดก็ยังเป็นการเปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมเหมือนเดิม

ย้อนกลับไปดูในเรื่องการประเมินความยั่งยืนของโครงการที่ได้ดำเนินไป พอจะสรุปได้ว่ามีความยั่งยืนของโครงการต่ำมาก ที่พอหลงเหลืออยู่บ้างเช่น ความรู้เรื่องการทำความสะอาดช่องปาก การเลือกรับประทานอาหาร แต่สิ่งเหล่านี้ไม่ได้นำไปสู่การปฏิบัติเท่าที่ควร และที่หลงเหลืออยู่ก็อยู่ในส่วนของผู้นำเท่านั้น คณะผู้วิจัยได้ทบทวนวิเคราะห์ถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น อาจเป็นไปได้ว่าโครงการทันตสาธารณสุขเป็นงานที่ต้องอาศัยความสามารถเฉพาะทางและความสนใจมากเป็นพิเศษ รวมถึงต้องอาศัยการคิดวิเคราะห์ที่ซับซ้อนพอสมควร จึงจะสามารถหาแนวทางในการทำให้เด็ก ๆ สามารถดูแลสุขภาพช่องปากได้ เท่าที่ผ่านมา การเตรียมคนของคณะผู้วิจัยค่อนข้างจะพยายามสร้างให้เขาเดินตามแบบฉบับของเรา ซึ่งก็ไม่พ้นเรื่องเกี่ยวกับสุขภาพช่องปาก การสร้างทางให้นักเรียนเดินเช่นนี้ทำให้อิสระทางความคิดของนักเรียนไม่เปิดกว้างเท่าที่ควร เพราะเรื่องสุขภาพช่องปากเป็นเรื่องที่ค่อนข้างเฉพาะ กว่าที่จะทำความเข้าใจได้ก็ต้องใช้เวลานาน แม้เข้าใจแล้วจะออกแบบงานใหม่ให้ดีกว่าเดิมก็ยังค่อนข้างยาก ดังนั้นคณะผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะกลับไปตั้งต้นตรงที่การเสริมสร้างพลังอำนาจในตัวเด็กนักเรียน เพื่อให้เขาได้เรียนรู้ประสบการณ์ที่ต้องอาศัยการจัดการที่ซับซ้อน ประสบการณ์นั้นก็ควรจะมีความใกล้เคียงกับประสบการณ์ในชีวิตประจำวันของนักเรียน เพื่อเป็นตัวล่อให้เกิดการคิดประยุกต์ขึ้น ผู้วิจัยได้นำความคิดนี้ไปปรึกษากับครูยุพิน และได้ข้อสรุปร่วมกันในแนวทางการดำเนินงานต่อไปคือ

1. กระบวนการที่จะช่วยเสริมสร้างพลังอำนาจให้นักเรียนนั้น จะมีกิจกรรมอะไรรองรับก็ได้ ไม่จำเป็นว่าจะต้องเป็นกิจกรรมทางด้านสุขภาพช่องปาก แต่ควรเป็นกิจกรรมที่ใกล้ตัวนักเรียนหรือเคยเห็นมาบ้างเพียงแต่ไม่ได้เป็นเจ้าของกิจกรรมนั้น
2. ไม่ว่าจะป็นกิจกรรมใด จะต้องโยงให้นักเรียนเห็นว่า นักเรียนจะต้องฝึกทักษะด้านการจัดการด้วยตัวเองให้มาก เพราะหากเรียนจบจากโรงเรียนนี้ไปแล้ว ก็จะต้องกลายเป็นสมาชิกของสังคมที่จะต้องไม่เป็นภาระแก่สังคม

กระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจ

จากแนวทางดังกล่าว คณะผู้วิจัยจึงตัดสินใจเลือกกระบวนการ PRA เป็นใบเบิกทางให้นักเรียนได้เริ่มต้นกระบวนการมีส่วนร่วมอีกครั้งหนึ่ง วิธีการทำงานคือ นัคนักเรียนทั้ง 25 คนมา

พร้อมกัน แล้วแบ่งกลุ่มเป็น 3 กลุ่ม ในแต่ละกลุ่มกำหนดให้มีหัวหน้ากลุ่มคือ สมชาย ภูมิพงษ์ และอรรถ ภูมิพงษ์นั้นแม้ว่าจะยังไม่มีความสามารถเทียบเท่ากับผู้นำรุ่นแรกแต่ก็ต้องใช้เวลาในการฝึกตั้งแต่เดี๋ยวนี้ เพราะในปีต่อไป ผู้นำรุ่นแรกเกินกว่าครึ่งก็จะเรียนจบออกไป สำหรับนักเรียนที่เหลืออีก 22 คน ใช้วิธีการนับ 1-2-3 ซ้ำ ๆ กัน แล้วกระจายไปอยู่ตามกลุ่มต่าง ๆ รวม 3 กลุ่ม เพื่อเป็นการกระจายผู้นำรุ่นแรกไปคลุกกับผู้นำรุ่นใหม่ในทุก ๆ กลุ่ม หลังจากจัดกลุ่มเสร็จจึงให้แต่ละกลุ่มช่วยกันคิดว่า ที่ผ่านมามีในอดีต เคยมีกิจกรรมอะไรเกิดขึ้นในโรงเรียนบ้าง ให้เขียนเป็นข้อ ๆ ลงในกระดาษปรู๊ฟ แต่ละกลุ่มใช้เวลาในการคิดไม่นานนักก็ได้รายชื่อของกิจกรรมออกมาเป็นจำนวนมาก และไม่แตกต่างกันเพราะระหว่างที่คิดนั้นมีการแอบมองของกลุ่มอื่นว่าเขียนอะไรไปบ้างแล้วก็ลอกไปในกระดาษของกลุ่มตัวเอง ซึ่งขณะผู้วิจัยก็ไม่ได้เข้มงวดในเรื่องนี้ปล่อยให้ไปทำตามธรรมชาติ กิจกรรมที่นักเรียนเขียนออกมา ยกตัวอย่างเช่น โรงเรียนสีขาว วันขึ้นปีใหม่ วันลอยกระทง วันพ่อ วันแม่ วันสุนทรภู่ วันห้องสมุด วันสมเด็จพระย่า โครงการกีฬา อาหาร 5 หมู่ ครอบอนามัยตรวจฟัน วันพระ วันเพ็ญร้อยยิ้มสวย กิจกรรมล้างรถ ฯลฯ หลังจากนั้นให้แต่ละกลุ่มพิจารณาว่าในแต่ละกิจกรรมนั้นใครเป็นผู้มีบทบาท/เป็นผู้นำมากกว่ากัน ในขั้นตอนนี้มีการทำต่างกัน โดยกลุ่มของอรรถ ใช้วิธีการขีดเป็นช่อง 3 ช่อง ช่องแรกเขียนว่าครูทำมากกว่า ช่องที่ 2 เขียนว่า นักเรียนทำมากกว่า ช่องสุดท้ายเขียนว่า เท่า ๆ กัน การให้คะแนนจะใช้ฝาน้ำอัดลมเพียงฝาดเดียวในแต่ละข้อ เพราะฉะนั้นก่อนที่จะวางฝาน้ำอัดลม สมาชิกในกลุ่มจะต้องตกลงกันให้ได้ก่อนว่า แต่ละกิจกรรมนั้นใครเป็นผู้มีบทบาทมากกว่ากัน เมื่อตกลงกันแล้วจึงค่อยวางฝาน้ำอัดลมลงไป บังเอิญว่ากลุ่มนี้มีอรรถเป็นหัวหน้า และสมาชิกในกลุ่มค่อนข้างกล้าแสดงความคิดเห็นเป็นส่วนใหญ่จึงพอจะใช้วิธีนี้ได้ หลังจากที่ได้คะแนนออกมาแล้ว ครูยุพินได้เข้ามาอธิบายว่า กิจกรรมแทบทุกกิจกรรมเป็นสิ่งที่ครูเป็นคนคิดและนักเรียนเป็นคนช่วยทำ เช่น กิจกรรมล้างรถดูเหมือนว่านักเรียนเป็นคนทำ แต่จริง ๆ แล้วครูเป็นคนคิดก่อนแล้วให้นักเรียนเป็นคนทำ ดังนั้นอยากจะให้นักเรียนลองช่วยกันคิดว่า กิจกรรมไหนบ้างที่นักเรียนอยากจะเป็นเจ้าของเองไม่ใช่แค่คนช่วยทำ จากนั้นนักเรียนจึงนั่งถกเถียงกันในกลุ่มว่าอยากทำกิจกรรมไหนมากที่สุด ซึ่งก็ได้กิจกรรม “โรงเรียนสีขาว” เป็นกิจกรรมที่ทางกลุ่มอยากทำเองมากที่สุด

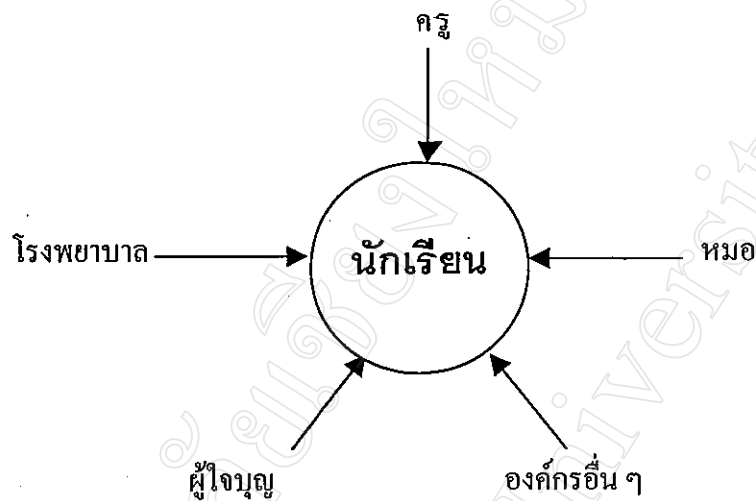
ส่วนอีก 2 กลุ่มคือกลุ่มของภูมิพงษ์ และกลุ่มของสมชาย จะใช้วิธีการคล้าย ๆ กันคือ แบ่งเป็น 3 ช่อง เขียนกำกับหัวช่องไว้ว่า บทบาทของครู บทบาทของนักเรียน และบทบาทของคนอื่น โดยแต่ละกิจกรรมนั้น ถ้านักเรียนเห็นว่าใครมีบทบาทมากที่สุดคะแนนให้มาก ใครมีบทบาทน้อยก็ลงคะแนนให้น้อย การลงคะแนนให้ใช้ก้อนหิน เมล็ดข้าวโพด และเมล็ดถั่วเขียว ใสลงในแต่ละช่องจนครบทุกกิจกรรม ความแตกต่างระหว่างกลุ่มภูมิพงษ์ กับกลุ่มสมชายคือ กลุ่มภูมิพงษ์ใช้วิธียุตกลง

กันในกลุ่มแล้วลงคะแนนไปที่ละข้อ และจะไม่กลับมาแก้ไขอีก แต่กลุ่มสมาชิกใช้วิธีลงคะแนนไปก่อนแล้วย้อนกลับมาดูอีกทีว่า คะแนนที่ลงไปสมเหตุผลผลเมื่อเทียบกับข้ออื่น ๆ หรือไม่ หากดูไม่สมเหตุผลผลก็สามารถที่จะเพิ่มหรือลดคะแนนได้ อย่างไรก็ตามในท้ายที่สุดก็ต้องอธิบายให้นักเรียนทราบ ว่า ส่วนใหญ่แล้วนักเรียนมีบทบาทในการทำ ไม่ได้มีบทบาทในการคิด ดังนั้นหากเป็นไปได้ให้นักเรียนตกลงกันในกลุ่มว่า อยากเป็นเจ้าของกิจกรรมไหนมากที่สุด กลุ่มของอรรถยเลือก กิจกรรม “โรงเรียนสีขาว” กลุ่มของกฤษณ์เลือกกิจกรรม “รณรงค์เรื่องอาหาร 5 หมู่” ส่วนกลุ่มของสมาชิกเลือกกิจกรรม “วันขึ้นปีใหม่”

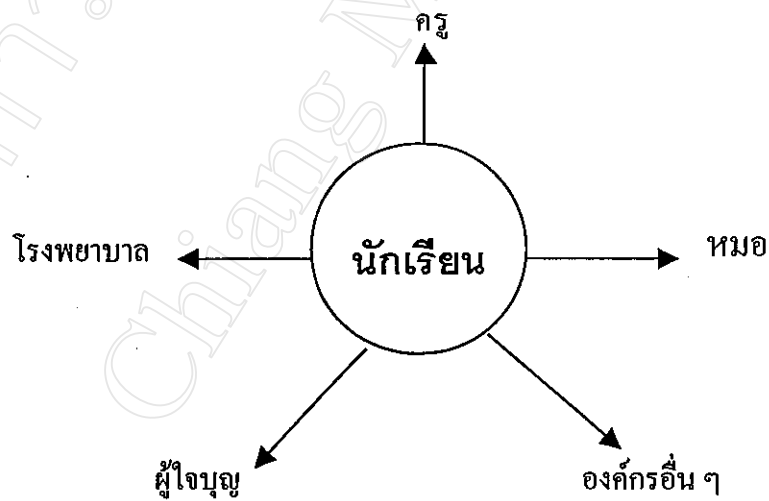
จากกระบวนการ PRA ที่ได้ทำไป นักเรียนที่เป็นผู้นำรุ่นใหม่ก็ยังคงไม่ค่อยแสดงความคิดเห็น แม้ว่าหัวหน้ากลุ่มจะพยายามถามแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มผู้ชาย ยกเว้นวรวิดิเพียงคนเดียวที่มีส่วนร่วมตลอดเวลา นอกนั้นจะไม่ค่อยอยู่ร่วมวงสนทนาด้วยซ้ำ แต่ภาพรวมของนักเรียนหญิงค่อนข้างดี

หลังจากที่ทุกกลุ่มคัดเลือกกิจกรรมออกมาได้แล้ว ครูยุพินได้ช่วยสรุปให้นักเรียนทุกคนฟังอีกรอบว่า กิจกรรมที่ทำในวันนี้ต้องการให้นักเรียนรู้ว่า กิจกรรมต่าง ๆ ที่มีในโรงเรียน นักเรียนน่าจะได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการคิดและวางแผนด้วย ไม่ใช่แค่รอให้ครูบอกให้ทำ เพราะอีกหน่อยเมื่อนักเรียนออกจากโรงเรียนไปอยู่ร่วมกับคนหฺดู นักเรียนจะต้องคิดเองเป็นจึงจะเอาตัวรอดได้ กิจกรรมในวันนี้จึงเป็นจุดเริ่มต้นที่จะฝึกให้นักเรียนคิดเองเป็น นักเรียนจะตั้งใจฟังมากในช่วงนี้ และดูท่าทางน่าจะเข้าใจสิ่งที่ครูยุพินอธิบาย

เมื่อเสร็จกิจกรรมในวันนั้นแล้ว คณะผู้วิจัยเกิดความไม่แน่ใจว่ากิจกรรมที่แต่ละกลุ่มคัดเลือกไว้ นั้น คัดเพราะชอบหรือคัดเพราะอยากทำ ในวันต่อมาจึงได้เข้าไปทำกิจกรรมต่ออีกครั้ง ก่อนที่จะเริ่มทำกิจกรรม ครูยุพินได้เข้ามาช่วยอธิบายเกริ่นนำให้โดยการยกตัวอย่างกิจกรรมที่มีมาก่อนหน้านี้แล้วชี้ให้เห็นว่า กิจกรรมวันเพ็ญร้อยยิ้มสวย เป็นกิจกรรมที่นักเรียนได้คิดเองทำเอง ในอนาคตนักเรียนจะต้องคิดเองให้ได้ ถ้ารอให้ครูบอกตลอดเวลาสมองก็จะฝ่อ นอกจากนี้ครูยุพินยังได้พูดถึงความสำคัญของการคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น โดยนักเรียนทั้งหมด จะต้องช่วยกันคิดว่าปัญหาคืออะไร จะแก้ไขอย่างไร แล้วจึงลงมือทำ ที่ผ่าน ๆ มานักเรียนจะอยู่เฉย ๆ แล้วมีคนอื่นยื่นมือมาช่วยเหลือ แต่ต่อไปจะต้องเปลี่ยนเป็นนักเรียนคิดที่จะช่วยเหลือกันเองอย่างไร ถ้าทำไม่ได้ค่อยไปขอความช่วยเหลือจากคนอื่น โดยครูยุพินได้ใช้แผนภาพประกอบการอธิบายดังนี้

การทำงานแบบเก่า

การทำงานแบบใหม่

จากนั้นจึงเริ่มถามนักเรียนว่ากิจกรรมที่เลือกไว้วันก่อน เป็นกิจกรรมที่ชอบ อยากให้มีหรือว่าอยากทำ ก็ได้รับคำตอบอย่างเป็นเอกฉันท์ว่าอยากทำ ดังนั้นคณะผู้วิจัยจึงเขียนกิจกรรมทั้ง 3 ขึ้น

บนกระดานแล้วให้โหวตโดยการยกมือว่าอยากทำกิจกรรมไหนมากที่สุด หลังจากพยายามอยู่หลายครั้ง ก็ไม่สามารถสรุปได้ว่าจะทำกิจกรรมไหน เพราะคะแนนใกล้เคียงกัน สุดท้ายสมาชิกจึงเสนอว่าเอาทั้ง 3 อันมารวมจัดเป็นครั้งเดียวกันไปเลย ปรากฏว่าที่ประชุมเห็นชอบด้วย โดยการยกมือโหวตให้ 20 คะแนน จึงเป็นอันว่ากิจกรรมทั้ง 3 จะถูกจัดขึ้นพร้อมๆ กันในวันเดียว

ด้วยความอยากรู้ว่า งานที่เกิดจากการรวมเอากิจกรรมทั้ง 3 มาไว้ด้วยกัน หน้าตาของงานจะออกมาเป็นอย่างไร คณะผู้วิจัยจึงให้นักเรียนกลับไปสู่กลุ่มย่อยเดิมอีกครั้ง แล้วให้แต่ละกลุ่มปรึกษารื้อกันว่าภาพของงานในวันนั้นจะมีอะไรเกิดขึ้นบ้าง ที่ไหน โดยให้แต่ละกลุ่มนำเสนอออกมาโดยการวาดรูป พอให้เริ่มวาดรูปปรากฏว่าผู้นำรุ่นใหม่หลายคนมีความกระตือรือร้นมากขึ้น อาจเนื่องมาจากหลายคนมีฝีมือทางการวาดรูป แต่พอวาดไปได้ซักพักคณะผู้วิจัยก็เริ่มสังเกตเห็นว่า รูปที่แต่ละกลุ่มวาดมีเนื้อหาที่สื่อความหมายถึงกิจกรรมที่กลุ่มได้คัดเลือกไว้ตอนแรก โดยไม่มีภาพที่แสดงถึงการรวม 3 กิจกรรมไว้ในงานเดียว เช่น กลุ่มของอรรถวิ วาดรูปออกมาก็จะมีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องโรงเรียนสีขาว เช่น มีรูปคนสูบบุหรี่ เสพยาเสพติด คนเมาขี้เมาแล้วใช้มีดจี้คอผู้อื่น มีภาพคนกระโดดตึกฆ่าตัวตาย กลุ่มของภุชงค์ ก็มีรูปตุ๊กตาหิมะ ป้ายสวัสดิ์ปีใหม่ มีต้นคริสต์มาส กลุ่มของสมาชิกก็มีรูปผัก ผลไม้ ขวคนม ฯลฯ

คณะผู้วิจัยจึงเดาว่านักเรียนคงไม่เข้าใจว่าให้วาดรูปทุกๆ กิจกรรมรวมกันให้หมดในแต่ละกลุ่ม จึงต้องขอให้ครูยุพินอธิบายซ้ำอีกรอบ คณะผู้วิจัยต้องแทรกเข้าไปในแต่ละกลุ่มเพื่อกระตุ้นเตือนให้วาดรูปกิจกรรมที่กลุ่มอื่นเลือกด้วย แต่ละกลุ่มจึงเริ่มหันมาสนใจวาดรูปกิจกรรมอื่น ๆ บ้างจนเสร็จ จากนั้นจึงให้แต่ละกลุ่มออกมาเล่าให้เพื่อนฟังหน้าห้อง เริ่มจากกลุ่มของสมาชิก นอกเหนือจากรูปผัก ผลไม้ ขวคนม ดังกล่าวแล้ว ส่วนที่เพิ่มเติมจะเป็นเกม การแลกของขวัญและการจัดบอร์ดนิทรรศการ กลุ่มของภุชงค์จะเสนอประเด็นเรื่องอาหาร 5 หมู่ ในลักษณะที่ใช้ในชีวิตประจำวัน ไม่ใช่การณรงค์เพียงแค่วันเดียว เช่นมีภาพของโรงอาหารของโรงเรียนที่มีเด็กนักเรียนนั่งอยู่ แต่ไม่มีประเด็นเรื่องโรงเรียนสีขาว กลุ่มของอรรถวินำเสนอเรื่องโรงเรียนสีขาวเป็นหลัก มีภาพการเสพยาบ้า เพราะออกหัก การให้ความรู้แก่นักเรียน งานวันขึ้นปีใหม่ก็จะมีเกมแลกของขวัญ ส่วนอาหาร 5 หมู่ก็เป็นภาพอาหาร กลุ่มของสมาชิกกับอรรถวิจะเห็นได้ชัดเจนว่า มีการวางตัวคนที่ขึ้นนำเสนอเป็นผู้นำรุ่นใหม่ สมาชิกจะไม่แย่งนำเสนอเลย ปลอຍให้ผู้นำรุ่นใหม่ช่วยกันเสนอ ตัวเองเพียงแต่ช่วยถือกระดาษและกระตุ้นให้น้องๆ ช่วยกันอธิบาย ซึ่งเท่าที่สังเกตดูสมาชิกในกลุ่มสมาชิกคือ วรรณระวี เป็นคนที่อายุน้อยที่สุดในบรรดาผู้นำทั้ง 25 คน แต่กล้าแสดงออกมาก เป็นคนช่างคิด มีเหตุมีผล ในการชักถามจนดูเหมือนกับเป็นรุ่นเดียวกันกับพวก ม.4-5 จึงน่าจับตามองเด็กคนนี้เป็นพิเศษ ใน

อนาคตอันใกล้ จะพัฒนาตัวเองขึ้นไปได้อีกไกล กลุ่มของอรรถยมีน้องที่เป็นคนนำเสนอ 2 คน คือ จุฑารัตน์กับนิคม โดยอรรถยมีช่วยนำเสนอก่อนในช่วงแรกแล้วเปิดโอกาสให้น้องทั้ง 2 คนได้นำเสนอบ้างซึ่งก็ทำหน้าที่ได้ดีทั้งคู่ กลุ่มของกฤษพงษ์จะมีผู้นำรุ่นใหม่ 2 คนนำเสนอเช่นกัน คือ กฤษพงษ์กับดวงเดือน ตอนหลังก็จะมีรุ่นพี่คืออุเทน ช่วยสร้างสีสันความเฮฮาให้

ในระหว่างการนำเสนอจะมีการยกมือซักถามกันเองอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะกฤษพงษ์และวรรณระวี โดยมีวรวิภาถามบ้างเป็นระยะ ๆ แต่เป็นการถามกันเองในกลุ่มย่อย ที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งก็คือ กลุ่มของสมชายจะเสนอเกมค่อนข้างเยอะ แต่เนื้อหาสาระจะค่อนข้างน้อย ในขณะที่อีก 2 กลุ่มเสนอส่วนที่เป็นเนื้อหาสาระ แต่มองไม่เห็นเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนนักว่า ในวันงานจะมีกิจกรรมอะไรบ้าง อย่างไรก็ตามด้วยระยะเวลาที่ค่อนข้างจำกัดจึงต้องดำเนินกิจกรรมต่อ ซึ่งเป็นส่วนที่ค่อนข้างสำคัญนั่นคือ การวางแผนการจัดงานอย่างเป็นระบบ เนื่องจากในปีที่แล้วการจัดงานรณรงค์ด้านสุขภาพช่องปาก สามารถเตรียมความพร้อมให้เสร็จก่อนได้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เมื่อถึงวันงานก็จะไม่สับสนวุ่นวายมาก แต่งานในปีนี้อาจจะสลับซับซ้อน เนื่องจากมีกิจกรรมย่อย ๆ อยู่เป็นจำนวนมาก หากการวางแผนไม่ดีก็อาจจะมีปัญหาในวันงานจริงได้ คณะผู้วิจัยจึงได้ลงยกตัวอย่างกิจกรรมขึ้นมา 1 กิจกรรมแล้วขอให้ครูยุพินช่วยอธิบาย สิ่งที่ยากให้นักเรียนฝึกทำคือ การวางแผนการทำงาน ดังตารางตัวอย่าง

ชื่อกิจกรรม	ผู้รับผิดชอบ	ทำอะไร

ตอนแรกกิจกรรมที่ยกตัวอย่างขึ้นมาคือ การเดินรณรงค์เรื่องยาเสพติด ครูยุพินพยายามซักถามโดยให้นักเรียนลองสมมุติสถานการณ์เอาเองว่า จะให้ใครเป็นหัวหน้า ทีมงานมีใครบ้าง แต่นักเรียนก็ดูงง ๆ พยายามถามหลายครั้งก็ยังไม่เข้าใจ ครูยุพินจึงเปลี่ยนไปใช้วิธียกตัวอย่างจากกิจกรรมที่เคยทำมาแล้วจริง ๆ คือการแสดงละครเรื่องพระมหาชนก ที่มีสมชายเป็นหัวหน้า มีกรรมการอีก 34 คนช่วยแสดง มีขั้นตอนการทำงานตั้งแต่ อ่านหนังสือเรื่องพระมหาชนก คัดเลือกตัวแสดง ยืมเครื่อง

แต่งกาย ซ้อมการแสดง ฯลฯ การยกตัวอย่างแบบนี้ดูนักเรียนจะเข้าใจมากขึ้นว่า ตารางที่เขียนขึ้นมา นั้นหมายความว่าอย่างไร ตอนหลังครูพินก็ได้ยกตัวอย่างที่นักเรียนคิดว่าจะให้มีในงาน เช่น เกม กระโดดกินมัน เกมโยนห่วง โดยการเขียนลงในตารางให้นักเรียนดู เช่น เกมกระโดดกินมัน ผู้ที่รับผิดชอบคือ ฐิพงษ์ กับนิคม สิ่งที่ต้องเตรียมคือ ข้าวมัน เชือก หาราวแขวนมัน ภายหลังครูพิน ได้แก้ไขคำว่าทำอะไร เป็นวิธีทำ เพราะนักเรียนจะเข้าใจได้ง่ายกว่า ทั้งนี้ในการเตรียมงาน นักเรียน จะต้องฝึกเขียนรายงานการวางแผนแบบนี้ออกมาให้ได้ ผู้วิจัยได้บอกเหตุผลแก่ครูพินแก่ครูพิน ในการที่อยากให้นักเรียนเขียนแผนออกมา คือ ฝึกการคิดการวางแผนอย่างเป็นระบบมากขึ้น เพราะที่ผ่านมานักเรียนจะใช้วิธีจำอย่างเดียว ซึ่งก็มักจะลืมอยู่บ่อยๆ การฝึกเขียนแบบนี้จะช่วยให้ นักเรียน ได้คิดวิเคราะห์อย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น ไม่ใช่แค่พูดกันลอยๆ ได้จัดระบบคิดในเรื่องการเตรียมงาน ว่ามีใครรับผิดชอบอะไร และภาพรวมของกิจกรรมทั้งหมดมีอะไรบ้าง ใครทำมากใครทำน้อย กิจกรรมเกือบทั้งหมดที่นักเรียนคิดไว้ก็จะจะเป็นกิจกรรมที่เคยทำกันมาก่อน ดังนั้นหากเริ่มวางแผนงาน จากกิจกรรมที่ง่าย ๆ ก่อน นักเรียนก็น่าจะพัฒนาตัวเองต่อไปได้ในเรื่องการวางแผนงานที่ซับซ้อนกว่า นี้ เหตุผลอีกประการหนึ่งที่อยากให้นักเรียนเขียนแผนคือ เป็นการฝึกทักษะการเขียนไปด้วยในตัว เพราะถึงอย่างไรนักเรียนก็ไม่สามารถอยู่ในโรงเรียนนี้ไปตลอดชีวิต นักเรียนต้องออกไปใช้ชีวิตร่วมกับคนหมู่มาก ซึ่งเขาคาดหวังว่าจะสามารถสื่อสารกับคนหมู่มากได้ด้วยการเขียน หากทักษะการเขียน ของนักเรียนไม่ดี ก็จะมีปัญหาเรื่องการสื่อสารในอนาคตได้ ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีเจตนาที่อยากจะให้ นักเรียนเขียนแผนการทำงานอย่างเป็นจริงเป็นจังเพื่อประโยชน์ดังกล่าว ซึ่งครูพินก็เข้าใจและคอย ย้ำเตือนกลุ่มผู้นำทั้ง 25 คนอยู่บ่อยๆ

จากการที่นักเรียนทั้ง 25 คน คิดจัดกิจกรรมที่หลากหลายไว้ด้วยกัน และหนึ่งในกิจกรรม นั้นคือวันขึ้นปีใหม่ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องจัดช่วงเวลางานในช่วงหลังปีใหม่ ซึ่งหลังจากที่ได้มีการหา วันที่เหมาะสมกับทางโรงเรียนแล้ว จึงได้ช่วงวันเด็กเป็นวันที่เหมาะสมที่สุด เมื่อเป็นเช่นนี้การที่จะให้ มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับโรงเรียนสีขาวและอาหาร 5 หมู่ มาจัดในวันดังกล่าวก็ดูจะไม่ถูกกาลเทศะนัก ดังนั้น นักเรียนจึงได้มีการตัดเนื้อหาทั้ง 2 ส่วนทิ้งไป เหลือไว้แต่เพียงกิจกรรมวันปีใหม่ที่จะไปจัดรวม ในวันเด็ก จึงเรียกชื่องานในปีใหม่ว่า งานวันเด็ก

ในระหว่างที่รอจัดงานวันเด็ก กลุ่มนักเรียนทั้ง 25 คนได้รับเชิญจากทางคณะทันตแพทย ศาสตร์ให้มาร่วมจัดนิทรรศการในงานสวนฝันร้อยยิ้มสวย สวนสายใย ร้อยใจทุกคน ซึ่งเป็นงานที่ เกี่ยวข้องกับผู้พิการและผู้ด้อยโอกาส พร้อม ๆ กันนั้นก็มีการฟันสวนด้วยอีก 1 งาน ทั้งนี้ผู้วิจัยรับ เป็นผู้ประสานงานกับกลุ่มนักเรียนโดยมีความคาดหวังในเรื่องที่นักเรียนจะได้มีโอกาสไปรู้ไปเห็นการ

ทำงานของคนอื่น ๆ และมีโอกาสที่จะได้นำเสนอผลงานให้คนทั่วไปได้รับรู้ถึงศักยภาพของนักเรียนในโรงเรียนโฮตๆ ในคืนวันที่เตรียมงานที่คณะทันตแพทยศาสตร์ เป็นวันที่นักศึกษากำลังเตรียมงานฟันสวยยิ้มใสเช่นกัน ดังนั้นนักเรียนจึงได้ไปเดินชมการเตรียมงานของนักศึกษาด้วย พอถึงวันรุ่งขึ้นกลุ่มผู้นำเหล่านี้ก็ได้มาประจำชุมนุมนิทรรศการซึ่งก็มีทั้งบอร์ดนิทรรศการ และการเล่นเกมเน้นทนาการต่าง ๆ สิ่งที่นักเรียนน่าจะได้อะไรมากกลับไปคือ การได้เป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมทั้งงาน ซึ่งหมายถึงการได้เป็นส่วนหนึ่งของสังคมด้วยนั่นเอง

ด้วยภาระกิจที่ค่อนข้างรัดตัว ทำให้คณะผู้วิจัยขาดการติดต่อกับกลุ่มนักเรียนไปชั่วขณะ และได้เริ่มติดต่อกันอีกครั้งในช่วงก่อนหน้าที่จะมีงานวันเด็กประมาณ 3-4 วัน ซึ่งก็ได้ทราบจากเด็ก ๆ ว่าการเตรียมงานเป็นไปด้วยดี ครูยุพินก็บอกว่านักเรียนเตรียมตัวได้ดี คิดว่าไม่น่าจะมีปัญหาอะไรเพราะส่วนหนึ่งก็ได้ขอครูบางท่านมาช่วยงานแล้ว อุปกรณ์ต่าง ๆ ก็เตรียมไว้ค่อนข้างพร้อม แต่ด้วยเหตุผลใดมิอาจทราบได้ว่า ทำไมนักเรียนจึงไม่ได้มีการประชุมกันอย่างเป็นทางการ และไม่ได้เขียนแผนการทำงาน เท่าที่ได้ยินมาจากครูยุพินคือ นักเรียนใช้วิธีคุยกันนอกรอบอย่างไม่เป็นทางการ ประกอบกับครูยุพินเองก็คิดงานหลายเรื่องจึงไม่ได้ตามเรื่องนี้อย่างจริงจัง และเมื่อเห็นว่างานยังเดินได้จึงไม่ได้ทวงถามนักเรียน การที่จะให้นักเรียนมานั่งเขียนแผนในช่วง 3-4 วันก่อนหน้างานก็คงไม่มีประโยชน์อะไร จึงต้องปล่อยให้เลยตามเลย เหมือนทุกครั้งที่มีการจัดกิจกรรม

ก่อนหน้างานวันเด็ก 1 วัน ทางโรงเรียนก็จัดให้เป็นวันแข่งขันกีฬาสีประจำปี 2542 ทำให้ไม่มีโอกาสได้ซักซ้อมความพร้อมในการจัดงานวันเด็กกับนักเรียนผู้นำ ทั้ง 25 คน และมองไม่เห็นถึงความเคลื่อนไหวในการเตรียมงานวันเด็ก ผู้วิจัยจึงรอให้ถึงงานวันเด็กในวันรุ่งขึ้นด้วยใจจดจ่อ

รุ่งขึ้นก็เป็นงานวันเด็ก ภายหลังจากที่ผู้อำนวยการของโรงเรียนกล่าวเปิดงานแล้วก็เป็นการแสดงลีลาของนักเรียนจำนวน 5 คู่ สามารถเรียกเสียงปรบมือจากครูและนักเรียนได้ค่อนข้างดี เพราะเป็นของใหม่ที่นักเรียนสามารถฝึกซ้อมจนสามารถออกแสดงได้ หลังจากนั้นเป็นการแสดงของนักเรียนเด็กเล็ก น่าจะอยู่ชั้น ป.1-2 จำนวน 3 คน ออกมาเต้นประกอบเพลง ได้ยินมาว่าอรรถัยเป็นผู้ฝึกซ้อมให้ การแสดงชุดนี้เริ่มทำให้เห็นถึงความไม่แม่นยำในการจัดคิวการแสดง เพราะช่วงเริ่มต้นอรรถัยยังต้องวิ่งตามหาเด็กเพื่อมาแสดงให้ทันตามคิว แต่ก็ตามมาได้แค่ 2 คน อีก 1 คนตามมาสมทบในภายหลังหลังจากที่ทั้ง 2 คนได้เริ่มต้นแสดงไปแล้วซักพัก เสร็จจากการแสดงของเด็กเล็กทั้ง 3 คน จึงเป็นการแสดงชุดใหญ่ของกลุ่มแกนนำทั้ง 25 คน เป็นการเต้นประกอบเพลง มีวิจิตราเป็นผู้ควบคุมการซ้อมและร่วมแสดง การแสดงชุดนี้ถือว่าทำได้ดีมาก ประเมินจากความพร้อมเพรียงในการเต้นของคนทั้ง 25 คน มีการแปรรูปขบวนโดยไม่ทำให้การเต้นเสียจังหวะ นอกจากนี้ยังผสมผสานการประชา

สัมพันธ์เรื่องเกี่ยวกับทัศนสภาพโดยใช้ป้ายผ้าขนาดใหญ่รวมทั้งการจับที่มีความยิ่งใหญ่แฝงอยู่เหมือนเป็นการประกาศการทำงานของกลุ่มนักเรียนผู้นำ

หลังจากนั้นจึงเริ่มกิจกรรมสนทนากลุ่มตามลำดับที่วางไว้ เช่น เกมแฮ้งรู กระโดดกินมันแกว โยนลูกโป่งบรรจุน้ำ วึ่งกระสอบ วึ่งวิบาก จากการสังเกตเห็นว่าในช่วงแรก ๆ ของกิจกรรมจะมีความขลุกขลักในเรื่องของอุปกรณ์และความต่อเนื่องของเกม แต่พอเกมที่ 3 – 4 ขึ้นไปก็จะเห็นนักเรียนที่รับผิดชอบในเกมถัดไป วึ่งเตรียมอุปกรณ์ให้พร้อม พอถึงคิวก็ก็สามารถต่อเกมได้เลย นอกเหนือจากผู้รับผิดชอบประจำเกมนั้น ๆ แล้วก็จะเห็นสมชาย อรทัย อนวัสน์ วิจิตรา ฐิริพงษ์ที่คอยวิ่งช่วยงานกลางสนาม นอกสนามก็จะมีเนตรดาว ศิริพร วรรณระวี กลุ่มที่ใช้แรงงานก็จะมีณรงค์เดช ณรงค์ชัย เป็นหัวหน้า ซึ่งก็ไม่น่าเชื่อว่าเป็นการจัดทัพกันเองของนักเรียน หรือว่าบังเอิญเป็นไปตามธรรมชาติ แต่ก็น่าชื่นชมที่หลายคนก็ไม่ทอดย้อต่อแสงแดดที่ค่อนข้างรุนแรงตลอดตั้งแต่เช้า ยังคงอยู่ช่วยงานจนกระทั่งทุกอย่างผ่านไปได้ด้วยดี แต่ก็มีอุปสรรคบ้างสำหรับการได้จัดงานเป็นของตัวเองครั้งนี้ เช่น บางกิจกรรมคนที่จะมีส่วนร่วมเล่นเป็นเพียงคนไม่กี่คน ทำให้คนที่เหลือจะรู้สึกเบื่อ โดยเฉพาะกลุ่มเด็กเล็ก แต่โดยภาพรวมแล้วถือว่าการจัดงานครั้งนี้ประสบผลสำเร็จตามที่หวังไว้ ผลจากการจัดกิจกรรมครั้งนี้ทำให้เห็นว่านักเรียนหลายคนทีพอจะมาทดแทนรุ่นพี่ที่จะจบ ม.6 ออกไปได้ เช่น ฐิริพงษ์ถือว่าโคดเด่นมากเป็นพิเศษ แสดงออกถึงความรับผิดชอบ ความเสียสละ และความมีไหวพริบปฏิภาณในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า นอกจากนั้นก็ยังมีวิจิตรา จุฑารัตน์ วรรณระวี ดวงเดือน และทีอาจจะช่วยงานได้คือ วรุฒิ กลุ่มเหล่านี้ทำงานด้วยความมั่นใจและกล้าที่จะทำ จึงเป็นไปได้ว่าน่าจะเรียนรู้ประสบการณ์ที่มากพอสมควร อันอาจจะเป็นพื้นฐานในการสร้างสรรค์กิจกรรมใหม่ๆ ในอนาคต

สรุปประสบการณ์

1. การประเมินศักยภาพของนักเรียนควรจะต้องอยู่บนพื้นฐานของความเป็นจริงมากที่สุด ไม่ควรประเมินศักยภาพเกินจริง ดังเช่นกรณีที่ตัดสินใจทำการสนทนากลุ่มทั้งรูปแบบที่คณะผู้วิจัยเป็น moderator และแบบที่นักเรียนเป็น moderator อาจจะได้ด้วยความรู้สึกรู้สึกที่เริ่มเห็นว่านักเรียนเหล่านี้เหมือนกับคนปกติทั่ว ๆ ไปไม่ได้มีอะไรแตกต่างกัน จึงทำให้ตัดสินใจเลือกการสนทนากลุ่มซึ่งก็พบว่า ภายได้ข้อจำกัดของการไม่ได้ยินถึงอย่างไรก็เป็นข้อจำกัดอยู่ดีไม่อาจปฏิเสธได้ ดังนั้นการที่เราคาดหวังผลในการสนทนากลุ่มว่าจะสามารถทำได้เหมือนเด็กปกติ จึงเป็นการคาดหวังที่เกินจริง จึงได้รับผลตอบแทนดังที่กล่าวมาในการรายงานผล

2. จากที่ได้กล่าวถึงไว้ตั้งแต่การนำเสนอผลการศึกษาในส่วนที่ 2 แล้วว่าการตัดสินใจของผู้วิจัยที่จำกัดกรอบการทำงานให้เหลือเพียงคณะผู้วิจัย ครูยุพินและนักเรียนผู้นำเป็นวิธีการคิดที่ผิดพลาดอย่างมาก กล่าวคือ ในช่วงระยะหลัง ผู้วิจัยเข้า-ออก โรงเรียนค่อนข้างบ่อย และเข้าร่วมสังเกตการณ์ในกิจกรรมของโรงเรียนอยู่บ่อยครั้ง ที่สำคัญคือ ผู้วิจัยชอบบันทึกภาพเหตุการณ์ไว้ทั้งแบบภาพนิ่งและภาพวิดีโอ ทำให้ครูบางคนเกิดความไม่ไว้วางใจในตัวผู้วิจัยว่ากำลังแสวงหาผลประโยชน์อะไรจากนักเรียนหรือจากโรงเรียนหรือเปล่า มีครูท่านหนึ่งถึงกับถามผู้วิจัยโดยตรงว่าถ่ายภาพไปทำไม ซึ่งก่อนหน้านี้ครูคนนี้ก็เคยพูดกับผู้วิจัยในทำนองที่ว่า การถ่ายภาพกิจกรรมในโรงเรียนเป็นหน้าที่ของเขา แต่ตอนนั้นผู้วิจัยก็คิดว่าเป็นการพูดเล่นกันธรรมดา จึงไม่ได้ใส่ใจอะไรมากจนกระทั่งสิ้นสุดโครงการของปีนี้ จึงทราบในภายหลังว่ามีกลุ่มครูที่สงสัยในพฤติกรรมของผู้วิจัยอยู่ ซึ่งเหตุการณ์ทั้งหมดนี้ไม่น่าจะเกิดขึ้นหากการทำงานของครูผู้วิจัยได้อาศัยการทำงานอย่างมีส่วนร่วมร่วมกับครูท่านอื่น ๆ มากกว่านี้

3. การสร้างการมีส่วนร่วมโดยใช้กิจกรรมที่นักเรียนพอจะคุ้นเคยอยู่แล้วบ้าง จะช่วยทำให้นักเรียนกล้าที่จะทำและสร้างความมั่นใจเบื้องต้นให้แก่นักเรียนเพื่อก้าวไปสู่งานที่ต้องอาศัยการจินตนาการ หรืองานสลับซับซ้อนมาก ๆ โดยที่ไม่เคยมีประสบการณ์มาก่อน เปรียบเทียบกันระหว่างผู้นำรุ่นแรกกับผู้นำรุ่นใหม่ หากเอาผู้นำรุ่นใหม่ไปจัดกิจกรรมมรดกเรือการดูแลสุขภาพช่องปาก ไม่แน่ว่าจะทำออกมาได้ดีแค่ไหน แม้ว่าความซับซ้อนของงานจะน้อยกว่า แต่เรื่องที่ทำถือเป็นเรื่องใหม่และต้องรับผิดชอบด้วยตนเอง ไม่เหมือนงานวันเด็กที่มีผู้นำรุ่นแรกช่วยทำอยู่ เมื่อเกิดความสำเร็จในเบื้องต้นแล้ว การจะก้าวต่อไปด้วยตนเองโดยไม่ต้องพึ่งพิงรุ่นพี่ ก็จะสามารถดำเนินได้ด้วยคามมั่นใจ

4. การประเมินผล เป็นการยากลำบากอย่างยิ่งในการประเมินผลสิ่งที่เป็นนามธรรมกับกลุ่มเป้าหมายนี้ เช่น ในเด็กปกติเราอาจจะได้รับคำประเมินผลว่า หลังจากทำกิจกรรมไปแล้วทำให้เรียนรู้การทำงานเป็นกลุ่ม การทำงานเป็นขั้นตอน ได้เรียนรู้คน ฯลฯ แต่ในเด็กกลุ่มนี้แทบจะไม่สามารถได้ยินคำตอบในลักษณะแบบนี้ได้เลย ส่วนใหญ่จะได้ยินแค่ทำไปแล้วดีหรือไม่ พอใจหรือไม่ ได้ความรู้เพิ่มขึ้นมากหรือน้อย ยิ่งหากต้องการประเมินว่านักเรียนได้ประโยชน์จากการทำกิจกรรมนั้น ๆ หรือไม่ ยิ่งประเมินยากต้องใช้วิธีการสังเกตพัฒนาการของนักเรียน เป็นตัวแทนของการประเมินผลกรณีกิจกรรมในปีนี้ก็เช่นกัน เมื่อผู้นำรุ่นแรกถูกถามว่าการจัดงานปีก่อนกับปีนี้นานไหนยากกว่ากัน นักเรียนก็จะตอบว่าปีนี้ยากกว่าเพราะปีก่อนจัดนักเรียนเป็นฐาน จึงจัดการได้ง่ายกว่า เหตุผลที่นอกเหนือจากนี้ก็จะไม่สามารถบอกออกมาได้ อาจเป็นไปได้ว่าภาษามือที่ใช้ในการประเมินผลมีค่อนข้างจำกัด และมักจะถูกใช้ในกรณีปกติทั่วไปที่ไม่ได้ต้องการสื่อความหมายที่ลึกซึ้งมาก